

315530

SZÉCHENYI

ÉS A MAGYAR KÖLTÉSNET

ÍRTA

KORNIS GYULA

MTAK

0 00003 25494 3

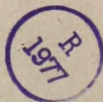
FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

1941

150773

KORNIS GYULA MŰVEI
a Franklin-Társulat kiadásában

A kultúra válsága
A lélek világa
A magyar politika hősei
Apponyi világnézete
Az államférfi
Az élő Tisza István
Egyetem és politika
Kölcsey Ferenc világnézete
Kultúra és nemzet
Kultúra és politika
Magyar filozófusok
Pázmány személyisége
Petőfi pesszimizmusa
Tudomány és nemzet

BEVEZETÉS.

AZ ÖRÖK SZÉCHENYI.

Széchenyiben nem egy kor lelke, hanem a nemzet örök szelleme szólal meg: korának és a mának magyar problémái. Nemzet-megváltó történeti hivatása. Fajszeretete. A magyar jellem legnagyobb lélekbúvára. Önismeret és nemzetismeret. A nemzet tipikus hibái: az érzelmek uralma, szét-húzás, gyűlölködés, szalmaláng, önhittség és hiúság, örökké opponáló szellem. «Tényhazafiak» és «szájhazafiak». Széchenyi alkotó nagysága: emberfeletti ember. Reformpolitikája nagy nemzetnevelő rendszer. Nemzet és művelődés. Saját művelődési szomja. Nemzeti nyelv. Gazdaságpolitikája és alkotásai. Népi irányú társadalmi politikája: jobbagység, kismemesség és polgárság sorsa. Fejlődés és forradalom: Széchenyi és Kossuth.

Kossuth Lajos 1840-ben Pest vármegye gyűlésén Széchenyit «a legnagyobb magyar»-nak nevezi s két év multán a *Kelet Népe*-nek heves támadásaira írt *Feleletében* ugyanezt a legmagasabbra értékelő jelzõt megismétli. Széchenyi történeti jelentősége és nagysága már akkor bármilyen hevületű személyes vita fölött áll. A sok fényes és gyászos fordulatú letűnt század óta Széchenyi mindmáig — s talán mindörökre — a legnagyobb magyar. A reformkorszak legragyogóbb szónoka tudva-tudta, hogy Széchenyi nem a régi magyar sérelmi politika retorikai kultúrájának, hanem a tettnek, az alkotásnak, a cselekvő hazafiságnak

embere mind a nemzetnek erkölcsi megújódása és szellemi építkezése, mind anyagi-gazdasági emelkedése terén. 1825-től 1840-ig ő formálja a magyar történetet, ő a magyar közlélek nagy ébresztője, a reformok tervező indítója és végrehajtója: eszméivel mintegy teherbe ejti az elméket. S ami a negyvenes évek elejétől forr és sissereg a magyar politikában, az is az ő hatalmas személyiségének kisugárzása, de ezek a sugarak már nem abban az irányban hatnak, amelyben elindította őket, hanem más útra térnek. A Széchenyi alakját körülvevő fényözön egy időre elhalványodik, a népszerűség, amellyel sohasem törődik, elfordul tőle, még a követválasztáson is megbukik, de azért a legnagyobb magyar marad. Miért? Mert nem *egy* kor lelke, hanem a nemzet *örök* szelleme szólalt meg benne s az ő ajkain keresztül tárta föl mindenkori érvénnyel a magyar élet örök problémáit. Írásaiból ma is belső tűz árad és perzseli a magyar lelket, mert érezzük, hogy az ő szellemi tüzének lobogása romlásnak indult faját akarja mindenkép fölemelni s beléje új életet lehelni; az utókor érzi, hogy addig magyar, amíg az ő útján halad.

Azok a kérdések ugyanis, amelyeknek tervező megoldásán annyi lelki vívódás között törte fejét, valóban a magyarság örök problémái; ezek keretét elsősorban a maga korára szabta ugyan, de minden magyar történeti korszakra — *multa*, *jelenre* és *jövőre* — egyaránt ráillenek. Széchenyi az örök jelen. Vajjon nem ma is a legmélyebb problémánk a magyarság és az emberiség viszonya? Nem a nemzet erkölcsi megújódásától várjuk-e

emelkedésünket és történeti érdemességünket? Nem alapvető létkérdésünk-e a szomszédos nagyhatalomhoz való viszonyunk, amelyet Deák egy félszázadra Széchenyi szellemében oldott meg, de amely most még félelmesebb arányban s a legnagyobb magyarnak óvatosságát követelő formában megújult? Nem örök problémája-e a magyarságnak a nemzetiségi kérdés, amelynek erőszakos és mechanikus nyelvi megoldásától Széchenyi annyira óvta a maga fáját? Nem legégetőbb kérdésünk-e ma is az a népbarát politika, amellyel Széchenyi izzó fajszeretete az alsóbb néprétegeket jogilag és gazdaságilag föl akarta emelni? S van-e korszak, amelyben ne lenne örökké időszerű a műveltség nemzetfenntartó és nemzetfejlesztő ereje, a «kimívelt emberfők» más nemzetekkel szemben érvényesülő fölénye és hatalma? Széchenyi a magyar élet bármely területén a *lényeg*et pillantotta meg, minden mellékes elemtől lehántva: elméjének sugarai azonnal a mélybe fúródtak, a társadalmi, jogi, politikai, gazdasági és művelődési intézmények és irányzatok velejébe hatoltak s rögtön a célok és a hozzájuk mért legjobb eszközök viszonyát ragadták meg. Így emelkedett nemzetének eleddig legnagyobb reformátorává. Valóban a magyar történet Időtlen Embere. Olyan, mint egy nagy gyémánt, amely önmagával mindig azonos marad s mégis minden nemzedéknek egyformán ragyog.

S mi képesítette erre a hihetetlen nagy akadályok fölött diadalmaskodó nemzetmegújító munkára? Legmélyebben átélt hivatástudata, amelynek kútfeje tudatos fajszeretete. Először

az ősi magyar hivatás, a vitézi kockázatos élet vonzza. De a nagyvilágot bejárva, a fejlett nyugati műveltség láttára minduntalan összeszorul szíve a magyarság elmaradott állapota miatt. Az összehasonlítás pattantja ki nemzeti missziótudatát : föl kell emelnie a porból faját. A huszonegy éves huszárkapitány lelkében a politikai küldetés fénye kezd derengeni. Naplójába, lelkiismeretének ebbe az állandó gyakorlókönyvébe, 1815-ben ezt írja : «Van nekem hazám, szegény szerencsétlen hazám, ezen nem tudok segíteni, most még nem — jöjjön hát az eke a kard után — és jer Apollo az én alacsony házamba. Marstól már undorodom». Három év multán már így sóhajt fel Firenzében : «Gazdag, ifjú vagyok, *van* akaratom mindazt végbevinni, amit vállalni egy férfira sohasem szégyen. Ha ezt megtehetném, lelkem mélyéből éjtszakákon keresztül imádkoznám, hogy *Üdvöt és áldást hozó lény lehessen hazám és az emberiség számára!*» Így erjed benne fokozatosan hivatásának érzése : folyton tanul, műveli magát, tervszerűen készül reformatori pályájára. Ennek kiindulópontja a nemzetnek nevelése, hogy hátramaradottságából kiemelkedjék és hibáit levetkőzze. 1819-ben már lapokon keresztül a nemzetnevelés kérdéseit forgatja elméjében : mikép menjen át faja a gyermek- és kamaszéveken? hogyan kell formálni lelkét? Atyjának 1820-ban bekövetkezett halála, aki mint magyar reménytelenül szállott sírjába, csak fokozza Széchenyi-ben a nemzeti küldetés érzését. Még jobban rágja elméjét Herder baljóslata nyomán a kérdés : van-e még reménység a magyarság fennmaradására?

A *Kelet Népében* később (1842) a nyilvánosság előtt is feltárja gyötrelmeit s végső elhatározását, hogy régen érzett nemzetmegújító küldetésének szenteli életét: «Életem legmélyebb feladása ez vala... S így lőn, hogy vagy tizenhat évvel ez előtt kimondhatatlan s több napi belső küzködések után s csak akkor, mikor láttam, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer, s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, bizonyos órában *megesküszöm magamnak*, tehetségemben semmit, tiszta szándékomban, férfiúi szilárdságomban annál többet bízván, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt, nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbizonyosabb jelei, *mindent el fognék követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is*, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugall». Az így vállalt nemzeti hivatás tudatának mélységéből tör fel ajkára 1826-ban a naplójába jegyzett imádság, melyben az igazi államférfi küldetése számára nélkülözhetetlen szellemi ajándékokért, politikai karizmákért fohászkodik Istenhez. Mit kér tőle ebben a világirodalomban páratlan könyörgésben, amely mintegy rendszerbe foglalja azokat az erkölcsi és szellemi képességeket, amelyekkel a nemzetet megújítani hivatott férfúnak rendelkeznie kell? Elsősorban szeretetet az Úr, a haza s embertársai iránt; világos ész, amely biztos következtetéssel, egy Cherub lángszellemével, okszerűen pillant a jövőbe s szét tudja választani a nemzetre jó és gonosz eleme-

ket ; intuiciót, a valóságérzék ösztönös sugalmát, mikép induljon neki a cselekvésnek ; felelősségérzést, mely mindig figyelmezteti, hogy tetteiről számot kell adnia Istennek és a nemzetnek ; fáradhatatlan munkabírást, hogy nemzetéért szakadatlanul és sikeresen dolgozhassék ; önuralmat, hogy szenvedélyeit megfékezze ; lelki alázatot, mely megöli benne a hatalomvágyat, a politika természetes főbűnét ; végül akaratot és tetterőt, melyet nem tud soha félrevezetni a pusztá retorika. A hivatástudatnak ez a felsőbbrendű étosza edzette meg Széchenyit a magyarság újabb történetének átfogó sarokvasává.

Széchenyi a legnagyobb magyar, mert nem volt magyar államférfi, aki egész életében, ennek ébresztő, alkotó és kétségbeeső szakaszában, válságaiban s tragikus kifejtésében, lelkének minden szálával annyira a nemzeti közösséghez lett volna kötve, mint Széchenyi. Szíve minden dobbanásának, elméje minden rezdülésének csak egy indítéka van : fájának szeretete. Elmaradottságunkon érzett égő fájdalma és szégyene : nemzeti érzés. A magyarság hibáinak kérlelhetetlen ostorozása : nemzeti érzés. Kiapadhatatlan cselekvési vágya : nemzeti érzés. A jobb jövőbe vetett hite : nemzeti érzés. Gyötrő rettegése a magyar politikának forradalomra hajló szellemétől : nemzeti érzés. Borzalmas önvádja, hogy a magyarság pusztulásának ő az oka : nemzeti érzés. Elméjének tragikus elborulása : a nemzet izzó szeretetében való elégs. A magyarság sorsa és az ő sorsa teljes egységbe olvad : a kettőt azonosnak érzi. A nemzeti közösség társadalmi én-jét személye-

sen a maga egyéni én-jében éli meg. Amíg a nemzet él, ő is él; amikor a nemzet a szabadságharcban elvesz, az ő elméje is elborul. Mikor a nemzet egén megint pirkadni kezd, az ő elméjének fénye is újra földereng. A nemzetet *megváltó* történeti küldetés él benne: magát fel kell áldoznia, hogy megmentse faját. Tudatlan és önhitt magyarokat látva, így sóhajt fel naplójában: «Életemet és véretem adnám érte, hogy *megválthassam* őket». Amikor később hatalmas reformtevékenysége közben minduntalan nagy belső és külső akadályokkal kell megküzdenie, tántoríthatatlan és elszánt küldetéstudattal mondja: «Dolgozom szorgalmasan, s dolgozom önrézzel. Lenyesik szárnyaimat, lábaimon járok; levágják lábaimat, kezeimen fogok járni, s ha ezeket is kiszakítják, hason fogok mászni: csak használhassak!» Egész lelke mindenestül felolvad nemzetújító hivatásában: «Mióta élek — írja a *Kelet Népe*-ben szóval, de cselekszi is tetteiben — kimondhatatlan vágy létezik lelkemben; Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben». Életének igazi alkotó korszakában rendíthetetlen a hite abban, hogy a nemzet megújítása az ő munkája nyomán előbb-utóbb végbe fog menni: «Metternich rendszerének — jegyzi be önrézzel naplójába — az ő halálával vége lesz; az enyém csak halálom után fog életbe lépni». Pillanatnyilag néha megtorpan, de hite csakhamar talpraállítja. 1845. márc. 13-ikán új naplókönyvet kezd. Ennek első lapjára ezt írja: «Népem, törzsem — a magyar agóniában van. Mindig ez volt a meggyőződésem. Néha nagyobb bizonyossággal, néha kevesebbel.

Most az egész egy hajszálon függ. De azért nem hagyom abba sem a reményt, sem munkámat . . . A csillagoknak szabad futást engedek : bár föltartóztathatnám őket. Egy német barátom azt írja, menjek Itáliába, mert alkotmányellenes lesz a kormányzat, ez mindent zűrzavarba ránt, s amikor visszajönnék, közvetítő lehetnék. A tanácsot megköszöntem. *Ha oly sok boldog napot élveztem Magyarországon, veszedelmében is osztozni akarok.*» Hazaszeretete nem engedi távozni, mikor nehéz idők járnak. Ez a Sokrates hangja Platon Kritónjában. S amint az ő legfőbb lelki indítéka mindenben a hazaszeretet, ezt akarja kivetíteni a nemzeti közösségbe, az egész magyarságba is, mert meg van győződve arról, hogy «a közgyarapodás, nemzeti súly s lakosok tiszta erkölce hon-szeretetből fakad leginkább» (*Világ*).

Ennek azonban egyelőre csak megfogyatkozott mértékét látja maga körül. A jelent a romantikának a fényes multba visszatekintő történeti optimizmusával szemben sötétnek látja s nem átallja kimondani, hogy a magyar nemzetet inkább a jövőben, majdan kifejlett állapotában szereti, mint a jelenben (*Kelet Népe*). Miért? Mert önszeretet uralkodik a nemzetben s nem önismeret. A nagy lélekformáló hivatást érző Széchenyi, aki maga naponkinti lelkiismeretvizsgálással iparkodik önismeretre jutni, tüzetesen és állandóan vizsgálja a magyarság lelki alkatát, jó és rossz tulajdonságainak belső összefüggését, hogy lássa, miképpen alakíthatja át s javíthatja meg. Erkölcsi-politikai célzata a magyar jellemnek mindmáig felül nem múlt pszichológusává fejleszti.

Műveiből egész kis magyar nemzeti karakterológia szerkeszthető meg, amely mély lélekbenzésessel felel a ma különösen sokszor fölvetett kérdésre: mi a magyar? A magyarságnak elsősorban meg kell ismernie önmagát: ez a javulás és emelkedés első lépcsője. «Oh, ürítsük ki valahára, — kiált fel Széchenyi — még mielőtt késő volna, az önismeret felette keserű, de nemzeti javulásunkra oly jótékonyan ható, sőt elkerülhetetlenül szükséges serlegét fenéig! Mert csak akkor, és előbb soha nem lesz megvetve felüdülésünk igazi alapja». Csak magunkban van a hiba, de egyszerűsmind magunkban lakozik a feltámadás ereje is. Ezt a gondolatot kalapálja bele szüntelen a nemzet elméjébe, míg csak «axiómaként nem tűnik fel előtte, ha mindjárt ütik is, agyonütik is honfitársai» (*Stádium*). Büszke arra, hogy ő az első magyar, aki tartózkodás nélkül vizsgálja és szemére lobbantja a nemzetnek hibáit, aki «soha sem csepegteti a hízelgés mérgét legkisebb mértékben sem honfitársai kebleibe». Ezzel nem akar kérkedni, de mint megdönthetetlen tényt állapítja meg egyik legkeserűbb vitairatában, a *Politikai Programmtöredékek*ben. A magyarnak meg kell ismernie nemzeti vétkeit, mert ha ezekből ki nem lábol, el kell pusztulnia. Hisz faja egészen magára van hagyatva Európa térségein. «Az egész világon nem érez vele senki. Még határtalan Ázsiának, egykori hazájának, közepette sem találtaik egyetlenegy rokona is többé». (*Hunnia.*) Nem is annyira a magyar faj csekély száma a döntő, bár ez is sokszor felsötétlik Széchenyi lelkében, hanem az, hogy «fajtánk anyagi, mint

szellemi léte oly felette könnyű». Csakis a nemzet fiainak «személyes erénye és lelki felsőbbbsége», «erkölcsi és társadalmi tisztasága» emelheti ki a magyarságot a mélyből. Széchenyi a javulás lehetőségének reményét abból meríti, hogy a magyar még gyermeknép, «most semmi, de minden lehet, mert lelki és testi erő rejtezik fiatal keblében.» Minden lehet, ha most átlátja, hogy még semmi, mert «szellemi zománca vajmi nemes, anyagi kifejthetése pedig roppant».

Melyek a magyarság tipikus nemzeti vétkei, amelyeket komoly magamegtagadással le kell vetkőznie? Ilyen elsősorban az örökös széthúzás és pártoskodás. «Apáink, mióta elhagyták a Keletet, meg nem szűnő irígy fondorkodások közt fecsérlik el erejüket». Úgy tengünk mi magyarok hosszú századok óta, mint «egymagában irigykedő, agyarkodó, már-már pusztulásra fajult méhraj». Hetykén károgjuk az extra Hungariam non est vita nevetséges csalmondatát s unalom és álom közt várjuk «a nagyszerű halált, hol ember millióinak szemében gyászköny ül» s közben szánakozás nélkül törül ki bennünket az emberiség a természetből és a történetből: «Ennél többet és jobb sorsot — teszi hozzá Széchenyi szinte az erkölcsi megújhodást követelő prófétáknak, a nagy középkori vagy XVI. századi prédikátoroknak fenyegető hangján — önkénytül, irigységtől, egymás elleni agyarkodástul szétboncolt és jobbadán önzőkbül álló népegyület nem is érdemel». Valami átkos gyűlölségi hajlama van a magyaroknak: con amore gyűlöli az arisztokráciát, «nem kevésbé gyűlöli a kormányt, gyűlöli az egyházi

rendet, gyűlöli a katonát, gyűlöli a németet, gyűlöli a horvátot, gyűlöli a tót, gyűlöli a városi polgárt, gyűlöli a kereskedőt... mégis szeret valamit, s pedig legőszintebben s mindenek felett a hazával mindig egybekevert saját drágalátos magát». Vessünk véget «zarándoki önmegtagadással» (ez Széchenyi kedvelt kifejezése) ennek a közgyűletnek és pártoskodásnak, ne lássuk mindig egymásban csak a hibát, ne üldözzük örökösen egymást, fogjunk kezét, mert a nemzet bárkája így sohasem jut a révbe. A párttusáktól széttépett magyar politikai életnek lelkére nemes pátosszal ezt köti: «Ha nem vagyunk is egyvéleményűek, magyarok maradunk azért mégis mindnyájan, mit soha sem kell felednünk». (*Programmtör.*)

A magyarságnak széthúzó-gyűlölködő természetét Széchenyi mélyebb lélektani alapra vezeti vissza: a magyar lelki struktúrának uralkodó rétege az érzelem, amely az értelmet elhomályosítja. A magyar az affektív lelki típusba tartozik, amelyet érzelmei folyton elragadnak. Mindennek huszáros lendülettel nekiront, lelkesedik, de a kintartás, szívós és tervszerű munka hiányzik belőle. «A vitézséggel kezdett, bátorsággal folytatott, lelkesedéssel tűzsérlett és pajtássági lángésszel vezérlett intézvény előbb hal meg, mint csak jóformán még születve volna is». (*Programmtör.*) Azt szokták mondani, hogy a magyar lélek szalmatűzként lobban fel, cserfaként azonban soha nem ég. Ennek okát Széchenyi nemcsak a keleti vér gyorsabb lüktetésében s nyughatatlanságában keresi, hanem abban is, hogy eddig a magyarság vezetői mindig a nemzet lelkesedő természetére

építettek, de sohasem ébresztgették benne a számító-fontoló tehetséget. Ezért többen több történetünkben a láng, füst és hamu, de «annál kevesebb életmeleg fejledezett, mely igazi és tartós egészségre emelhetne volna nemzeti testünket». A magyar lélek szapora fellobbanása és szapora kihűlése — ezt jól látja Széchenyi, a tömegpszichológus — onnan is van, hogy vezetőik «öncélaikra könnyebben használhatják a nagy tömeget, ha érzéseikhez folyamodnak, mintha ítélőtehetségét fárasztanák; jobbadán fényes képeket, tündöklő légvárakat, s efféle ámítási szereket raktak elébe, valami nem oly ízletes, de annál táplálóbb, s nedvbe vérbe erősebben menő eledel helyett». A legtöbb hasznos dolog azért nem tud felvirágozni hazánkban, mert «forróvérrel oltatik, szalmalánggra lobban s csigavérrel hajtatik végre». Ezért a cselekvés, a munka erkölcsét követeli elsősorban nemzetétől: «A magyar faj léte koránt sincs biztosítva még; a magyarság éppen nem kőszikla, melyen az idők és körülmények habként könnyen szétpattannak... *Cselekednünk kell, ha élni akarunk*: gyökeresen, mély sarkalatig cselekednünk (*Garat*).

Másik tipikus bűnünk, melyet le kell álcáznunk, az önhittség és a hiúság: «Magyarországban nincs nagyobb szellemi vis motrix, mint a hiúság». Ez a kútfeje közéletünk sarkalatos hibájának: mindenki vezérkedni akar, a kolomp elővitelére hiszi magát hivatottnak, a helyett, hogy magát másoknak alá tudná rendelni: «Mindenkinek vezér, úr akar lenni, s ha éppen jó órában van, maga alatt felrúgja a port és ezt mondja: ez a

világ közepe, hol én állok». Ezért vérében van a magyarnak a mindenáron, csakazértis ellenzéki szellem s emiatt semmi pozitív építő munka nem folyhatik a hazában. Valami kimondhatatlan nagy varázsa van e honban az opponálásnak. «Alig bujlik ki a fiú a tojásból, sem nem munkál, sem nem tanul, — eszik, iszik, alszik, még beszélni sem tud jól, de opponál, — s íme kész a sokaktul megbecsült, sőt a tömegtől ünnepeelt hazafi, ha elég nyers és nem fél valami jó vastagot, valami jó cifrát kitalálni a kormány ellen.» Az örökös ellenzéki szellem természetesen lelki talaja a nagyrafejlett magyar retorikának : túlon túl sok «a szavak dagályitúl szédelgő magyar», aki a lelkesítő szavak árjában megfélekedzik a munkáról. Széchenyinek, a cselekvés emberének, joga van síkra szállni a szónoklás túltengésével szemben : «A tett az első, a szó a második.» Politikai életünk egyik legnagyobb hibájának bélyegzi az üres retorikát, amely nálunk tettszámba megy : mindenki mint óriás szónokol és mint törpe cselekszik. «Minden három évben — írja egyik levelében — az országgyűlésen megjelenni, ott cifrán szólani, ez még nem elég. Van becse, felette nagy becse a szónak, nem tagadhatni, de a tett, a százezreknek egy célra törekvő tette emelheti csak ki nemzetünket aljas állásából.» Széchenyinek tettekre ágaszkodó lelke s reálpolitikai szelleme már az 1825-ös országgyűlés tagjai között a gyakorlati embert keresi, de ilyet — panaszkodik naplójában — egyet sem talál : «Szép szónok van akárhány, költők a mesék országából. Sok theória, kevés praxis. Fényleni vágyás. Nem erény. Minden

ember rendet akar csinálni. Azért nincs rend.» Fájdalomtól sajtó szívvel állapítja meg később is, hogy a két politikai típusból: «a dolgozó méhek» és a «herék», azaz a «tényhazafiak» és a «szájhazafiak» törzsalakjából az utóbbiak ragadják magukhoz a vezetést. Régebben néhány oligarcha határozott el alkotmányos életünkben jobbadán mindent, «most ellenben többnyire néhány szájas, körmös, merész határoz mindenben, legalább szóval, míg a többség rendszerint mint bárgyú birkasereg le hagyja magát győzetni panasztalan vagy legalább szótlan.»

Széchenyi örök példaképe az építő politikájú, nem minden áron ellenzéki, pozitív magyarnak. Elveiért küzd a kormány ellen vagy mellett, de alkotni akar. «Én természetem és hajlandóságom szerint — mondja felelősségének szent és komoly tudatában — sohasem voltam ellenzék embere. Mert negatív, az ellenőrség szerepe sohasem volt inyemre annyira, mint vala a kiállítási, *alkotó szerep*. És mégis pályám kezdete óta és legnagyobb része folytában szinte a legközelebbi időkig ellenzéki szerepet viseltem, noha ezen idő alatt is mindent elköveték, mi csak tehetségemben állott, nehogy hazafiúi tisztetem csupa *negatióra* legyen szorítkozva, de a *pozitivitás* mezején is közremunkáljak... Mert az ügyes hajós, ki célt érni akar, változva használja az ár folyamát, a szelek negédeit. Majd kóvályog, majd vesztegel: vitorláinak egész sorát akkor húzza fel, mikor minden körülmény kedvez: horgonyt visszás időben vet. Nemkülönben a *higgadt politikus*. Egy időben, mikor igazi vész

fenyegeti a nemzet lételét, azon lesz, hogy minden, ki csak ér és nyom valamit, védelmileg álljon a gátra ki; míg oly időkben, mikor ily veszélyek nem léteznek, s ha léteznek, jobbadán a túlbuzgók agyveleiben léteznek, viszont azon fog iparkodni, hogy a nemzet pezsgőbb része kiálljon a *teremtés mezejére* és itt víjjon ki minél nagyobb szerű és több diadalt» Széchenyinek ez a szava a teremtő élménynek valóságos politikai himnusza.

Micsoda a küldetés tudatából fakadó politikai tárgy szerelem, micsoda erkölcsi bátorság és függetlenségérzés kellett ahhoz, hogy Széchenyi a magyar közléleknek sebeit a nemzeti penitenciát hirdető próféták izzó lelkével mutogassa. Főúri kortársai bolondnak, fantasztának, kiállhatatlannak, nevetségesnek, monomaniakusnak, szerencsétlennek, abnormis elméjűnek bélyegzik. Széchenyi valóban nem volt normális ember, hanem hypernormális: az átlagtehetségen messzefölüli; lángelme; a magyar történet emberfeletti embere, valóságos Übermensch. Külsőleg abban az időben szükség volt arra, hogy született arisztokrata legyen: az akkori magyar társadalmi légkörben csakis ilyen nagytekintélyű főúri család sarja keltethetett előszörre közfigyelmet. De a nemzet jelentékeny része nem azért került igézete alá, mert arisztokrata volt, hanem mert rögtön megérezte egyéniségén a lángelme bélyegét, az önzetlen fajszeretet mélységét, a nemzetet fölemelni törekvő abszolút odaadás és munka sistergő szellemét, azt, amit később a *Kelet Népében* így fejezett ki: «Mindazt, amit tettem, azért tettem, mert magyar

vagyok.» Ezért túri el a hizelgéshez szokott nemzet zöme Széchenyi bátor kezében a nemzeti vétkeket korbácsoló ostort, bár ellenfelei a nemzet gyalázásával, a magyarság hibáinak kegyetlen és kegyetlen mutogatásával vádolják. A nemzet biztos ösztönnel érzi, hogy a sok korholás a faj igaz és őszinte, javítani akaró szeretetéből fakad.

Széchenyinek a jelen állapotra vonatkozó peszsimizmusa az alkotás örömteli lázában és feszültségében sokszor enged : teremtő korszakában már nem emlegeti annyit a nemzethalált, a koporsót és a szemfedőt, hanem a nemzet hibái mellett erényeire is rátérül szeme. A *Hunniában* már azt írja, hogy «noha itt-ott rothadás jeleit mutatja is az igenis keveset mozduló, századi restségétől elálmosodott és elgyengült hon, egészséges azért mégis... mindenesetre elég jól van még, derék közremunkálónak állni be az emberiség legfőbb céljának elérésére.» A hibának forrása ott van, hogy eddig a magyarság vadon, tervszerű nevelés híján nőtt fel. Legtöbb magyar fejedelmünk csak a jó vagy rossz szerencsének engedte át «keleti vérünk kiképzését». Történetünkben — panaszkodik — olyan kormányzónak lapja üresen áll, «ki magyar szellemben fejtené ki nemzetünk erejét; s azt a törvények korlátai közt szigorú kézzel tartva, azzal nagyszerűt, állandót és a nemzethez illőt vinne ki». Ezt a hivatást maga akarja vállalni: ezért *reformpolitikája a maga lényegében a magyarság új nagy nevelési rendszerének igényével lép föl, nemzetnevelésnek indul s következetesen végig ez is marad.*

Széchenyinek mély meggyőződése, egyben po-

litikai rendszerének alapja, hogy a nemzetet az ősi vérségi köteléken kívül elsősorban sajátyszerű kultúrája avatja nemzetté. Az emberiségnek s ennek keretében minden nemzetnek Széchenyi vallásos hite szerint e földön az a célja és történeti értelme, hogy a benne rejtekező szellemi erőket lehetőleg kibontakoztatva, a művelődés létráján az erkölcs, a keresztény tökéletesség magaslatára emelkedjék. Ezért akarja elmaradott hazájában először a nyugati műveltség éghajlatát megteremteni, nemzetét a szellemi és az anyagi kultúrának arra a fokára fölemelni, amelyre már a művelt emberiség eladdig eljutott. Szemében nemzetiség és művelődés egyet jelent. Csak az a nép méltó a nemzet névre, amely kifejtí a lelkében lakozó erőket, vagyis állandóan a művelődésnek, a tökéletesedésnek, a folytonos szellemi és anyagi integrációnak vágya hatja át. Ezért akarja mindenekelőtt a magyarságot műveltté tenni s a műveltséget magyarrá formálni. Ezért szánja politikai rendszerét nemzetnevelő rendszernek: mindennek ehhez a legfőbb célhoz mértén csak eszközértéke van. Kifogyhatatlan és heves izgatása a lóversenyért, kaszinóért, a sokféle gazdasági intézményért mind csak arra való, hogy a sűrűvérű és közönyös magyarnak lelkét mozgásba hozza, a szellemi és anyagi kultúra javai iránt érdeklődését fölébressze, a fejlettebb műveltségnek gazdasági-vagyoni alapját mint eszközt megvesse. Elsősorban tehát a *magyar lelket* iparkodik tudatosan és tervszerűen átformálni s a magasabb szellemi műveltség s ennek anyagi feltételei iránt fogékonnyá tenni. «Az

ember — hangsúlyozza a *Világban* — halhatatlan lélek s annak legfőbb széke, az emberi agyvelő, jeleli ki a kultúra ösvényét, s csak az bírja a nemzeteket lehető legmagasb civilizációi fokra emelni és semmi egyéb... Minden lehető előmenetelünk kirekesztőleg értelmességi súlyunk nagyobbításában s csinosodóbb nemzetiségünkben verhet tartós gyökeret; minden, ami nem áll valódi nemzetiségen s valóságos — minden előítélettől és szemfényvesztésektől megtisztult — értelmességen, alaptalan, s előbb-utóbb bizonynyal elbomlik. Ha valami felemelheti még a hazát önboldogságára, Ura örök dicsőségére, s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint *Nemzetiség s Közértelmesség.*» Széchenyi szerint tehát a nemzet és a kultúra válhatatlan egység: nincs igazán nemzet kultúra nélkül s nincsen kultúra nemzeti közösség nélkül. Minden nemzet, a magyar is, a végre van a földön, hogy a kultúrában foglalt eszmények rendszerét, amelynek értéktáblája csúcán a keresztény erkölcs áll, minden lehető erejével megvalósítani iparkodják. Ez Széchenyinek történetfilozófiai s magyar nemzetpolitikai vallomása s egész életmunkájának erkölcsi-szellemi gyökere és elvi alapja. A magyar nemzet örök történeti hivatását senki sem foglalta szavakba mélyebben és mindenkorra szóló érvénnyel és értékhangsúllyal a történetfilozófia magas elvi őrtornyából, mint éppen a gyakorlati szellemű legnagyobb magyar. A magyar nép akkor tölti be hivatását, ha valóban magyar lesz, magyar pedig igazán akkor, ha művelt lesz, valóban művelt pedig akkor, ha minden ízében erkölcsös lesz.

Azért emelhetette joggal Széchenyi a nemzet legfőbb politikai normájává a közértelmességet, a kultúrát, a művelődést, mert maga is fiatal korától kezdve örökösen égő tudásszomjjal és mély kötelességtudattal művelte magát. Nem pattant elő hirtelen, mint nemzeti reformátor, hanem hosszú belső munkával készült küldetésére. «Reformátornak — mondja — nem születik senki. Előbb magunkat kell megreformálni és azután világot megváltoztatni akarni.» Rendkívül sokoldalú, a maga korában valóban univerzális műveltsége tette képessé nagy történelmi hivatására. Sokféle, de alapos tanulmánya és gyakori külföldi utazása alapján tanulja meg, mik a nemzetek emelkedésének és fejlődésének eszközei, amelyeket hazájában is fogantatba kell venni. Sohasem érzi magát befejezettnek, holta napjáig tanul és mindent a maga lényege szerint megtanul. Jól ismeri a német, francia, angol és olasz költőket, az ókori irodalmat és történelmet, az újkori politikai, gazdasági és filozófiai irodalmat. Nem a «mindenhez értő» általános politikus laza szerkezetű fájából van faragva, hanem a közélet egy-egy irányában mélyreható szakműveltségre iparkodik szert tenni: ha kell, alapos elméleti és gyakorlati tanulmányok alapján társadalombölcsező közgazdász, vízi mérnök, gépész, útépítő is. Műveltsége nem külsőszerű és könyvszagú: az élet iskolájában jár, ezért életszerű és gyakorlati. De autonóm módon élményszerűen elméleteket is szerkeszt: a szilárd elvek embere is. Óriási irodalmi munkásságából az eszmék kimeríthetetlenül gazdag kincsei sugárzanak felénk a multa,

a jelenre és jövőre egyaránt termékeny tanulságokkal. Valóban klasszikus politikai írónk : minden beszéde és írása a lángelme teremtményének protuberanciaszerű kitörése. Látszólag nemes hevületében rapszodikus gondolkodó, de gondolatai mégis rendszeres rajban repülnek. Együtt nézve őket, a mélyből egy benső logikus eszmerendszer körvonalai tárulnak elénk, amelyben minden mindennel szorosán egybefügg. Széchenyi szelleme páratlanul sokoldalú : a nemzet látókörét soha senki sem szélesítette ki annyiféle irányban s oly rendszeresen, mint ő, a reális gazdasági eszméken át az önismeret lélektanán keresztül a kultúrájának felsőbbrendű eszményi javáig.

Egész reformrendszere, nagy nemzetmegújító terve, tősgyökeresen magyar földből és szellemből sarjad : a *nemzeti nyelv* ápolását, *gazdasági* újításait, *társadalompolitikai* reformjait, a *közjogi* újrendezésre vonatkozó eszméit mind a magyar sajtószerű történeti alkatra s az adott helyzetre szabja. Mindebben legfőbb eszménye, amelyre minden reformmunkája céloz : a *nemzeti egység*. Legyen a magyarság egységes nyelvében, érzésében, gazdasági- és társadalompolitikai törekvéseiben.

Egységes-e *nyelvében*? Hivatalos és közéleti nyelve a latin ; a főurak franciául, a városi polgárok németül beszélnek, az ipar és a kereskedelem németül folyik. A táblabíróvilág egyoldalú, elavult deákos kultúrája, szűkös retorikai-jogi műveltsége sehogysem fér Széchenyi fejébe : világlátott szemében a mi ósdi, minden tárgyat csak latinul tanító iskoláinkat kijárt magyar nem

megy «kimívelt emberfő» számba. «A szegény magyar még mindig a konyhadiákban botorkál», amikor minden nyugati nemzet már kicsiszolta nemzeti nyelvét, amely saját szerű nemzeti műveltségének alapja. Széchenyi, mint különben többi kortársa is, világosan látja, hogy a nemzet, habár szabad alkotmánya van, mindaddig, míg saját nyelvét nem használja, «tovább áll a kifejezési lehetőségtől, mint a legvadabb nép, mely anyanyelvével szabadon él» (*Hunnia*). A nemzeti nyelvben Széchenyi a fajnak egyik legfőbb saját-szerűségét, törzsökös, más nemzettől megkülönböztető jegyét, létfenntartó elemét s a műveltség fejlődésének biztosítékát látja. Addig nem lehet magasabbrendű magyar tudomány, irodalom, fejlett közélet, amíg a nemzeti nyelv nincsen kiművelve. Ebbe a meggyőződésébe nyúlik első nagy tettének, a magyar nyelv fejlesztésére hivatott Magyar Tudományos Akadémia megalapításának lelki gyökere. Az idegen szavak megmagyarosítására s egy Magyar Zsebszótár szerkesztésére az Akadémián indítványt tesz.

De amikor másfél évtized múltán látja a nemzetiségi kérdés elfajulását, idegenajkú polgártársainak gépies és külsőszerű nyelvi magyarosítására való törekvést, éppen a Magyar Tudományos Akadémián fejt ki, hogy «a magyar szó még nem magyar érzés, az ember, mert magyar, még nem érényes ember». A nyelvet is mindjárt világnézetének legfőbb kategóriája, az erkölcs szempontja alá állítja : a puszta magyar szó még nem jelenti a magyar étoszt, a nemzeti érzést. A letúnt száz esztendőben a nemzetiségi kérdés

története, a kiegyezési korszak liberális állami művelődéspolitikájának könnyedén optimista és mechanikus iskolai magyarosítása, az 1918-ik évi nemzeti összeomlásunk idején s azóta szerzett keserves tapasztalataink nem igazolják-e teljes mértékben Széchenynek ezeket a bölcs, a nemzeti-ségi lelket organikusan néző szavait: «Ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e mikép neki azért már magyarrá is kellett volna átalakulnia? Mert ha így, ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül nyelv-mesterekre, sőt legyünk rögtön magunk is azokká, hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ, s meg lesz mentve s feldicsőítve fajtánk. Nyelvet, nemzeti sajátságot ily felette könnyű szerrel azonban még csak biztosítani sem lehet, s annál kevésbbé szilárdabb s tágabb alapokra állítani; a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek s ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még.» Óva int Széchenyi attól a naiv nemzetiségi pszichotechnikától, amely azt hiszi, hogy a nyelvnek többé-kevésbbé erőszakos elsajátíttatásával már a magyarság számát komolyan szaporítjuk. «Ugyan azt hisszük: nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is, ki éppen kezeink közé jut, mint pl. meszet falra, vagy mázat fazéokra? És azt hisszük: parancs már elégséges, hogy valaki nemzeti sajátságából kivetkezzék? Ugyan mi magyarok túrnók-e ezentúl, ha bármily hatalom akarna is minket úgy minden legkisebb cikornya nélkül saját mintájára kaptázní? A szabadságharcot követő abszolutizmus alatt

Széchenyi még láthatta, mikép pergett le Bécsnek minden germanizáló nyelvi zománca a magyar nemzeti lélek magváról. S mi, trianoni maradék-magyarság, láthattuk, micsoda külsőszerű héjnak bizonyult a magyar nyelv tudása a nem-magyar lelkek felületén. S most, hogy megnagyobbodtunk, van-e időszerűbb kultúrpolitikai problémánk, mint a mindig élőnek maradó Széchenyink fönnebb idézett kérdése? Mintha csak ma írná, pedig a *Kelet Népében* vetette papirosra :«Nyelvünket ne kényszerítsük tűzzel-vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint tűzzel-vassal ismét visszaveretessünk! Várjunk valamit az időtől is... Vegyük be őket alkotmányunkba, hogy ők ismét bevegjenek bennünket, t. i. a magyarságot magukba! Ha most a tótnak, németnek azt mondom, légy magyar és más argumentumot neki felhozni nem vagyok képes, mint *stet pro ratione voluntas*, vagy hogy az valami különös nagy boldogság régi magyarnak születni, vagy új magyarnak felkerülni és ekkép a régi koronának tagjává válni és egyéb semmit, kérdem : mind tót, mind német nem fog-e kacagni».

Széchenyi nemzetfejlesztő rendszere a magyarság ideális-szellemi és reális-anyagi javait nagy egységben látja és egyensúlyban tartja. Nemzetnevelő erkölcsi célzata *gazdaságpolitikájának* alapja is : magasabbrendű erkölcsiség és műveltség nem fejlődhetik ki gazdasági jólét nélkül. A szegénység és gazdasági elmaradottság nem engedi meg a nemzet szellemi-erkölcsi kibontakozását. Innen lázas reformmunkája a gazdasági élet minden terén. Jól ismeri a külföld közgazdasági iro-

dalmát, de ennek elveit mindig eredeti magyar ízzel alkalmazza s a tapasztalás próbakövére teszi. Mihelyt belátja valamely gazdasági intézmény szükségét, azonnal megvalósítja, izgat érdekében és cselekszik. Látköre befogja az egész magyar gazdasági életet és ezt szerves egységben nézi a mezőgazdaságtól a vámpolitikáig. Elsősorban a szeretett magyar föld sorsa érdekli, a mezőgazdaság színvonalát akarja emelni, mert ősi, apáról fiúra szállott kezdetleges földművelési technikánkat egészen elavultnak tartja. A föld, hogy méltó hozama legyen, befektetést igényel; a befektetés pedig hitelt követel. Ezért mindjárt első nagyobb művében, a *Hitelben*, éppen a birtokososztály számára «investitionális tőkét» sürget. A Tiszát azért akarja szabályozni, hogy nagy területek szabaduljanak fel az árvíz alól, másrészt öntözőművek létesüljenek. Ő, a Dunántúl fia, a Tiszavölgyön akar segíteni, mert ez «fajunk bölcsője», «a tiszta magyar nép törzskénének telephelye». S ma is nem legnagyobb szabású köz munkánk-e az Alföld csatornázása és öntözőművekkel való ellátása? Gazdaságpolitikájából mindig előtör a magyar faj szeretete. A Tiszavölgyet termékennyé akarja tenni, mert ez az ősmagyarország települő helye; s a magyar huszárnak és parasztnak lószeregete indítja a lótenyésztés érdekében kifejtett agitációjára. Szemében a magyar faj fennmaradásának és fejlődésének legszilárdabb alapja a föld. Az ipar is szívéen fekszik, de a hirtelen és mesterségesen fejlesztett gyáriparra kellő tőke és gazdaság szabadság hiányában gazdasági életünket mé-

nem tartja érettnék. Hévvvel küzd a kereskedelem szabadságáért, elítéli a vámpolitikát, mely kivitelünket meggátolja. Erélyesen harcol szóval és tettel a közlekedésügy megjavításáért : megindítja a gőzhajózást a Dunán, a Tiszán és a Balatonon, a Vaskaput iparkodik megnyitni a forgalomnak, a pesti kikötőt szorgalmazza, megveti az óbudai hajógyár alapját ; a vasútépítést már az 1832—36-os országgyűlésen sürgeti, amikor még Deák és mások az országnak vasúti hálózattal való ellátását a fantázia szüleményének tartják ; 1847-ben maga dolgozza ki a magyar vasúthálózat nagyszabású alaptervét, amely később meg is valósult. Nincs gazdasági életünknek ága, amelynek megalapozásában ne lenne nemcsak eszmei, hanem cselekvő része is : neki köszönjük az első gőzmalmot a Pesti Hengermalom Társaság alapításával ; a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot ; a selyemhernyótenyésztés és selyemgyártás fellendülésének ügyét. A magyar gazdasági és kulturális élet középpontot követel, ezért Pest és Buda fejlesztését szinte a maga ügyének tekinti : megépíti a Lánchidat, sürgeti a várhegyi alagutat, nagy része van a Nemzeti Színház létrejöttében, külön munkát ír a városnak nemcsak közlekedésügyéről, hanem szépítéséről is (*Pesti por és sár*). Nincs magyar államférfi, akinek annyi alapvető és időtálló alkotása volna, mint Széchenyinek. A magyar társadalom szellemét úgy akarja átalakítani a maga példájával és munkájával, hogy ne várjon mindent a kormányzattól, hanem a maga szellemi és gazdasági szükségleteinek kielégítésére lehetőleg maga teremtsen meg a

megfelelő intézményeket. Az kapja meg lelkét legjobban Angliában, amikor az óriási hidakat, utakat, gyárat szemléli, hogy mindezt nem a kormány, hanem a brit társadalom maga alkotta meg (*Világ*).

Széchenyi politikai rendszerének gerince «a magyar faj feldicsőítése». S miben látja ennek egyik legnagyobb akadályát? A világból már régen kiavult ősi alkotmányban, amely kilencmillió embert néhány százezer kiváltságos nemes érdekében jobbágyi rabszolgasorsra kényszerítve, szögesen ellenkezik az igazságosság isteni és emberi törvényével. Társadalompolitikájának központja a jobbágykérdés. Elméjét folyton tépi a gondolat, hogy a nemzet teste nem társadalmi organizmus, hanem szétszórt tagok konglomerátuma. Ezt nemcsak a vallás, a sokféle nemzetiség, az esztelen párttusa szórja szét, hanem maga az önzésből szentnek tartott ősi alkotmány is, amely a nemes-magyart szigorúan elválasztja a jobbágy-magyartól. Széchenyi egyesíteni akarja a nemest, a polgárt és a jobbágyot: egyek legyenek lélekben és érdekekben. Szomorúan állapítja meg, hogy a magyarság «még nem ment át a politikai viszontagság azon fanyar iskoláján, mely őt népül, vagy ha hízelkedve akarunk szólni: eldarabolt, s ekkép töredékes s ennél fogva gyenge nemzetül egytestű, egylelkű erős nemzetté emelheti vala».

Már 1820-ban, mint debreceni huszártiszt, az úriszék nemeseit meghallgatva, ezt jegyzi naplójába: «Ezek az emberek csak magukra gondolnak a parasztra nem: a paraszt előttük semmi»

Széchenyi népbarát politikája mindig faját nézi, de a magyar fajon nem a nemesi rendet érti, hanem az egész nemzetet a jobbágysággal együtt. Vallásos és erkölcsi meggyőződése a jobbágyban felebarátot, testvért érez, akinek emberi méltóságáért és szabadságáért síkra kell szállania. Az akkori társadalomban egyedülálló s nagy megörökönyödést keltő jelenség: Széchenyi, a nagybirtokos osztály tagja, az arisztokrata, az ősi rendi alkotmány ellenében a jobbágyság érdekében reformokra izgat.

Mi ennek az akkor érthetetlen és példátlan jelenségnék mélyebb lelki indítéka? Széchenyi magyar fajszeretete. Az ősmagyar faj génusza szállja meg, ha az egyszerű jobbágyot szemléli: a nép tiszta értelmességében, eredeti észjárásában, nyelvi fordulataiban, becsületézésében és romlatlan fizikumában látja a magyarságnak ősi, hamisítatlan természetét. A világlátott, a bécsi kongresszuson s a fejedelmi udvarokban fiatal korában sokat forgolódott Széchenyi mennyivel többre becsüli a túlfínomult mesterkéltséget és külföldieskedő szellemű főúrnál, másrészt a betyárkodó köznemesénél a magyar parasztnak természetes föllépését és modorát: «A szántóvető tartása jobb ízlésű, mert a természet szabályaihoz közelebb áll. Ő férfiasan lépdel, egyszerűen szól, komoly magaviselete hiábavaló handabandát nem ismer; isten hozta-já nem csókkal, hanem kézfogással jár» (*Hunnia*). Széchenyi a *Világban* az ország különféle nemzetiségű parasztságának máig érvényes kis összehasonlító karakterológiáját állítja össze, hogy a magyar jellemet s az

ebből folyó társadalmi érvényesülés lehetőségét és mértékét megállapíthassa. A svábnak értelmes munkássága, a tótnak irrthatalan termékenysége, az oláhnak szokásaihoz való makacs ragaszkodása, a rácnak kereskedelmi ügyessége mind szűkebb határok közé szorítják a törzsökös magyart. Pedig a független férfias viselkedés szempontjából a magyar az országnak legszebb lakosa. Nagy baj, hogy a magyarságnak ez az utolsó gyámola «csekély számban nemz, mint az oroszlan, míg a tót, német s oláh úgy szaporodik, mint gomba az erdőn». Ez a demográfiai megfigyelés az egyke mai korszakában még lejjebb forduló görbét mutat. Minden romantikus paraszt-rajongása mellett Széchenyi nem hűny szemet a magyar embernek megfogyatkozott munkaakarata és a művelődés iránt való csekély fogékonysága előtt: «A magyar független önérzésében kerüli a munkát, s büszke vadsággal félreteszi a lelki előmenetel s csinosodás legszükségeseb eszközt napkeleti komolyságában».

De miért lakozik a jobbágyban viszonylag csekély munkakedv? Mert nem magának dolgozik, mert nem szabad. Magyarország, bármennyit kérkedünk is alkotmányos szabadságával, mégsem szabad ország: csak a nemesember szabad benne, a paraszt pedig rabszolga. Sokat harcolt az ország a maga függetlenségéért, de a kiontott vér «nem volt elég tiszta, mert egy elsatnyult osztály kiváltságaiért folyt, s nem az ország közszabadságáért. Azért bosszúért kiált, de nem hozhat áldást reánk» (*Kelet Népe*). Széchenyi tehát a magyar szabadságharcok erkölcsi értékét

is lefokozza, mert az uralkodó nemesség szabadságáért s nem a jobbágyságot is átfogó egész nemzetért folytak. A jobbágyságot a szabadságtól, Isten legszebb adományától, a magyar rendialkotmány megfosztja. Pedig ki tartja fenn a hadsereget? Ki fizeti az adót? Csakis a jobbágy. «A nemesség csak otthon fecseg, uzsoráskodik a gabonájával, mikor a hadseregnek eladja, jobbágysai legjavát elhurcoltatja katonának. De ha annyi század óta az országnak szinte minden terhét a jobbágy viselte, akkor kétségtelenül elég érett már a polgári szabadságra és jogokra.» S mi a XIX. században, az emberi méltóság korszakában, pirulás nélkül nyíltan beszélünk Európa hallatára de misera plebe contribuyente. A külföld türelmét csak annak köszönhetjük, hogy létünk ismeretlen előtte, vagy abban a hiedelemben él, hogy csak egy kis elnyomott szektáról van szó s nem kilenc millió emberről, kiknek nagy része «a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója!» (*Stádium.*) Széchenyi fajszeretete vulkanikus lelkének izzó láváját önti a nemesi előjogokra. Ezeket szimbolikusan akkor törli meg, amikor a Lánchídon a nemesnek is fizetnie kell. «Hunnia minden lakosinak polgári létet adni!» — ennek a követelménynek teljesítését már 1833-ban a *Stádiumban*, melyet a cenzúra itthon nem engedélyez s melynek lipcsei német kiadását a hatóság elkobozza, az ész dialektikájának s a szív felháborodásának elemi erejével nemcsak nem időelőttinek, hanem már időutáninak minősíti. A kilenc milliónyi jobbágyságnak a szabad életből való további kirekesztése elkerülhetetlenül a

nemzet halálát jelenti. És a politikai elveit nem külsőszerű taktikai használatra hangsúlyozó, de bensejében a legmélyebben átélő Széchenyi mindehhez hozzáteszi: «Ez lélekisméreti vallomásom!» A jobbágy szabadságáért folytatott kíméletlen izgatásával, miközben élesen támadja a vármegyét, a törvénykezés módját s az uralkodó társadalmi osztály kapzsiságát, már a *Hitel* szavával megrendíti a nemességnek fölényes s eladdig kritikát nem ismerő önbizalmát. Széchenyi föllépése tette a jobbágykérdést igazán a magyar politikai életnek égető s most már nyíltan tárgyalható problémájává.

Széchenyinek faja szeretetéből fakadó társadalompolitikája nemcsak a jobbágyságot, hanem az elszegényedett kisnemességet is föl akarja emelni. Fájdalommal látja, hogy a megélni nem tudó kisnemesség száma egyre nő: maholnap tíz nemesember jut egy hold sovány földre, mert a nemesi birtok mindjobban elszabdalódik s a kisnemesség már-már a városi polgárságnál és a pórságnál is mélyebbre süllyed. Követi utasításként törvényjavaslatot szerkeszt, hogy ezentúl az ötven holdnál kisebb nemesi birtok tovább nem osztható: Pest vármegye a javaslatot nem fogadja el. A nemesség pusztulásának okát keresve, olyan tényt állapít meg, amely mindmáig társadalmunk egészségtelen szerkezetének egyik kútfeje: a magyar úrhatnámságot. Mi az elszaporodó s nyomorúságban tengődő kisnemesség hibája? «Művészetet, kereskedést üzni éretlen büszkesége nem engedi, s méltósága ellen tartja becsületesen, ügyességgel s tudománnyal fára

dozni vagyon után; hanem inkább dologtalan henyél otthon, s nemesemberhez illőbb foglaltosságnak tartja nyúlfiakat anyjok hasában lődözni, vagy semmit sem tenni». (*Világ.*) A magyar lenézi a gazdasági-kereskedelmi foglalkozást; «nincs oly idő- és pénzfecsérlő nemzet a világ hátán, mint vagyunk mi magyarok»; nálunk a gyakorlati ész fagyponton áll; nem tudunk szorgalom, takarékoság, számítás, gazdasági érzék, kereskedés útján gyarapodni, «mint cselekszenek a hazánkban létező németek, görögök, izraeliták stb., kik városainkat építék, magukat ugyancsak felpénzelék, s az ország egész kereskedését tartják, pedig mily sikerrel, kezeikben, és szintazon éghajlat alatt és körülmények között élnek, mint mi, csakhogy korántsem annyi törvényes és törvénytelen kedvezések között, mint mi nemesemberek — és mindemellett mégis boldogulnak; hogy ehelyett pipázva és most szivarozva, vagy a corpus jurisban vagy a holdban, vagy újabb időkben statuslexikonok és efféle országi szakácskönyvekben keressük gyarapodásunk és egyáltalában nemzeti üdvünk recipjét».

Széchenyi ezt a társadalompolitikai kérdést is szervesen beleilleszti nemzetnevelő rendszerébe. Többször követeli a műegyetemet (épülettervet is készített számára a szerviták kertjében, a mai főposta helyén), hogy a magyar ifjúság a mérnöki-gazdasági pályára is léphessen s «valami másra is kiképeztethesse magát, mint jogászságra». Már egy századdal ezelőtt ostorozza a magyar ifjúság pályaválasztásának eredendő hibáját: az egyoldalú jogászkodást, a mesterséges hivatalnoki

proletártenyésztést. Hogy a magyar ifjúságot mielőbb gyakorlati pályára terelje, nem akarja megvárni a műegyetem felállítását, hanem 1844-ben öt «reáltanodának» azonnal való megnyitását követeli, mert aránylag nem kerül sokba, haszna pedig kiszámíthatatlan: a gyakorlati irányba kiképzett magyar majd utakat rak, csatornákat ás, mocsarakat szárít s ezzel alkot hazát, mert sarkigazság: «értelem erő s erő uraság; értelemhiány ellenben gyengeség, gyengeség pedig szolgaság». Hiába követeli azonban a reáliskolák felállítását, mint «oly annyira fontos életkérdés» megoldását; tervét majd csak 1850-ben az abszolutizmus valósítja meg, de a germanizálás célzatával. A műegyetem eszméjét az 1844. évi királyi rendelet csak ipartanodává zsugorítja össze, mely alig különbözik az iparostanonc-iskolától. A magyar középosztály pedig a gazdasági pályákat máig beteges hiúsággal lenézve, a hivatalnoki, tehát függő helyzetű pályákra tódult, inkább élete folytáig a legjelentéktelenebb ügykörben íróasztal mellett görnyedt, semmint boltba vagy más gazdasági vállalkozásba ment volna. Széchenynek serkentő szava ma sem kevésbé időszerű, mint egy századdal ezelőtt.

Széchenyi ezzel a hosszú rendszeres nemzetnevelő munkával, amelynek különböző irányú alapvonalai itt élénk tárulnak, iparkodik a nemzet szellemi-erkölcsi és anyagi javait kiépíteni, megújítását végbevinni. Lényeglátó elméje korán tisztában van azzal, hogy «minden nemzetnek bizonyos krízisen kell átesnie», mely annál súlyosabb, minél régebbi idő óta nem követte a fejlődés

természetes örök törvényét. Ennek értelmében nekünk magyaroknak is át kell esnünk a válságon. A kérdés csak az, hogy vajjon lökészerű forradalom útján-e, amely a tatárjárásnál is gyászosabb sivataggá pusztítaná az országot, vagy pedig békés, fokozatos úton, amely alkotmányunkat megszabadítaná elavult és káros intézményeitől, törvényeinket megjavítaná s közéletünket átalakítaná. «Én — kiált fel Széchenyi — egy szelíd s convulsió nélküli reformációt kívánok!» (*Stadium*. 1833.) Később, Kossúth fellépése után, folyton retteg a forradalomtól, mely nemzetét romlásba dönti. Elve: «Véres revolutio helyett ingadozás nélküli reformatio».

Túlzottan és helytelenül hegyeznők ki az ellentétet Széchenyi és Kossuth között, ha azt hinnők, hogy a magyar reformkorszaknak ezt a két démiurgoszát a politikai és gazdasági *elvek* különbsége állította volna szembe: mintha Széchenyi konzervatív és Kossuth liberális lett volna. Az elvi követelményekben Széchenyi is a liberalizmus álláspontján van: el kell törölni a rendiséget, meg kell valósítani a jogegyenlőség elvét, meg kell szüntetni a céheket és monopóliumokat, az ipar és kereskedelem szabad legyen, mindenki szerezhessen teljes tulajdonként ingót és ingatlant, mindenki szabadon fejthesse ki a benne szunnyadó erőket. Széchenyi is az egyéni és a közszabadságot a legfőbb jónak tartja: «élni sem akarok, ha nem tudok szabad lenni» — jelenti ki a szabadság-élmény mélységével. Széchenyi és Kossuth viszályának magva a taktika különbsége: «a tónus és a tempó». Széchenyi fokozatos haladást akar

elsősorban az erkölcsi-művelődési és gazdasági szabadság terén. Kossuth ellenben gyors fejlesztést kíván főképp a politikai szabadság területén. Kossuth a látszólag gyorsabban ható eszközök ragyogó mutogatásával a lobbanékony s a közjogi eszmék iránt különösen fogékony nemzet lelkében nagyobb rokonszenvet és ráhangzást kelt. Amit Széchenyi megkezdett, Kossuth hirtelen ütemben akarja hatalmas szuggesztív erejével és optimizmusával folytatni és végrehajtani: csak törvényeket kell hozni s már útját szegjük minden bajnak. Széchenyi reformeszméinek voltaképp Kossuth nyeri meg a nemzetet, de inkább csak általánosságban, semmint apróra kidolgozott konkrét részletekben. A közvélemény Kossuth ígézete alá kerül. Széchenyi látja, hogy ez előbb-utóbb forradalomra vezet. Ezért a negyvenes években politikáját a nemzet szemében a konzervatizmus moha kezdi bevonni. Éles esze tudva tudja, hogy *de facto* «bizony-bizony csak austriai provincia vagyunk», — s ezt a tényt óvatosan s mély felelősségérzéssel respektálja. Kossuth a közjogi helyzetet csak *ex principio* nézi; «független, saját állású, alkotmányos ország vagyunk» — s ennek minden következményét levonja, s az országot a szabadságharc útjára vezeti. A megjósolt «véres revolutio» bekövetkezik: az önmagát vádakkal marcangoló jós elméje elborul. «Skrupulusaim megölnék» — írja 1844-ben naplójába. Valóban megölték őt. Elveiben s alkotásaiban azonban, míg a magyar magyar marad, mint a Legnagyobb Magyar örökké él.

Vates volt, akinek jóslatai beteljesedtek. A

naplójába titkon írt következő sorait azonban a letűnt század élénken megcáfolta : «Szűk kis haza jutott nekem, s alig van néhány fia, aki kívülről vetett volna egy pillantást abba. Ők még nem is tudják, mennyire hátra vannak, mily gyengék, mily műveletlenek... A jövő nemzedék azonban hadd menjen egy lépéssel közelebb a világosság-hoz. Ebben akarok én eszköz lenni. Tudom, hogy gyűlölni fognak, amíg élek, a hálátlanok tán szét-szórják hamvaimat s nevemet feledésnek adják át, de engem éltem utolsó pillanatában is boldogítani fog az, ha elmondhatom, hogy bár egy ember, is él hazámban, aki boldogabb lett általam, semmint nélkülem lehetett volna.» Nem egy ember, hanem az egész nemzet boldogabb lett általa s örökké hálás azért, hogy a Gondviselés százötven évvel ezelőtt az ő lánglelkével és teremőerejével megajándékozta :

Oh, nézz egedből és örvendj e népen,
 Mely soha *így* még nem volt a tiéd!
 Leomlunk sírodon szent döbbenéssel,
 A sujtó karra félve ismerünk :
 De Antéuszként majd egy illetéssel
 Küzdelmeinkhez új erőt nyerünk.

(*Arany János : Széchenyi emlékezete.*)

SZÉCHENYI
ÉS A MAGYAR KÖLTÉSNET.

I.

Széchenyi, a költő.

Lelki alkata és a költészet. Világirodalmi műveltsége. Pesszimizmusa és filozofáló hajlama Byronhoz vonzza. Szerelmi bánata és lírája. Költői becsvágya. Regény- és drámatervezetei. Fantáziájának kivételes ereje. Fantáza és politika : költő és államférfi.

Széchenyinek rendkívül gazdag és változatos lelki világa, mély és fejlett kedélyélete, a külső és a belső világ benyomásaira rendkívül finoman visszaható fogékonysága, nagyfokú hangolhatósága, lendületes fantáziájának gyors mozgalmassága, a lét nagy problémái, a nemzet és az emberiség legfőbb kérdései iránt folyton érdeklődő filozófiai hajlandósága, örökös érzelmi feszültsége mind természetes lelki talaja annak, hogy ifjú korától élte fogytaig benső vonzalmat érez a költészet iránt s ennek nemcsak esztétikai, hanem társadalmi jelentőségét is a legnagyobbra értékeli.

Fiatalkori naplója tanúsága annak, hogy a költészet iránt érzett érdeklődése természetes lelki szükségletéből fakad. Lépten-nyomon idézi, akkor nálunk szinte páratlan világirodalmi ismeret birtokában, nemcsak az antik költőket, hanem Dantét, Tassót, Shakespeare-t, Rousseau-t, Goethé-t, Schiller-t, Voltaire-t, Scottot, Shelley-t, Lamartine-t, Hugo Viktort, Moore-t s egy sereg angol, német és francia kisebb, ismeretlen költőt.

A költőkből finom érzékkel mindig ki tudja szívni az éppen hangulatának megfelelő sorokat. Málta szigetén szerelmére, Karolinára, gondolva, lelkében begyógyíthatatlan sebet érez. Van-e a világon — kérdi zokogó fájdalommal — megindítóbb jelenet, mint két szerető szívet egymástól elszakítva látni? S menten azok a szavak jutnak Dante Poklából eszébe, amelyekkel a költő megszólítja Francesca da Rimini árnyát: hogyan ismerted meg a kétes mámort (conoscete i dubiosi desiri), mely végzetedet kihívta? Széchenyi magát a szerencsétlen Paolónak érzi. A nagy költőkhöz elsősorban nem az esztétikai érték, a nyelv, a stílus, a külső forma szépsége vonzza, hanem az eszmék mélysége és az érzelmek bensősége és ereje.

Amikor 1815 őszén Londonban tartózkodik, Shakespeare-t buzgón olvassa, gyakran jár színházba, hogy darabjait lássa. «Shakespeare az angol költészet temploma»; «napokon át otthon ülök, hogy Shakespeare-t tanulmányozzam, ki nagy tisztelőre talált bennem» — írja haza atyjának. (Levelei szülőihez. 166., 170. lk.) Ekkor is, később is többször idézi, főképp a Hamletet. Örökösen gyötrődő lelke szinte kísértetiesen összesűrítve érzi önmaga sorsának problémáját és ennek későbbi tragikus megoldását a hamlet-i monológban:

Lenni, vagy nem lenni: az itt a kérdés.
 Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri
 Balsorsa minden nyűgét és nyilait;
 Vagy ha kiszáll tenger fájdalma ellen,
 S fegyvert ragadva véget vet neki?

(III. felv. 1. szín. Arany J. ford.)

Kora költői közül is pesszimista alaphangulatának megfelelően benső odaadással leginkább Alfierin, az izgatott, pattogó párbeszédű sors-tragédiákat író olasz költőn csüng és Byronon, a komorhangú, világfájdalmasan bölcselkedő, forradalmi szellemű, vele egyidős kortársán. Alfieri antik tárgyú sorstragédiáiból, főképp az Agamemnonból, Brutóból, Orestéből és Sophonisze-ből egész részleteket sző naplójába, mert ezekben kész, felfokozott hangulatú, az ő lelkére szabott kifejezéseket talál sötét érzelmei és gyötrő gondolatai számára.

De legjobban hangzik rá Széchenyinek örökösén tépelődő, fájdalomtól átítatott, szerelemtől kínzott, s a lét és emberiség legmagasabb kérdésein töprengő lelke Byron költeményeire. Önmagára ismer a Childe Haroldban, a byroni bús ifjú hősben, aki a kéjek és mulatságok zajos kora után, úgy, mint Széchenyi a bécsi kongresszus ledér világa nyomán, kiábrándult lélekkel, világfájdalomtól eltelve barangolja be a különféle tájakat. 1820 decemberében (Napló, II. 92.) föl is teszi magában, hogy a Childe Haroldot lefordítja. Ugyancsak mély hatással van rá Byron Manfrédje, melyből 11 sort le is fordít (Napló I. 687.). Hőse mint gazdag úr, szabadon élvezhetné az élet minden gyönyörét, de kiábrándulva az emberekből, megveti őket s csak a természet szemléletében, az Alpok hófödte csúcsain, leli örömét. Csak egy, az övéhez hasonló borús lelket szeretett, aki viszonozta volna is szerelmét, de a sors ezt nem engedte meg. Szerelme meghalt, Manfréd a földön szerte bolyong, furdalja a lelkiismeret, féledni akar, de

nem tud. Vajjon találhatott volna-e Széchenyi, aki Karolina sógornőjébe szerelmes s a nagyvilágban bolyong, hogy elfeledje, de emléke folyton újra meg újra gyötri, hasonlóbb lelki alkatú képmást, az alterego-nak termékenyebb illúzióját, mint Manfrédben? Amikor 1818 júliusában a trieszti tengerparton magánosan ül, korai haláláért fohászkodik Istenhez s nyomban fölkiált: «Kedves Romeóm, drága Shakespeare-em! Jaj, bár föl tudnám kelteni árnyatokat, vagy békésen hozzátok tudnék csatlakozni!» Majd megbocsáthatatlan gyengeségről vádolja magát s Manfréd férfias akarateréjét, a sorsot legyőző akarát idézi. De nem kívánhatja-e inkább, mint Manfréd, a megőrés áldását? Mert Manfréd, amikor a zergevadász örültnek tartja, így kiált fel: «Bár az lehetnék... Akkor minden, minden Amit látnom kell, álom volna csak.» (II. felv. 1. jel. Ábrányi E. ford. Napló I. 193.). Széchenyi-Manfréd kívánsága három évtized múlva valóban beteljesedik, de nem a szerelem keserve, hanem a hazaszeretet fájdalma miatt.

Széchenyi lelkén Byron oly mély nyomokat hagy, hogy 1827-ben, tehát még akkor is, amikor a politikai cselekvés lázában ég, időt szakít arra, hogy a *Kain* I. felvonása 1. jelenetének jókora részét prózában magyarra fordítsa (Napló, III. 459—463. l.). Valószínűleg azért, mert folyton töprengő lelke itt találja meg az emberi lét nagy problémájának legjobban ráhangzó pesszimista megoldását. *Kain* gyötrődő szavaiban a jómaga szellemi örvényeire ismer: «Én élek, hogy meghaljak, és élvén nem látok semmit, ami a halált gyűlöle-

tessé tenné, ha nem volna bennem egy velem született akadozás, egy terhes és mégis meg nem győzhető életszeretet, melyet átkozok, mint magamat megvetem, s melyen még se diadalmaskodhatok. S ezért élek. Bár soha nem lettem volna.»

Többen, főképp hölgyek, emlegetik előtte Byronhoz való hasonlóságát. «Milyen szerencsétlenség! — feleli a szellemes Széchenyi — Byron lord nemde szépségével, szellemességével és gonoszságával válik ki? Már pedig én nem vagyok sem szép, sem költő, tehát a hozzá való hasonlóságomnak csak egy oka marad.» (Napló, II. 116.). Amikor később Crescenciába szerelmes, az arisztokrata társaság azt hiszi, hogy Széchenyi Byron szertelen modorát utánozza. Az egyik grófnő ezt mondja neki: «Ön Byron lord modorát vette át» (Vous avez adopté le genre de Lord Byron. Napló. III. 22. l.). Széchenyi azonban nem feltétlen bámulója Byronnak. A *The Two Foscary*-t legjelentéktelenebb művének minősíti (1822 ápr. 7.). Panaszkodik, hogy Byronnak *Marino Faliero* drámájába csak nagy fáradsággal tudta magát beledolgozni; *Werner* c. tragédiáját, amelyet a költő Goethének ajánl, «nem egyszer ördöginek, egészen közönségesnek és rossznak» tartja (1823 febr. 9.).

Széchenyi a költők műveit mélyen átéli, szellemébe olvasztja, ezért lépten nyomon idézi. A XIX. század eleji romantika szellemi klímája alatt növe fel, a költészetet mint az emberi szellem egyik legmagasabbrendű és legmagasztosabb megnyilatkozását fogja fel. Önkénytelenül osztozik a romantikusok értékelő magatartásában, mely az esztétikai értéket az értékek táblájának tető-

pontjára állítja. Ez a felfogásuk nemcsak költői lendületükben és stílusukban nyilvánul meg, hanem világnézetükben is, melyet a fiatal Széchenyi is magába szív: a világ nem mereven, magától lepergő mechanizmus, hanem öntudatlan műremek; a világ azért is van, hogy a szépség megvalósulhasson benne. A természet és az élet jelenségei arra valók, hogy az ember fantáziájának alkalmakat szolgáltatassanak a megtermékenyülésre. A romantika mintegy alanyi okkazonalizmus az erősen érzelmi típusú egyének számára, amilyen Széchenyi is volt. Ezért rajong a költészetért, ezt *ausserordentliche Leidenschaft*-jának nevezi s a költeményeknek nem csak olvasását, hanem írását is becsvágyának tartja. «Mélyebb értelemben — írja saját élményei alapján egy hölgynek (1820 május) — minden olyan költemény az Ön tulajdona, amelyet bensőleg átérez, melegen megél és minden ízében megért.» Gyötreleinek sivatagában a költemények olvasása valóságos lelki oázis számára. Szinte elragadtatásba esik, mikor egy reggel (1818 júl. 17.) Tasso nyomán teljes illúzióval beleéli magát Tankréd szerelmébe: «Egészen emlékezetemben volt Anineta és a Gerusalemme Liberata, s oly édes álomba, oly kellemes képekbe ringattam magamat, hogy nem emlékszem, hogy derültebb reggelt, nagyobb csendet, nagyobb békét lelkemben valaha átéltem volna, mint a mai reggel volt! Még látom Tankréd csendes, benső, egészen soha ki nem mondott szerelmét a neki oly kedves Clorinda sziklaszívéről visszapattanni.»

Amilyen jótékony hatással van rá Tasso, épp-

annyira fokozza úgyis erősen mélabús hangulatát Byron gyakori olvasása. Maga is megragadja a fájdalmat zengő lantot s énjét folytonos önelemzéssel marcangoló sötét hangulatát, önmagával szemben táplált pesszimizmusát német nyelven megrázó költeményekben önti ki.

Első költeménye, amelyet Keletre indultában Triesztben 1818 júl 17. ír (Napló, I. 193—195), a legmélyebb, formája szerint a legszebb, költőiségében a legértékesebb. Ihlető indítéka a Karolinára való emlékezés. Ezt úgy dramatizálja, hogy sorban megszólítja a bájos Képzeletet, a boldog Könnyelműséget, életének leghűbb kísérlőjét, s a Bosszú istennőit, vajjon miért nem jöttek segítségére akkor, amikor szerelmes lett? A Képzelet azt feleli, hogy a költő élete álom volt, nem ismerte sem az örömet, sem a fájdalmat, elfogulatlan volt a szíve, csak benne (a képzeletben) élt, rózsás mezőkön követte őt. Ekkor jött ő (Karolina) s a költő rögtön hűtlen lett a Képzelethez, csak új kedvesét szerette. A Könnyelműség így válaszol: felhős volt gyermekeséged derengő tavasza, a képzelet szerelmi lendületet adott neked s én is segítettem neki, hogy boldog légy :

In frohen Tänzen
 Geschmückt mit Kränzen
 Lust nur athmend
 Freud nur habend
 Kummerlos
 Schmerzenlos
 Lebtest du
 In stiller Ruh.
Da kam Sie
Weisst du Wie?

Csak rá gondoltál, tanításomat elfeledted : soha többé nem találkozhatunk. A Bosszú istennői azt súgják a költőnek, hogy élte tavaszán a Képzelet és a Könnyelműség magukhoz vonták, rövid gyönyörért vétkezett, tönkre tette az ártatlanság életét, szerették, de ő sohasem szeretett, egész életére hölgyét megcsalta s a megcsalt szívet megöli a fájdalom. Most már örökre kerüli a vidámság a költőt, a tőle ütött sebeket sírjáig magának kell viselnie :

Die Wunden, die tief du geschlagen,
Sollst bis zum Grab nun *selbst* tragen.

Széchenyinek ez az első költeménye, mely huszonhét éves korában férfikora küszöbén szakadt föl lelkéből, a leghívebben tükrözi egyéniségének egész önvádaskodó alaptermészetét. Ez valóban a sírig kíséri. Most még csak a szerelem gyötrő birodalmában, később a politika terén is : itt már megjelenik a magyar történetnek önmagát marcangoló Oidipus királya. Első költeményével, alighogy megszületik, már nincs megelegedve : «Jaj, mennyi ideig kellett ezen a néhány versen dolgoznom. Milyen rosszak. Milyen keveset mondanak abból, amit érzek, ami oly kínos gyötrellemmel terheli szívemet. Éjjel keveset aludtam Minden sívár és kiszáradt az emberek agyvelejében és keblében, mely nem szeret. Én már többet nem szeretek — igazán? Én nem szeretek.» (Napló I. 196. l.).

Azonban mégis szeret és újra s újra gyötrődik. Többi tizenhárom költeménye is a szerelmi kínzó fájdalmát zokogja, csakhogy most má

Gabriella, Selina s végül Crescencia a tárgyuk. Ezek azonban értékben nem érnek fel első költeményével.

Pedig legtöbbször önkényt támadó hirtelen ihlet gyümölcsei. Padovában egy forró nap alkonyatán (1818 júl. 25.) friss forrás mellé telepszik s a naplementét csodálja. Papiros és írón van nála, az ihlet elfogja s megírja *Wenn des sterbenden Tages letzter Sonnenstrahl* kezdetű versét a naplemente csendes fájdalmáról, a természet mélabús alkonyának gyengéd bánatáról, amikor a fény és a homály fenséges ívben egyesül. A verset abbahagyja, mert úgy érzi, hogy arra, akinek szól (t. i. Gabriellára) nem illik. Ő bizonyára nevetne rajta, «hogyan tudok a naplementéről ilyen sokat írni és rajta ekkora elragadtatásba esni, hisz ez olyan közönséges és megszokott dolog». Egy másik Rómában írt versében (1818 aug. 5.) koszorút köt, melynek valamennyi virága egy-egy régi öröm emléke. Gabriella elvette a mostani örömet, vigye el a koszorút is, mert akkor emlékezés sem kell neki. Frascatiban 1818 aug. 11-dikén lelke csendes nyugalomban visszaszáll életének tavaszára. Bár most is tudna oly mélyen érezni, mint akkor! Ha nem is az akkori örömeket, de legalább fájdalmakat tudná kiszikkadt szívébe visszavarázsolni!

Rousseau-t gyakran olvasva, lelki fejlődésének romantikus szakában a túlfinomult kultúrában az ember megrontóját érzi. Hogy elrettenne a paraszt, ha az irigyelt művelt ember lelkébe pillantana s meglátná ennek sötét érzelmektől örvénylő képét. Széchenyi, a kegyetlen önismeret

embere, ezt a képet mutatja be *Ich wagte einen Blick in mein Inneres...* kezdetű költeményében, melyet Messinában, Itália derült ege alatt a leg-sötétebb tónusban fogalmaz (1819 ápr. 7.). Megretten, amikor magába tekint: a ködön keresztül fantómokat lát, melyek lelkében születtek. Ott lebegnek a levegőben, valami idegen hatalom kergeti őket. Majd gyermekkorának tavaszi álma, öröme, boldogsága lebeg előtte a magasságos égben, majd mintegy villámütésre eltűnik és egy sívár, élettelen, sötét táj tárul elé. Itt nincs nap, nincs árnyék; nyitott álmodozó szemeiből könnyek csorognak, s egyetlenegy ember sem sír vele. Nőalakok jelennek meg össze-vissza, régebbi szerelmei, de a kaosz nem tud rendbe fejlődni, mert a költő hirtelen azt látja, hogy viharos tenger közepén áll, hidegen és mereven, mint a márvány. Álmából fölébred. A költemény ellentétes kép-változatai, gyors gondolatszökdelései az önmegfigyeléshez mindennapi gyakorlattal hozzászokott lélekbúvárnak az álmodást jellemző erejét dicsérik. Érzelmét nemcsak föltárja, hanem képzelete erejével prózai voltukból ki is vetkőzteti, a lényegtelen salaktól megtisztítja s lelkén átszűri, alap hangulata szolgálatába állítja: ezzel az olvasóban ma is illuziót kelt. Lírájának forrásai nem is annyira közvetlenül az érzelmek, mint inkább reflexív lelki mozgalmak, az elmélkedés-tépelődés keltette megindulások: érzelmei gondolatok kristályosodnak. Lírája önmagáról, szerelméről erkölcsi állapotáról és sorsáról bölcselkedő költészet.

Meglepő, hogyan törekszik Széchenyi a költés-

szetben művészi tudatosságra, a költői alkotás lelki titkának megismerésére. «Mennyire tévedsz — írja egyik fájdalmat sóhajtó költeményének megírása után (1819 nov. 2.) — ha azt hiszed, hogy az első élmény, melynek az egész lelket be kell töltenie, szakadozott, innen-onnan megtakarított órákban fölkelhető. Nem, a költőnek magát egészen át kell adnia, egészen a szeretett tárgyakban kell élnie.» «Azt, amit jól akarunk leírni — mondja másutt ugyancsak egy hosszabb költeménye után, mintegy frissen lefölözve önmegfigyelésének eredményét — előbb magunknak kell átélnünk, magunknak éreznünk. Lehetetlen annak, aki egy tragédiát vagy nagyobb költeményt ír, a megrajzolandó tárgyon kívül és belül élnie: ha mindig kívüle marad, egy olvasót sem tud a mű igazi jelentésébe és szellemébe bevonni. Neki alakjaival együtt kell sírnia és nevetnie, a viszonzott szerelemnek boldogságát és a megcsalt szerelmes belső küzdelmét éreznie.» (1820. május. Napló, II. 27.) Itt Széchenyi a művészi beleélés problémáját elemzi: a költő megéli a maga érzelmeit, de a másokét is, de hogyan tudja objektiválni, tárgyilag megformálni ezeket? Később rádöbben arra, hogy nincs ehhez képessége: «Általában semmi emberismeretem nincsen, nem tudom magam belegondolni más emberek helyzetébe» (1821 márc. 9.). Ugyanúgy fogja el lépten-nyomon a kétség és töprengés költői tehetségével szemben, mint ahogy később egyes politikai tevékenységével szemben: ugyanaz az önmaga iránt szkeptikus lelki hajlam tör elő belőle az életnek mind a két területén.

Az a fájdalom, bú, melancholia, szorongás-érzés, állandóan erős érzelmi feszültség és hullámzás hangzik ki költeményeiből is, mint mindennapi vallomásából, naplójából. Mindent sötétben lát, minden bajért magát érzi felelősnek, olyan, mint Dante Infernójának bús vadonjában az eleven emberfa: ha kis szellő megrázza leveleit, már azonnal sikong belőle a lélek.

Széchenyi aránylag későn, huszonötéves korában kezd a költészet Múzsájához vonzódni s körülbelül egy évtizeden át áldoz neki, míg maga is észreveszi próbálkozásainak sikertelenségét. Elevenen élt lelkében a belső sugallat és ösztönzés, de nem lakozott benne a képességnek kellő mértéke, hogy kellően kifejező költői formára is tegyen szert. Alfieri jellemző erejének, eleganciájának és könnyedségének láttára, sóvárogva kiált fel: «Ah, bárcsak én is tudnék így írni, magamat így kifejezni! Istenemre, érzem, hogy a képesség bennem lakozik. Minden munkámat csak neki írnám, de a világ előtt ismeretlenül». (1818 júl. 23.) Három nap mulva megvallja, hogy semmiféle költői művét nem óhajtja nyomtatásban kiadni, mert megfogadja Horatius tanácsát, melyet a Pisókhöz írt epistolájában ad: *csak semmi közepszerűt* (a közepszerű költő nem talál kegyelmet sem Isten, sem ember, sem — a kiadó előtt). «Már pedig — teszi hozzá tompa megadással Széchenyi — bizonyára ilyen lenne az, amit én tudnék alkotni, ha sok fáradsággal tudatlanságomból ki tudnék is lábolni.»

Azért költői kedve újra meg újra visszatér. A német verselés technikáját is behatóan tanul-

mányozza (Napló. I. 866—870. l.). Ha a nagy klasszikus költőket olvassa, fogyatékosági érzés fogja el; ha jelentéktelen költői mű kerül szeme elé, fölbátorodik. Egy angol író francia fordítását olvasva, önelégülten jegyzi meg: «Ilyen könyvek bátorságot öntenek belém, hogy író legyek». (Napló. II. 94. l.) Viszont Voltaire-nak költői és prózai leveleit garmadával idézve, csodálatának kifejezéséül megjegyzi, «hogy ha Voltaire leveleit olvassa, egészen elmegy a kedve a levélírástól». (1824 márc. 11.) Egyszer egész embertípus-gyűjteményt állít össze, mi minden szeretne lenni: híres katona, neves utazó, társadalmi életet élő ember, külföldön a világot élvező független magánember, lótenyésztő, diplomata, politikai pártvezér, végül — «belletrista, aki verseket és szomorújátékokat ír». (1821 márc. 27.) Pedig három hónappal ezelőtt egy rossz versfaragása után már rájött, hogy «feltétlenül prózában kell írnia, mert érzi, hogy nincs tehetsége a költészet iránt» (si l'on ne se sent pas plus de talent pour la poésie. 1821 január 15.). Azonban költeményeit rendszerint először úgyszólván prózában írta s csak aztán öntötte verses formába (Napló. II. 25—26.); a rímelés is sok gondot okozott neki (Napló. I. 211.). Tíz évi próbálkozás után megcáfolva érezhette szavait, melyeket még 1814-ben a versírásról papirosra vetett: «Nincsen könnyebb, mint verset csinálni; egészen kész minták vannak hozzá, különösen a német nyelvben». De ugyanakkor már helyesen érezte a költemény szerkezeti és hangulati egységének jelentőségét, egyben nehézségét: «Igen nehéz minden egyes mozzanatot az

összefüggésnek alárendelni, minden részt az egészben újra föllelni, éppúgy mint az egésznek visszatükrözését minden egyes részben.» (Napló. I. 44.)

Széchenyi azonban mint költő nemcsak a lírában oldja fel lelki feszültségét s önti ki gondolatok formájába hűtött érzelmeit, hanem a modern epika, a regényírás terén is kísérletet tesz: Selina iránt érzett szerelmének történetét regényben akarja megírni, még pedig, mint tervezetéből (Napló I. 849—853) kitűnik, levélregény formájában, úgy ahogy Rousseau írta a *Nouvelle Heloise*-t. A regény levélformája természetesen sarjadt volna ki Széchenyi naplóírásából. Minden porcikájában szubjektív lelki alkata a regényt, mint a költészet objektív formáját is csak úgy tudja elképzelni, ha benne önmaga élettörténetét (*Lebensgeschichte des F.*) rajzolja meg. Ezt tervezetének bölcselkedő bevezetésében lélektanilag meg is okolja. Minden ember — írja — hajlamos arra, hogy a maga élettörténetét oly érdekesnek tartsa, hogy más emberekkel közölje. Ez annál megokoltabb, mert a regényszerű, a szokatlan, a csodálatos sokszor nem képzeletünk szülötte, hanem átélt valóság, amely a legfeszültebb fantáziával megírt költeményt is felülmúlja. Mire törekszik voltaképpen minden ember? Boldogságra és elégedettségre. Ennek legfőbb eszköze pedig az értelem. Gyakran azonban a legokosabb ember is valami semmi-ségen hajótörést szenved. A világ elveszti számára ingerét, az újság varázsát. Ezt akarja példázni a maga életén: ezért akarja megírni regényben életének legfőbb eseményeit. A regény hőse a

rövid tervezet szerint 1818 tavaszán Itáliába való elutazása előtt egy iratban kiönti szerelmét Th. iránt, egyben reményeinek vesztén érzett fájdalmát. Ügyeit rendbehozza, adósságait kifizeti, végrendeletet csinál. Iratát egyik megbízható barátjához juttatja. Ez tanúsága lesz annak, mennyire szerette Th.-t, aki egészen félreismerte s mennyire nem érdemelte meg szülei keménységét. Érzelgős romantikával részvétet kér Széchenyi az olvasótól, hisz önmaga iránt is részvétet érez, ha életének történetét átgondolja. Enyhülés számára, ha tudja, hogy más emberek vele együttéreznek.

Később egy másik regény tervét szerkeszti meg, ahol C. az ő jegyesét, Selinát, veszi el feleségül. (Napló II. 44., 65). Ezt 1820 nyarán írja; ennek az évnek decemberében pedig eltökéli magában, hogy a regényt befejezi. Szándékát nem valósítja meg: úgylátszik, esztétikai ízlése s elsősorban férfias természete végre is ellene szegült a terméketlen szentimentalizmus siránkozásának. Élményanyag és fantázia rendelkezésére állott, de fogyatékos volt benne a költőnek objektív alakító képessége. Még egy én-regény ötlete cikázik át elméjén 1827 október 8-án. Hősei: maga Széchenyi, Zichy Károly, Crescencia, Wesselényi és Eszterházy Mihály. Címe: *Egy öngyilkos végrendelete (Testament eines Selbstmörders)*. A regény alapeszméjére erősen rávilágítanak azok a szavak, amelyeket a szereplők nevének felsorolása elé iktat naplójába: «Rájutottam arra, hogy az igazi férfinak ható, teremtő lénynek kell lennie. Megsirattam hazám nyomorult állapotát.

Fiatal, szerteszórt elméjű voltam. Végre itt-ott lelkemben fölcikázott a remény, hogy hazámat még megmenthetem. Megpróbáltam a magokat szétszórni. Most már világosan látom : azon dolgoztam, hogy egy holttestet támasszak fel. Azt nem bírom elviselni, hogy egy feloszló hulla része legyek. Ezért meg kell halmom». Az öngyilkosság rémes gondolata szállja meg, mert politikai hivatását céltalannak érzi. Előbb azonban regényben akarja megrögzíteni tragikus sorsát. Milyen minták lebegnek előtte? Maga felel rá : «Werther — auf hungarisch — so edel, wie Manfred — Faust?» Az erőszakos kimúlás gondolata továbbra is folyton, élte fogytáig gyötri, de a regény eszméje csak futó felhő volt lelke sötét égboltján.

Ugyancsak 1827-ben *A két szarándok* magyar címen, de német szöveggel tragédia-tervezetet dolgoz ki, az öt felvonás jeleneteit is felvázolja (Napló III. 458). Megint a maga életét választja tárggyul, de most már dramatizálva. A tragédia szereplői közül a fiatal lovag Széchenyi, az idősebb lovag Wesselényi, az imádott hősnő Crescencia ; ennek férje, anyja, társalkodónője s szolgája szerepel még a darabban. A két zarándoklovag (Széchenyi és Wesselényi) a gróf várába érkeznek. A grófné (Crescencia) és Széchenyi találkoznak, a gróf (Zichy K.) odajön, Széchenyit párbajra hívja s a küzdelemben elesik. Erre Crescencia öngyilkosságot követ el. Holtteste mellett Széchenyi is meghal. Wesselényi kiégett szívvel egyedül marad életben. Széchenyi sokszor vágyik a tragédia-írásra, anyagot is állandóan gyűjt, mintául Müllner Adolf sorstragédiái lebegnek szeme előtt.

Lelki alkata a végzettragédiához vonzza. A kidolgozáshoz azonban már nincsen formáló ereje, de ideje sem: az alkotó magyar nemzeti munka elvonja a magyar nyelv pallérozására Akadémiát alapító Széchenyit a németnyelvű költői alkotástól. Ekkor kezdi megismerni a magyar költőket, főképp Berzsenyit: most már röstelli fejét német versek faragásán törni.

Első költeményében nem hiába aposztrofálja először a *Képzéletet*, mint életsorsa irányítóját. Hatalmas képkebináló ereje néha szinte beteges méreteket ölt, lelke a szörnyű fantáziaképek halmozásában szinte tobzódik, mintha csak a tőlük okozott fájdalomban gyönyörködne. 1815 januárjában leszáll az egyik nápolyi katakombába, de előbb Rousseau nyomán arról elmélkedik, hogy «a kultúra a természet egyedüli ellensége s a legnagyobb tökéletesség a halál». A földalatti folyosókat a vezető csak egy fáklyával világítja meg: Széchenyi izgatott fantáziája rögtön arra gondol, hogy ez a fáklya kialhatik s ő tapogatódzva egyik sírgödörbe eshetik a halottak közé. A tetemek kiszáradt bőrrel-hajjal egymásra hányva fekszenek a kísérteties fáklyavilág hunyorgó fényében. «Több tetemet megtapogattam — mondja Széchenyi a Hamlet sírásó jelenetére emlékeztetve —, hogy lássam, vajjon nem találok-e olyan sebhelyet, amiből a halál okára következtethetnék; néhány fejet a kezembe is vettem, ezek úgy tűntek fel, mintha rám néznenek s így egészen átengedtem magamat az örökkévalóságnak; kísérlök, aki mint valami félholt, a tompafényű fáklyával ide-odajárt, elégedetlen

volt azzal, amit én a halottakkal csináltam; szorongva folyton hu, hu, hu hangokat kiáltozott, valószínűleg félelemből, mert én többször egy-egy csontot mélyen a sírba hajítottam. Most elképzelttem, hogy hirtelen földrengés lehetne, s én itt a rothadás közepett az éhségtől és félelemtől elpusztulnék, fantáziaképet fantáziaképre halmoztam, hogy magamat alaposan megrémítsem, de már nem bírtam tovább kitartani, mert minden ilyen gondolatom egy pillanat alatt millió szörnyű eszmét szült.» Ez a nápolyi katakomba-jelenet jó példa arra, mennyire keresztül-kasul szövi Széchenyi a valóság töredékes adatait fantáziájának újszerű képeket kombináló kivételes erejével. Ha a költészet csak a fantázián fordulna meg, Széchenyi Hugo Viktor-szabású költővé nőtt volna.

Romantikus, a képeket önkénytelenül ömlesztő fantáziáját jól begyakorolt önmegfigyelése már korán észreveszi és jellemzi. «Némely nap — írja Nápolyban (1815 jan. 28.) — annyi képzet kergeti egymást gyorsan a fejemben, mintha nyugodtan a színházban ülnék: mert a képek jönnek-mennek a nélkül, hogy észre venném őket, vagy valami fáradságot okoznának és olyan különféle formában, hogy igen gyakran jómagam elcsodálkozom képzeletemen (*que je suis très souvent moi même étonné de mon imagination.*) Ez betegség vagy erény, mindenesetre kellemes állapot, mert egészen magamban elszórakozom, úgy, mintha egy báli társaságban lennék.» Képzete különösen vonzódik a szokatlanhoz és félelmeteshez, ezért erősen romantikus szárnya-

lású. «Mindig a különöst, a rendkívülit szerettem» — jelenti ki maga (1818 szept. 13.). Máskor meg észreveszi, hogy gyermekora óta mindig «bizonyos sóvárgást és törekvést érez az ismeretlen, a titokzatos, a rejtett után» (1819 május 20—25.) Ezt később is megismétli angliai útján és szoros összefüggésbe hozza lelkének szentimentális irányával. Az érzelmi-romantikus lelki háttérre úgy jön rá, hogy bensejét egybeveti a tipikus angoléval. «Mennyire változott felfogásom Angliáról? Szomorú, hogy az élet költészete ott kihalóban van, ahol a szabadság kezdődik. A szerelemnek édes álmodozását (die süsse Schwärmerei der Liebe) és a titokzatos után való vágyat egy brit sem ismeri és sejtí. Hasonlítsuk csak össze dalukat, éneküket a mienkkel!» (1822 május 9.). Maga is észreveszi fantáziájának érzelmi világába beletnyúló s ezt helyzetszerűen alakító szerepét: «Gyakran éreztem a szerelem szenvedélyét, de *gyakran csak magamban képzeltem*. Annyira mindenestül sohasem lettem szerelmes, hogy eszem, ha halkán is, ne súgta volna: idővel ez el fog múlni s más szemmel fogom nézni azt, akit most életemnél is jobban szeretek — és akkor már többé nem tudom szeretni». (Napló I. 680.). Széchenyi fantáziája sokszor a valódi érzelmeknek helyettesítő pótléka.

Széchenyiben megvolt az érzelem hatalmas lírai feszültsége s a fantázia kivételes ereje, hogy költővé emelkedjék. A belső ihlet is sarkallta, hogy érzelmeit költői formába öntse. «Belső kényszert érzek arra, hogy valamit írjak» — sugdossa önmagának (1821 jún. 29.); «különös szenvedélyét»

emlegeti a poézis iránt (Napló II. 674.). És mégsem termett költőnek, mert a művészi formáló és kifejező készség hiányzott belőle. Sok terve és kísérlete után ezt maga is belátja. A németnyelvű költő izzó fajszeretetű államférfivá alakul át.

Szellemi erjedése közepett lelkében a Múza tiszteletét fokozatosan kiszorítja a gyakorlati érzék és a tettvágy, mellyel hátramaradott nemzetét a mélyből föl akarja emelni. Ha költeményeinek lelki indítéka a szerelem, most politikai működésének, alkotásainak és iratainak hajtóereje a fajszeretet. Önkénytelenül is védekezik olyan életforma ellen, amely — mint a költőé — a kínzó elmélkedést, a gyötrő elmevívódást szinte hivatásává tenné. Munkára, cselekvésre, gyakorlati alkotásra van lelkének szüksége, hogy magát az örökös tépelődésből s a szubjektív önelemzés gyötrő hangulatköréből kiragadjon: lelki életének természetes műfogása, hogy a tettek útján meneküljön belső kínjainak Erynisei elől. A tettben, gyakorlati alkotásban vezeti le túlaradó energiáit s belső lelki feszültségét. Így menekül költői idealizmusa az alkotó földi realizmusba. A kettő azonban lelkében válhatatlan egységbe olvad: *eszményei* értelmében iparkodik átalakítani a *valóságot*.

S mi ver hidat a kettő között? Fantáziája. Ahhoz, hogy a megújult magyar életnek jövődjét, amelynek megvalósítására törekszik, plasztikusan megrajzolja, hatalmas képzelőerőre volt szüksége. A költőnek eszményi képet szerkesztő fantáziája ugyanaz, mint a politikusnak a nemzet számára jogi, gazdasági, művelődésbeli, erkölcsi

ideálokat kitűző képzelete. Ennek azonban a fokozatos, a valóság lehető feltételeivel számoló új eszközöket is ki kell találnia. A költő végleges honának nézheti az eszmények szféráját, az államférfinak azonban minduntalan le kell szállnia onnan a valóság talajára, hogy folytonos munkával ezt úgy formálja át, hogy nemzetét mindjobban az ideálok irányába emelje. A fantáziának micsoda ereje lakozott Széchenyiben, amikor először elképzelte és célul tűzte ki — a magyarság akkori történeti helyzetében — a rendi alkotmány megdöntését, a nemesek adózását, a közteherviselést, a jogegyenlőség elvének megvalósítását, a céhek eltörlését, az ország termelő erejének növelését, az új utakat, a Dunán, a Tiszán és a Balatonon a gőzhajót, az országot behálózó vasutakat, a Lánchidat, az alagutat! Mindez először csak eszmény, amely a költő fantáziaképeivel vetekszik. De Széchenyiben megvolt az eszménykitűző képzelet mellett s vele szoros kapcsolatban a reális feltételeket mérlegelő és kombináló fantázia is, amely az ideális célokhoz az eszközöket méri. De benne lakozott mindenek felett a fantáziát mozgó indulat is, a nemzeti érzésnek, a fajszeretetnek páratlan és kiapadhatatlan ereje, meg a szívós, rettenthetetlen akarat, amely semmi akadálytól sem riadt vissza az eszmények fokozatos megközelítésében. Széchenyi szellemében a költő és az államférfi, az új képeket alkotó fantázia és a meglévővel számoló gyakorlati valóságérzék csodálatos egyensúlyban lebegett. Ez alkotásainak és történeti jelentőségének egyik titka.

Széchenyi abbahagyja költői-művészi kísérleteit. A frissen patakozó képzeletű s mély érzéktől hevülő művésznak *teremtő ösztöne* most a politikai művészetnek azt a formáját fürkészi, hogyan tudja egy nemzet elalélt lelkét termékenyen és plasztikusan újjáalakítani.

II.

Széchenyi és a klasszicizmus.

Felismeri a költők nemzeti és társadalmi szerepét. Nemzeti pesszimizmusa és Berzsenyi. «Rokonok vagyunk» — írja Berzsenyinek. A hazaszeretet metafizikai háttere. Gazdaságpolitika és költészet. A neohumanizmus bírálata. A haladás történetfilozófiája. Modern nyugati költészet és Kelet népe.

Széchenyi, amikor «zarándoki magamegtagadással» megkezdi közéleti pályáját s politikájával, mint elsősorban nevelési rendszerrel iparkodik nemzetét, «az emberiség egyik tagját», a magasabb kultúra körébe emelni, a költőket mindig hivatása részeseinek, munkatársainak érzi. Oly lelkesedéssel csüng most a magyar költőkön, a nemzeti szellem ébresztőin, ahogy régebben a világirodalom klasszikusain. Zrínyi után Széchenyi az első magyar államférfiú, aki fölismeri a költőknek igazi nemzeti és társadalmi szerepét és jelentőségét. A *Hitel*-ben szomorúan állapítja meg, hogy bár költői irodalmunk rügyezőben van, nincs elég olvasója: a nemzet általános tespedésében nem ismeri a maga költői értékeit. «Midőn másutt — írja (*Hitel* 170.) — sással repül a költő képzelete a határtalan kébken, s ezernyi embertárs osztja

szíve hevét s vele sír, vele mosolyog: nálunk nem mer emelkedni, nehogy tollait veszítse. S ha mégis köd, szélvész s zivatarok közt merészen fellövel, szinte csak maga, kevés más nézőkkel méri fel-emelkedési magasságát! S iparkodjunk, hogy itt is ne mint Körner Zrínyit, a külföld hozza igazi fényébe, vagy hogy jobban mondjam közünkbe a Berzsenyieket, Kisfaludyakat stb., hogy ne a külföld ismértesse meg velünk Virág munkáit, az Erdélyi Múzeum s Literaturánk egyéb szépeit... s ne tűrjük, hogy mi magunk tiporjuk otrombán saját szülteinket, midőn még a rhinoceros se sérti tulajdon borját.» Azonban sokáig ő maga is elhanyagolja a magyar literatúra olvasását a világirodalom régi és új klasszikusai mellett. Az első komoly magyar irodalmi mű, amelyet 1826-ban olvas, Fáy András *Meséi és Aphorizmái*. Ezek szellemes tanulságait mindjárt az ország politikai viszonyaira alkalmazza. Később Pest vármegye gyűlésén 1838-ban a nyilvánosság előtt is hangsúlyozza: «A honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették bennem.» Ezidőtájt olvassa Kisfaludy Sándor *Gyula szerelmét* is. A többi régebbi és egykorú magyar költőkre csak most, harmincöt éves kora múltán kerül a sor. Fönnebbi szavaiban önmagát is korholja. A magyar költők az újság ingerével hatnak reá. Ő, aki fájdalommal szemlélte a magyar műveltség hátramaradottságát, most örömmel látja, hogy a magyarnak nyelvben s ízlésben szépen fejlődésnek induló irodalma van, mely a nemzeti eszmét ébresztgetve, olvasóközönséget is tud majd teremteni. Ez az

európai szintáj felé emelkedő irodalom a nemzeti műveltség ébredésének, új társadalmi és politikai életnek biztató jele. A nemzet még sem közeledik sírja felé. Akkor diadalmaskodott végleg a nyelvújító mozgalom: Széchenyi ebben a társadalmi és politikai megújulás előjátékát pillantja meg.

Páratlan jelenség a világirodalom történetében. Hazája nyelvét tördelve és nehézkesen beszéli, szüleivel németül társalog és levelez, naplóját németül, franciául és többhelyt angolul megolaszul írja, ezeken a nyelveken jobban ír, mint magyarul. Mégis a magyar nemzeti nyelv, irodalom és műveltség leghevesebb apostolává emelkedik, a magyar nyelv ápolására irodalmi központul akadémiát alapít, ennek munkájában a legbuzgóbban részt vesz, maga is a magyar íróknak sorába áll, könyveivel a legmélyebb nemzetmegújító hatást kelti, az ország legolvasottabb írójának babéra díszíti fejét. Megalapítja a magyar publicisztikai irodalmat.

Mindjárt első nagy tetteivel, az Akadémia alapításával, föl villanyozza s valósággal megbúvöli a költőket és írókat, akik addig elhanyagoltnak érzik magukat. Bajza jelen van az országgyűlés kerületi ülésén, ahol felsőbüki Nagy Pál a nemzeti nyelv érdekében «mennyköveit szórja» (Berzsenyi szava) s a párizsi akadémiához hasonló társaság felállítását indítványozza, amikor meglepetésre feláll a fiatal huszártiszt s erre a célra egy esztendei jövedelmét felajánlja. Ebben mindjárt többen követik. «Ezek olyan csudák, barátom — siet még az nap (1825 nov. 4.) Bajza megírni Toldynak — hogy engem egészen el-

kábítottak, örömkönnyek közt mondtam el magamnak *Berzsenyi* ezen szavait :

Él még nemzetem Istene!

Buzgó könnyeimen szent öröm ömledezz!

Állsz még, állsz szeretett hazám,

Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!

De ugyancsak Berzsenyiben nemsokára maga Széchenyi is nagy szeretettel és rokonlelkű megértéssel mélyül el 1828-ban. Már lelki alkatuk is hasonló : érzelmes, borongós, pesszimizmusra hajló. Berzsenyi, akárcsak Széchenyi, a nemzetet a tespedésből kiemelő és új életre ébresztő gondolat harcosa. Mindketten a dicső múlt s a törpe jelen ellentétét megrázó fájdalommal érzik. A nemzet elkorcsosodott, a régi hagyományok és erkölcsök pusztulóban vannak. Horatius a jelen magyarja számára is írhatta volna kortásait ostromozó ódáit, mert a magyar éppúgy romlásnak indult, mint hajdan a római. Berzsenyi *A magyarokhoz* c. ódájában a kétségbeesés hangján, a próféták haragjával nemzete halálát jósolja ; mert hisz a nemzetek fölemelkednek, aztán lehanyatlanak. Ez lesz a magyarság sorsa is, ha meg nem újhodik. Állhatott-e közelebb Széchenyi lelkéhez bármely gondolat, mint a nemzetek életének összehasonlító képe, ahogy Berzsenyi megrajzolta? A történetben nem azt kutatta-e mindig Széchenyi, mi a nemzetek emelkedésének és pusztulásának oka? Nem folyton a «nemzethaláltól» rettegett-e s attól, «vajjon el vagyunk-e ítélve, el vagyunk-e kárhozotva parlag és kopár országi és nemzeti létre?» De ahogy Berzsenyi büszke magyarságára s minden sötét hangulata ellenére hisz

faja erejében («nem szül nyulat Nubia párduca»), Széchenyinek is fajszeretete s a magyar lélek beható elemzése azt súgja, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz.

A szellem hasonlósága alapján Széchenyi bensőséggel vonzódik Berzsenyi költészetéhez. «Minél többet olvasom — írja (Napló III. 227. l. 1828 júl. 21.) — Berzsenyi költeményeit, annál több fájdalommal telik meg a szívem azért, hogy oly kevés magyar olvassa s hogy Crescencia sem olvassa. És Berzsenyi már nem ír többé... Ilyen talentum! s elsavanyodott. Egy ember sem ismeri érdemeit.» Jól esik Széchenyinek, hogy Berzsenyi viszont őt a legnagyobbra becsüli. Büszkén írja naplójában (1828 nov. 11.), hogy a költő Döbrenteinek lelkesedéssel teli levelet írt róla: «A Széchenyi Pista név oly büszkén zeng most nálunk, mint egykor a nagy Fritz az északon.» Rokonszevét már az is fölkelti Berzsenyi iránt, hogy a költő ódában magasztalja édesapja érdemeit (*Gróf Széchenyi Ferenchez*), főképp azért, hogy birtokainak gondja mellett munkás életét mint «a magyar jó atyja és vezére» a köznek szenteli, különösen a Magyar Nemzeti Múzeum alapításával:

S hogy mindent megelőzz, a tudományokat
Szárnyaddal takarod, s a haza kincseit
Buzgón gyűjtögeted, s felkel az alkotó
Corvin tára Teáltalad.

Legmélyebb hatással van Széchenyire *A magyarokhoz* c. óda. Széchenyi szóról-szóra lefordítja Crescencia számára, a szavak ugyanazon sorrendjében, mint ahogy az óda a magyarban hangzik. Széchenyi elismeri, hogy a költemény egésze ilyen

fordításban sokat veszít, de Crescencia így a magyar szöveget jobban megérti s ez a fődolog. Az utolsó két versszakot nem fordította le (die zwei letzten Strophen übersetzte ich nicht), mert a költő ezeket csak a cenzúra miatt írta. Nem gondolhatta ugyanis komolyan, hogy a szerencse kényekedve szerint hány-vet, fölemel és lever egy nemzetet. «Így mindenki joggal azt hihetné, hogy őt a sors tette tönkre, amikor pedig a hiba benne rejlik. Szomorú, hogy csak ilyen álutakon és furfangokkal lehet megmondani az igazságot.» Széchenyi az ódát azért is ajánlja felesége figyelmébe, mert a magyarban férfiasan s energikus szépséggel hangzik. «Berzsenyi kis igénytelen könyvében még egyéb, a szívet fölemelő költemények is vannak. A költőt kevesen ismerik s ezek is az alsóbb társadalmi osztályból valók. A szegény költő egészen besavanyodott, sa vertu était sans témoins (kiválóságának nem voltak tanúi), visszavonulva, betegen él Somogy erdeiben. Nemrégiben Döbrentei útján megható levelet írt nekem és engem megtört létében jótékony jelenségnek nevez és a szebb jövő boldog álmát álmodja.» (Napló III. 298.).

Sokszor eszébe jutnak Berzsenyi erőtől duzzadó kifejezései, «Hogyan tudom — kiált fel Naplójában (III. 301.) — a ‚viperafajzatot‘, amint Berzsenyi nevezi, amellyel hazánk tele van szórva, fokozatosan kiirtani?» A Hitelben, melynek eszmei célzata ugyanaz, mint Berzsenyi ódáié, többször idézi a *Romlásnak indult hajdan erős magyar-t*. Megragadja őt az az ellentét, amelyben a régi magyart s a mostani magyart Berzsenyi szembeállítja egymással: «Az, ami valaha nemzetiségünk

talpköve s ereje volt, időjártával elbomlott s jól mondja hazánk koszorús lantosa :

Óh más magyar kar mennyköve villogott
Attila véres harcai közt sat.»

Széchenyi azonban a multból nem a katonai vitézséget emeli ki, hanem «a tiszta erkölcsöt». Eléggé meg nem becsülhető szerencsénknek tartja, hogy oly században élünk, amelyben «már nem a korlátlan bátorság s felhevült képzelet vagy testi erő, hanem csak polgári erény s felvilágosodott emberi elme tesz a nemzetek tartós sarkalatját». (Hitel, 72.). Élte alkonyán Döblingben utolsó művének, a *Disharmonie und Blindheit* írása közben is, amikor az elfajult, hazájukhoz hűtlen s így az erkölcs útjáról letért magyar politikusokról keserű hangulatban elmélkedik (Döblingi irod. hagyaték I. 562.), a «halhatatlan Berzsenyinek» ez a megkapó metaforája villan elméjébe :

Nézd : a kevély tölgy, melyet az éjszaki
Szélvész le nem dönt, benne termő
Férgek erős gyökerit megörlik,
S egy gyenge szélről földre terítettik.

(A magyarokhoz.)

Széchenyi bölcselkedő elméje a hazaszeretetet egy kozmikus metafizika keretébe állítja. A határtalan csillagvilág kisebb-nagyobb részekből áll s mégis egészet alkot : napok, planéták s a láthatatlan égitestek mind részekre oszlanak s megint egészévé összeszednek : cseppé, gyümölcsévé, férgékké. Ez a természet rendje. A részek támadnak, múlnak, minden forogva mozog — s Széche-

nyi mindjárt Berzsenyi Amathusz c. költeményének szavára gondol —

egymást

Váltja örök romolás s teremtés,

újból vén, vénbül új lesz — s csak a világegyetem örök. Hasonlóképp az emberi nem is nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra ágazik s az, ami a lelketlen testekben a vonzás és taszítás, a nemzetekben a hon szeretete és védelme (Hitel 161.). Így találkozik e gondolatban a filozófus költő s a filozófus politikus.

Széchenyi *Lovakrul* c. munkáját megleghangú levél kíséretében megküldi kedvelt költőjének. Ebben jelzi, hogy már régóta szeretné Niklán személyesen meglátogatni (Lev. I. 138.). Berzsenyi boldogan köszöni meg az ajándékot egész művelődés-filozófiai értekezésre rúgó levélben. Amikor pedig a *Hitel* megjelenik, ennek tartalmáért lelkesedik, s az ellenkező véleményt bírálja. «A Hitel nálunk — írja Széchenyinek (Viszota Gyula: Berzsenyi levelei Széchenyihez. Akadémiai Értesítő. 1913. 520.) — egész kurucvilágot támaszta a lelki világban, s furcsa volt hallani a tarka debattokat. Egyik ideák tengerének látta azt, másik lepdező angol parknak, melyben a repdező Genius némelyeket rózsák és templomok közt repdeztete, másokat pedig tüskén bokron hurcola! Mert fájdalom! az Igazság mennyei sugarai csakugyan még sok szemnek tüskék. Azonban ne szűnjön Méltóságod Montesquieu kedvelt népét tovább is szeretni! Én örültem a zajnak, mert ez még életet mutat. De örvendjen Méltóságod is, mert

12
oly anyagra tette művészezeit, melyből még minden bizonnyal formálhat daedaluszi szobrokat. Vajha még egy nemzeti banknak s az angol alkatnak (alkotmánynak) alapvonatival lepné meg Méltóságod nemzetünket! Kevés magyar lát e részben még úgy, mint kellene, s egyébiránt is a legnyilvánabb alapigazság is nagy erőt nyerne Méltóságod mosolygó ecsete és nagy neve által». A továbbiakban mint literátor dicséri Széchenyit, hogy művében a dunai nyelvjárás mellé állott, amiért Kazinczy pártja őt üldözi s a tiszai dialektus érdekében jobb dunai szavainkat kizárja az írói nyelvből.

Széchenyi 1830-ban Berzsenyihez intézett levelében (Lev. I., 185.) újra kifejezi nagy tiszteletét a költő iránt, «honunk valódi díszének» nevezi, akivel más nemzet igazán kérkednék. Sajnálja, hogy nem látta soha, de annál többet érzett, vágyott s nem ritkán fölemelkedett vele dicsőbb hazákba, ahol gúny, irigység, ellenségeskedés idegen. Az államférfi a költővel benső szellemi egyneműséget érez, amikor ezt írja: «Önérzéssel mondhatom: rokonok vagyunk!» Ez a lelki rokonság jogosítja fel arra, hogy bírálatot is mondjon. Kéziratban ismeri gr. Majláth Jánoshoz írt ódáját, ennek rávonatkozó versszakait is, melyben a lóversenyen nyert győzelmére céloz:

Oh énekeld őt, *a diadal fiát!*

Eurus-szülte pején mint viva nyerve díjt;

Mint áldozá fel ezreit, hogy

Ész művein kecsesülne nyelvünk,

Mely újra szülje a lerogyott magyart,

S Pannon férfi díszét.

Széchenyi óvást emel «a diadal fia» kifejezés ellen, mert ez annak, kit a versenyen legyőzött, keserűséget okoz, őt magát pedig nevetségessé teszi. Hisz olyan törekeny a testalkata, hogy éppen nem a diadal fia: «Ami pedig szegény elsovánodott sárga személyemet illeti, ifjú abban a lélek és erős, de tokja annál hitványabb.» A magyar ember az izmos, erős embert «derék embernek» nevezi, de nem az ő sovány alakját. Széchenyi attól tart, hogy olyan nevetségessé válik «a diadal fia», ahogy a lipcsei ütközet leroskadt, szánalmas francia katonája. Ez arra a kérdésre, vajjon melyik ezred tagja, így felelt: Én, urak, a halhatatlanok légiójába tartozom. Ha Berzsenyi mostani formájában adja ki ódáját, Széchenyi ösztövére testére majd ujjal mutogatnak: «Íme nézd, itt mozog a Diadal fia».

Az ódának azt a versszakát is bírálja, mely így kezdődik: «Istenfiaként nyitva Olympiát». Ahogy előbb «a diadal fiát», most az «Istenfiát» sokallja a magyar olymposi versenyek megszervezése fejében. «Én ezeket — mondja — t. i. lovak tenyésztését, versenyfutást stb. minden erővel le akarom venni az égből, mert nem az igazi hazájok igen kellemetlen istállószaguk végett.» Gazdasági célja van velük: honfitársait jobb «kalkulistákká» akarja nevelni, mert a számvetésnek híjjával vannak: a levegőben nyargalunk, képzelettel lakunk jól, tehetségünkön túl költünk, ezért elszegényedünk, de útunk, hídunk stb. nincsen. «A szegénység pedig, mint a tapasztalat mutatja, elaljasodás, tudatlanság s szolgaság rokona!» Íme, hogyan kapcsolja össze Széchenyi

még a gazdaságpolitikát is a költészettel! Berzsenyi megfogadja Széchenyi szavát : ódája csak halála után 1842-ben jelent meg. De hogyan védekezik az áradozó neoklasszicizmus szellemében! Széchenyihez intézett válaszában a lóversenyi diadal dicsőítését, görögös szellemének tulajdonítja : «Pirulva lép vissza az álmodó Hellenisz. Hellenfiak közt nevelkedve, szabad, csacska, nyíltmellű, nem tudja, mi a hamis szemérem és hamis becsület, felkoszorúzva szokott a világ legszebb ünnepein a Perzsák Győzőivel andalogni és ölelkezni, s midőn most Alcibiadesünket gúnyoltatni hallá, meg akará pendíteni a perzsagyőző lantot, felejtve hevében időt, helyet, felejtve azt, hogy az éneklőnek oly sandikának kell lenni, hogy egyik szeme mindig égre, másik pedig mindig földre sandikáljon, s elfeledé a mi szegény földünket . . . Ne jőjjön Méltóságod Niklára! Nincs itt egyéb, mint görög szegénység, lyrai rendetlenség, pipa-füst, s egy durva demokrata.»

Berzsenyi a *Hitel* hatása alatt végleg hátat fordít a Múzsának s gazdasági tanulmányokba fog. *A magyarországi mezei szorgalomról* című munkájának alapeszméje : hazánk boldogsága a mezei gazdaság rendszerének célszerű kifejtésétől függ.

Széchenyi lelkesedik Berzsenyi költészetéért, de nem klasszicizáló, folyton antik mitológiai és történeti elemekben dúskáló stílusa, hanem erős nemzeti érzése, a magyarság tespedését ostromozó szelleme miatt. Milyen lelki viszonyban van Széchenyi a klasszikus költészethez, általában az antik világhoz, amelyben korának neohumanizmus a egyenest az emberi mivolt, a *humanitas*,

utól nem érhető megtestesülését érzi? Mivel már tizenhat éves korában abbamarad rendszeres iskolai oktatása, latinul fogyatékosan tud s a klasszikusokat eredetiben nem olvashatja. Figyelme erősebben 1818—19-ik évi utazása alkalmával térül a klasszikusokra. Vergilius egyik legkedvesebb költője, kinek sírját Nápolyban meglátogatja. Horatiust többször emlegeti. Huszonhétéves korában keleti útján buzgón tanul görögül, e célra magával visz egy filológust, kivel főkép Platont és Pausaniast olvassa, de megjegyzi, hogy a klasszikus írókat csak olvassa, de igazán megérteni már nem tudja. Platon Phaidrosán, a szépségnek ezen a remek himnuszán, annyira lelkesül, hogy hosszú fordításrészleteket közöl belőle naplójában (I. 202., 212. sk. lk.). Anakreont is, bár unalommal olvasgatja, de ezt előgyakorlatnak tartja Euripideshez. «A tanulóévek ördögien hosszúk!» teszi hozzá szomorúan (Napló, I., 237.). Nápolyban egy angol archeológus oly mély érdeklődést kelt benne a régi görög világ iránt, hogy magának is kedve támad a vidám társadalmi élettel szemben az elmélyedő régiségbúvár tudós életpályájára. Ifjúkorában irodalmi és művészeti felfogása a kor neoklasszikus szellemének hatása alatt áll. Thorwaldsent és Canovát Rómában többször meglátogatja, műveiktől: a Venus, Adonis, Jason, Kentaur, Hebe, Perseus, Herkules, Theseus, Paris szobraitól, az Ámor és Psyche-csoporttól el van ragadtatva. Szerencséjének tartja, hogy Canovának éppen nincsen eladó műve, mert bizonyára a keleti útjára szánt egész útiköltséget érte adná s kény-

telen lenne Rómában maradni. Később mégis szerez két Canova-alkotást: egy Beatrice-mellképet és egy Aspasia-szobrot. Ezek ma is Czenken a Széchenyi-család birtokában vannak. Keleti útja előtt és alatt alapos ókori történeti és régiség-tani tanulmányokat végez, úgy hogy Rómában, majd Athénben és Spártában az antik művészet emlékeit fogékony lélekkel csodálja s útitársával, Ender nevű művésszel, lerajzoltatja. Amikor hazatérve, ezeket a képeket a társaságban lelkesen magyarázza, naplójába ezt jegyzi be (1819 aug. 11.): «Az a szerencsém van, hogy a görög és a római történet eseményeinek földidézése alkalmával, mely ezeknek az időknék dicsőségére emlékeztet, mindig a legnagyobbfokú lelkesedésben török ki. És annyit beszéltem Sokrates változhatatlan erényéről, Aristides megvesztegethetetlen igazságosságáról, hogy e pillanatban az osztrák államok nyomorúságáról úgy megfeledkeztem, hogy abban a szolgálatban, mellyel valamennyi ember hazájának adós, a meglegedettség és nyugalom bőséges jutalmát találtam.» Ami csak nevezetes a régi görög világból, azt mind a hely színén figyelmesen megszemléli. Bejárja az akkor még ki nem ásott Trója vidékét, megnézi a tengerparton Achilles és Patroklos sírját, ahonnan egy követ is küld atyjának, fölmászik az Olympos hideg csúcsára, ahonnan Konstantinápolyt is látja, kirándul Chios szigetére, hogy megtekintse a homerosi emlékeket (1820-ban naplójának tanúsága szerint tervbe veszi Homeros olvasását), látja a marathoni és salami csatateret és Ephesos romjait. Persze, sok ábrándja,

mely a neohumanizmustól túlzó módon eszményített görögségről lelkében eleve élt, most szerteoszlik. Azt írja atyjának, hogy otthon a meleg kályha mellett a trójai síkot szépnek, az Olympost fenségesnek hisszük; de ha ott vagyunk, illúzióink szétrebbennek. Athén műemlékei legnagyobb csodálatának tárgyai. Egész napját ezek szemléletében tölti. Mélyen meg van hatva a kétezeréves alkotásoktól, melyek Athén nagy kultúrájának és tökéletességének hirdetői: «Jómagam, — írja atyjának 1818 karácsony napján — mint a műalkotások profán szemlélője, mindannyiszor meg vagyok hatva, ahányszor élvezhetem a régi műveltség és tökéletesség tárgyait. Sohasem hittem volna, hogy több mint 2000 esztendővel ezelőtti időből ilyen maradványok legyenek!» (Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. 1896. 267. l.). Lelkesedésében maga is felcsap kutató régiségbúvárnak s ázni kezd: «Most érkeztem haza a Zoster hegyfokról, — értesíti édesapját (1819. január 30.) — ahol én is *ások* és ahol egyéb törött és jelentéktelen cserép mellett több, egészen kicsiny, de takaros korsót és vázát találtam.»

Széchenyi lelkében a klasszicizmus irodalmi és művészi ízlése a rousseau-i és byroni romantikus szellemmel keveredik. Angliai útjain viszont mindjobban megizmosodik benne a gyakorlati érzék és gazdasági tettvágy, kikristályosodik lelkében az az életbölcselemény, mely későbbi nagy nemzetújító terveinek s alkotásainak, másrészt a kultúráról táplált felfogásának benső indítéka. Mikor a klasszicizáló Berzsenyit olvassa, már régen

kiérlelődött lelkében a magyar közélettel szemben, amely a retorikus politikai és művelődési eszmény kivásott kátyúinak kultuszát űzi, a reális gazdasági felfogás elsőségéről vallott meggyőződése. A nemzetének nemes értelemben vett *man of business*-e szemében a folyton az antik világra visszanéző, vele töltekező klasszikus szellem s ennek előlépcsője, a mindent latinul szóhüvelyező iskola, nagyot veszít értékéből.

A klasszikus világtól mindjobban eltávolítja történetfilozófiája is, melyet az emberi haladásról lelkében fokozatosan kialakít. A gyakorlati szellemű angolnak, Baconnak *Novum Organum*át Kis Jánoshoz írt levelében kimeríthetetlen kincsestárnak minősíti s a tőle kijelölt utat iparkodik minden munkásságában követni. Bacon a modern kultúrát ki akarta szabadítani az ókor bilincseiből, mert hite szerint «az ókor imádása majdnem megbabonázta az emberiséget.» A hajdankor Bacon szerint magunkat tekintve régibb és öregebb, de a világot tekintve, fiatalabb. Széchenyi ugyanígy a modern kort öregebbnek, tapasztaltabbnak, fejlettebbnek tartja az antik világnál, amely éppen ezért nem lehet utánoznivaló mintánk. A régiek túlzó becsülése csak abból a szokásból folyik, «hogy a holtaknak mindig több tiszteletet szoktunk adni, mint az élőknek; amit közönséges beszédben régi időnek, hajdankornak hívnak, józan ész után új időnek, ifjúkornak kellene hívni.» (*Hitel.*) A fejlődést nem lendíti előre a folytonos multbanézés, hátratekintés, a régihez tapadás: a jövőbe kell néznünk s az újtól nem réttegnünk.

A haladásról kiszótt történetfilozófiája értelmében Széchenyi alkotó tevékenysége korában már nem tarthatta a neoklasszicizmussal a kétezer évvel ezelőtti görög kultúrát az emberi fejlődés tetőpontjának s örök mintájának sem a költészet, sem a művészet, sem az erkölcs szempontjából. Elismeri ugyan, hogy «eddigelé Hellasnak sem szobrait, sem építményét a természethez vagy józan okokhoz közelebb nem hozta az emberi nem, sőt nem is érte el.» Ámde ez csak a történeti fejlődés múltó epizódja: «Ez nem mutatja elérhetetlenségüket, hanem azt, hogy új Európa nem érte még el szobrászi századát». (Pesti por és sár, 1866. 27. l. L. Angyal Dávid: Tanulmányok, 1923. 89. l.). Majd el fog jönni a haladásnak ezen a téren is a maga kora, melyben az emberiség a művészetet is a görögöknél tovább és magasabbra építi. Erkölcsi szempontból a kereszténység nyomán máris messze fölötte áll a mai ember az antiknak. Széchenyi még azt is, amit a neohumanizmus legjobban csodál, a nagyszerűen kicsiszolt, tömör s hatalmas kifejező erejű klasszikus nyelveket, a görögöt és a latint, kevésbé fejlettnak minősíti, mint a modern nyelveket. «Nézzük keresztül a nyelveket — mondja a *Világban* (166. l.) — még pedig a latint s a görögöt sem véve ki, s azt leszünk kénytelenek megvallani: hogy bármily nagyon voltak is kicsínosítva a hajdankor nyelvei — mint azt költői, drámai, évrাজzi, szónoki stb. remekei minden kétségen túteszik — *igazi szép társalkodási szózat köztük ismételten dolog vala mégis*, s az kirekesztőleg a keresztény vallás által megneemesült, újabb

emberek találmánya». Szembeötlő, hogy Széchenyi, aki még másfél évtizeddel ezelőtt a legmagasabb hőfokon lelkesedik Platon dialogusaiért, úgy hogy a Phaidros fordítására is vállalkozik, most a modern ember haladásának egyoldalú dicsőítése közben megfeledkezik a társalgási nyelvnek arról a csodálatosan kifinomult, szellemes és hajlékony formájáról, amelynek Platon valóban alig utolérhető mestere. Széchenyi elfogultságának enyhítő körülménye, hogy lelke annyira a haladás értékrendszerébe feszül, hogy ennek optimizmusát esztétikailag is lefokozva érzi, ha elismeri a klasszikus nyelveknek a maiakkal legalább is egyenlő értékét.

A keresztény felebaráti szeretet, a romantikának rousseau-i ember-egyenlősége és chateaubriandi demokráciája Széchenyit ugyancsak a klasszikus világ művelődési értékének elismerése ellen hangolja: szociális érzéke is lefokozva érzi az antik kultúra becsét. Csodálkozunk, úgymond, az ókor hatalmas alkotásain, pedig ezek föl-emelését csak a fejlettebb erkölcsi és társadalmi érzék hiánya tette lehetővé: «Hála az égnek, eltemeté a keresztény vallás az egyiptomi s római önkényt, mely pyramisokat, coliseumokat stb. rakott, melyeken mi oly sokszor ábrándozók nem bámulnánk annyira, ha mindig eszünkbe jutna, az azokat építette ezernyi ezer rabszolgának mennyi temérdek könnyárjaival vannak azok alkotva és cimentezve» (*Világ*, 81. l.).

Az antik klasszikusokba sohasem mélyedt igazán bele, mert sem a görög, sem a latin nyelv héjját nem tudta áttörni. Túl későn fogott

hozzá, mikor már nem volt rá érkezése. Platon, Plutarchos, Polybios, Seneca német nyelven van meg könyvtárában. Latin nyelvismerete is nagyon hiányos. Steinbach Ferenc jogügyi fiskális, miután Széchenyi jelleméről igen előnyös képet rajzol, azt jelenti 1828-ban róla Bécsbe, hogy «magas közhivatali pályára csekély latinnyelvi ismerete miatt nem alkalmas» (pro gerendo alto status publici officio ob exiguam linguae latinae cognitionem habilis non sit.; *Napló*, III., 774. l.). Mintha csak ismerte volna ezt a jelentést, 1828-ban tervbe veszi, hogy a latint alaposan megtanulja, noha a holt deáknyelv magyar uralmában «utálatos kísértetet» lát, mely nemzeti saájátságaiból kivetkőzteti a magyart (*Hunnia*, 76. l.). Itt van már ideje annak, hogy e holt zsarnok sorvasztó láncait kettétörjük. Tudatában van a latin kultúra történeti jelentőségének és művelődési értékének. Csak azt nem akarja, hogy a magyar iskola minden tárgyat latinul tanítson: a latin csak *egyik* tárgy legyen a többi között s mint ilyen fejtse ki lélekformáló hatását. «Szolgáljon ezután is a férfiúi tömött szolás és írásmód példájául, s legyen mindenekfölött halhatatlan remeki által buzdítója nemzetünknek római hon-szeretetre, római nagylelkűségre, római nagyságra! Életünk dolgait azonban vigyük élő nyelven» (*Hunnia*, 84.). Mintha csak a magyar Horatiusra, Berzsenyire gondolt volna Széchenyi, amikor e sorokat papirosra vetette, mert költészetében éppen a férfias római szellemnek és hazafiságnak magyar mását tisztelte és szerette.

Ellenben aligha értékelhette nagyobb lelke-

sedéssel Berzsenyinek azokat a kultúrfilozófiai gondolatait, amelyeket a *Lovakrul* megjelent műve kapcsán hozzá és Wesselényihez együttesen írt levelében (1830 febr. 25.) fejtett ki: a lóversenytéren magyar görögöket akar látni, akikben testet ölt a költő görögrajongó esztétikája. Ez a levél főlemelő példája annak, milyen mélyen érdekelték költőnket a magyar művelődésnek elvi kérdései. Berzsenyi Széchenyi programjából azt érzi ki, hogy olyan örök okföből támadt, «melyből a görög és angol népalkotók folytatták az emberképzés nagy munkáját.» A kultúra szellemi fényűzés magában, ha nincsenek meg kellő anyagi feltételei: «a luxus szorgalom és pénz nélkül s ezek lélek nélkül egyebet nem adhatnak, mint valami nyomorult barbariest; ezeket egyedül az angol systemában a legfőbb gyakorlati okosságig s legfőbb gyakorlati erényig emelt lélek hozhatja azon harmóniába, mely a republikában Athenét, a monarchiában pedig Britanniát szült.» Széchenyiben Berzsenyi a görög és az angol szellem szerencsés vegyületét látja: «Az angol szokások philosophia művei, a görögök pedig poézis; s ugyanezért gyakran öszvefolyók, s azokat a lehetőségig öszvefolyókká formálni, reánk nézve legfőbb feladás. Az angolok egyoldalúbbak, mivel a philosophia nem tesz fel úgy poézist, mint a poézis philosophiát; s *innét örök ideál a görög*. Mindenik játszva teremt, mint a Természet: az angol mindig jót, a görög mindig jót és szépet. A görögöknél minden játék volt, s az esztendőnek kétharmada vidám társalko-

dásnak, mulatságnak s öröme ünnepé vala, s ezen játékokból folyt a legfőbb realitás : a szép görög lélek.»

Ezért Széchenyinek nagy érdeme, hogy a lóversenyeket rendezi : a játék öröme összecsalja az embereket és szeretetre nyitja ki a szíveket. De azt tanácsolja Berzsenyi, hogy a lóversenyjátékokat össze kellene a magyar muzsikával és tánccal is kapcsolni, úgy, ahogy a görögök a muzsikát és a gimnasztikát egybefűzték. A görög dicsőség alapja a zene és testgyakorlás nagy harmóniája. Mennyi szép régi magyar hadi táncunk van, amelyeket elfeledünk, pedig a magyar tánc «aesthetiás gymnastika.» A mi táncaink nem két-három gyermekes lépdelésből állnak, mint a mostani módi táncok, melyeket lelketlen voltuk miatt hamar megúnunk, hanem oly esztétikus és kedves mozdulatokból, «hogy azok bennünk passióvá válnak s ezáltal a barátságnak, nyájasságnak ösztönei lesznek.» Feledtükkel fogy a magyar barátság. Ez, mint a görögöknél, a legfőbb iskolának, a társalkodásnak romlása! Berzsenyi végül maga is megsokallja a magyar műveltségnek hellén analógiáit : «De már sokat is görögözék» — fejezi be tudós értekezés számba menő levelét, amely a német neohumanista esztétikának magyaros görbületű tükre.

Széchenyit nem az antik klasszikus eszmény irányítja a lóversenyek rendezésében. Azt azonban a költő jól érzi, hogy Széchenyi egyik célja a társadalom megmozdítása, a nemzet színének-javának a pályatéren való összehozása. A költőnek hellén analógiái, úgy ahogy költészetében,

alig hathatták meg Széchenyit. De bizonyára kedvét lelte az ősmagyar népi táncok felújításának gondolatában.

III.

Széchenyi és a romantika.

Kazinczy Széchenyiben még csak a nyugati kultúra átültetőjét látja. Romantika és nemzeti fájdalom. A *Hitel* a mult alkonyati hangulata ellen: hagyjuk abba a dicső multba való «visszaszomorkodást», nézzünk és feszüljünk a jövőbe. Hisztorizmus és nacionalizmus. A jövőbe vetett hit húrjait Széchenyi rezdíti meg költőink lantján. Széchenyi és Kölcsey.

Ha Széchenyi magát lélekben Berzsenyi «rokonának» nevezi, viszont a magyar költők, mint a nemzeti fájdalom és öröm dalosai, a fényes mult dicsőítői s a korhadt jelen ostorai, a nemzeti nyelv csiszolói és a magasabb műveltség szomjazói rokonléleknek érzik a *Hitel* bátorhangú szerzőjét. «Öröm hallani, — írja az agg Kazinczy Széchenyinek 1830 június 23-án a *Hitel*-t megköszönő levelében — hogy egy lelkes Nagyunk így szól; és ha a régi Rómában élnénk, kérni fognám polgártársaimat, rendeljenek supplicatiót a halhatatlan isteneknek, mivel a hazának ily fiat adtak.» A fordító Kazinczy mindjárt az idegen szellemi javakat áthasonító irodalompolitikájának igazolását keresi a *Hitel*nek a haladottabb nemzetek sok gazdasági, közéleti és művelődési példáját a magyarság elé táró fejtegetéseiben: «Muftit és

janicsárt illeti az a gondolkozás, hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és azért a jótól idegenkedni. Ami jó, ami hasznos, az magyar is egyszersmind, s az olyat jobb másoktól átvenni s magyarrá csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyelni.»

Kazinczynak hattyúdala *Gróf Széchenyi István*hoz című óda, amelyet azonban már nem tud befejezni. «Szerelme és büszke dísze nemzetünknek!» — ily meleg szavakkal szólítja meg Széchenyit: benne megérzi társadalmi és politikai folytatóját annak az újító munkának, amelyet jó-maga irodalmi téren megindított. Az óda alapeszméje a nyugati műveltség asszimilációja: a költő önigazolása Széchenyi példáján. A «nyelv-pöcérek» azzal vádolják, hogy «a külföld szerelme» vétkes útra szédíti, a magyart németté, franciává, rómaivá, göröggé akarja tenni, a szavak farkát szabdalja, sok új szót teremt: Széchenyit hasonlóképp azért támadják, mert példának az angolt állítja nemzete elé: a szép s erős magyar lovat az angol ménnel cingár szúnyoggá korcsosítja s a farkát hóhérekkel levágatja. Mi a közkeletű vád Széchenyi ellen? A külföldieskedés, az idegen kultúrák utánzása:

Ha vádra kelne, hogy sok utazásid
 Hideggé tették szívedet hazádhoz,
 És amit a Canningek ködhonában,
 S a még buktokban is víg franciák közt,
 S túl a Pyreneék vad csúcsain,
 Az akkor gazdag, most szegény spanyolnál,
 S Rómában és Athenben s a nagyúr
 Héttornyú városában, megszerettél,
Mind azt magyarrá tenni vágysz.

Szembeszökő azonban a különbség Kazinczy és Széchenyi között. Kazinczynak buzgó, de erősen impresszionista lelke az idegent valóban utánozza. Széchenyinek nemzetnevelő politikai rendszere azonban, bár sokat tanul Nyugattól, nem az idegen intézmények és szellem egyszerű másolása s hozzánk átültetése, hanem minden ízében törzsökösen eredeti, a magyar lelki alkatra és szükségletekre szabott. Széchenyi jól tudja, hogy a nyugateurópai műveltségnek a magyarság lelkén való átszűrése Szent Istvántól kezdve Kelet népének lét- vagy nemlét-kérdése. Széchenyi gyakorta hallja: «a nemzetiséget nem kell rontani, mi magyarok vagyunk, ne utánozzuk a franciát, angolt, németet! Csak ne tegyünk semmit nemzeti szellemünk és sajtáságunk ellen!» De ha más nemzettől nem akarunk tanulni, akkor a régi rossz örökkön-örökké megmarad s az új jó soha életre nem kaphat. Széchenyi maga is a nemzeti szellemet és ennek eredeti sajtáságait szentnek mondja a nemzet sarkalatos intézményeiben: ezeknek az eredeti vonásoknak megsemmisítése a nemzet halálát siettetné. Azonban az ősi magyar alapvonások kegyeletes és nemzeti jelleget fenntartó megőrzése távolról sem rekeszti ki az élet szükséges és hasznos javítását, a gazdasági-technikai viszonyok elodázhatatlan átalakítását.

«A magyarok, — írja Herder 1791-ben — mint az ország lakosainak csekélyebb része, most szlávok, németek, oláhok és egyéb népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán már a nyelvüket is alig lehet fölfedezni» (Ideen zur

Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1791. IV. rész, XVI. könyv, II. fej.). Ez a sötét jóslat akkor éri szíven a magyarságot, amikor az 1790-ik évi nagy nemzeti felbuzdulás már nyelvének és nemzetiségének élénk tudatára ébresztette. A herderi jóslat nyomán a nemzet létén érzett aggodalom még évtizedek múltán is rágódik a magyarság jobbainak szíven. Herder a történeti fejlődés célpontjának a humanitás eszményét nézi s a történet isteni világtervében, mint ennek az eszménynek megközelítésében, az egyes nemzetek sajátos erőinek, nyelvének és kultúrájának a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja. Elméletének nem csekély része van a kis népek nemzetiségi öntudatának felélesztésében, a magyaréban is. A XIX. századeleji romantika szellemében a nemzetek kezdik ősmúltjukat és történetüket behatóbban kutatni s a fényes múltat szembeállítani a sívár jelennel. A magyar romantikát is ilyen történeti melancholia jellemzi: borong a dicső múlt nagy nemzeti tettein s ezekhez mértén a nemzet jelenét s jövőjét egészen a kétségbeesésig reménytelennek érzi. Költőink mind a nemzeti fájdalom lantosai. Berzsenyi még horatiusi nyomon inkább Róma nemzeti hanyatlása történeti képeinek hasonlóságából merítve, klasszikus modorban dörög ódáiban a magyarság jelen elkorcsosulása ellen. A Kisfaludyak azonban már a romantikusok elégikus hangján boronganak. Kölcsey, aki síri hangján (Cicero *vox tragica*-nak mondaná) oly férfiasan küzd szónoklataiban a megye- és országgyűlésen a magyar nemzetiség érvényesüléseért, Zrínyi jelképes alakjának ajkán szólaltatja

meg a nemzet halálán érzett kétségbeesését, a szörnyű herderi jóslat visszhangját :

És más hon áll a négy folyam partjára,
 Más szózat és más keblü nép ;
 S szebb arcot ölt e föld kies határa,
 Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

(Zrínyi második éneke.)

S amint így Kölcsey, nem sokkal halála előtt, a nemzet tragédiáját előre siratja s látnoki szeme megpillantja a szomszédos népeknek a magyarság helyére torlódását, nemsokára Bajza kebléből is feltör a *Sóhajtás* :

Multadban nincs öröm,
 Jövődben nincs remény,
 Hanyatló szép hazám!
 Miattad vérzem én.

A nemzeti fájdalomnak ez a kétségbeejtő hangja egyik költőről a másikra ragad, költői modorra merevül : szinte nem megy valaki költő számba, ha lantjának húrjai nem a zokogó siralomtól remegnek. A nemzeti pesszimizmusnak ezt a sötét hangját, lugubris tonus-át folyton táplálja a politikai elnyomás fokozódása, az 1823-ban kiadott kormányrendeletek serege, amelyek a nemzet függetlenségének és önállóságának még a külsőszerű látszatát is országgyűlések híján megszüntetik. A költők a nemzet süllyedésén romantikus búval borongnak s a ragyogó multba menekülnek, de a jövőbe vetett szilárd hit magaslatára egyikük sem emelkedik. Az 1825-ik évi országgyűlésen Széchenyi föllépése, Akadémia-alapítása, még inkább nemzetépítő politikai programját meg-

hirdető Hitele önérzetet és a jövőbe való bizakodást önt a lelkekbe, elsősorban a költőkébe.

A költők megérik a Hitel szemrehányásának jogosultságát, hogy nem szabad örökösen a mult alkonyati hangulatában élni, a régi nagy nemzeti tetteken mélázni, folyton csak hátratekinteni, a ragyogó letűnt századokba «visszaszomorkodni». Széchenyi félti nemzetét a dicső mult fényétől, mely megvakítja s a jelennel és a jövővel szemben közömbössé, kishitűvé és petyhüdtté törpíti, az élet alkotó plasztikus erejét lefokozza, a friss életakarást megbénítja: a történeti melancholia eleve megtorpantja a kezdeményező cselekvőerőt, a multnak ragyogó eposza eleve megfojtja a jelennek a jobb jövőért küzdő drámáját. «Némelyek — mondja a Hitelben világos célzással a közismert elégiára — szomorúan füttyüreszik el a mohácsi veszedelem nótáját s azt hiszik, ott van koporsója minden scytha fénynek, de *az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe* és elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti és vizsgálja, mit menthetett meg s azzal beelégedni és lassankint *többet* szerezni iparkodik.» Széchenyinek cselekvésre, reformokra ágaskodó lelke nem győz arról panaszkodni, hogy igen sokan a régi jó időket siratják, a jelenről pedig egészen megfeledkeznek s a jövőre tervük nincsen. Pedig «a régiség báján» kívül semmi sem teheti kívánatosabbá elődeink korát a magunk jelen életénél. A históriának örökös fennhangon való emlegetését az öncsalás esztelen-ségének bélyegzi. Óva inti nemzetét a «rozsdaszerető» (kedvelt szava a meddő történeti pietásra)

visszaemlékezésektől. Megveti azt a mindig a multon kérődző történetieskedést, mely azt hiszi, hogy «Visegrád poraiban és régi Buda falai közt már el van temetve nemzeti díszünk». Pedig a magyar nagyságnak ezek a történeti jelei egy szebb hajnal virradtára bátoríthatnak, arra, hogy igazi fölemelkedésünknek ideje még hátra van.

Az álmodozó és vigaszkereső, terméketlen és vértelen, az élet friss előretörését visszafogó történeti romantikával Széchenyi a Hitelben a jövőbe feszülő nagy nemzeti munkatervét szegezi szembe: «Nem nézek én, megvallom — így fordul korszakalkotó műve végső soraiban még egyszer a költőtől is táplált egyoldalú történeti kultusz meddősége ellen — annyit *hátra*, mint sok hazámfia, hanem inkább *előre*; nincs annyi gondom tudni, *valaha mik voltunk*, de inkább átnézni, *idővel mik lehetünk s mik leendünk*. A *mult* elesett hatalmunkbul, a *jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijábavaló reminiscentiákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország — *volt*; — én azt szeretem hinni: *lesz!*» Széchenyi antihisztórizmusának, amely el akarja távolítani a cselekvésbe szökkenő, termékeny futurizmusnak multbeli akadályait, mélyebb szellemi forrása *általános humanitás-eszménye: az emberi haladásba, tökéletesedésbe vetett szilárd hite*. Ennek diadalra jutását félti az örökös történeti hátratekintéstől, a multon való mélézástól, mely eleve elhomályosítja a jelennek és jövőnek friss látását, megbénítja a reformokat követelő szükségletek közvetlen és ösztönös meg-

érzését, a mult kategóriáinak terhével megmerevíti a gondolkodást, a precedensekre való folytonos hivatkozással útját szegi az önálló ítéletnek s a feltételekhez frissen alkalmazkodó gondolatjárásnak. Széchenyinek a magyar jövőt formálni-hivatott, reformlázban sistergő lelke már fél-századdal *Nietzsche* előtt sokszor majdnem szóról-szóra a német költő-filozófus gondolatmenetét forrja ki a Hitelben. (L. A magyar politika hősei 1940. c. munkámat. 131—134. lk.)

Széchenyi Hitelének nemzetmegújító terve, a multba néző történeti kultusz értékének lefokozása, s helyébe a jövő munkával kivívandó fényes képének tervszerű megrajzolása, a nemzeti melanchólia és kuvikhangulat helyett a magyarság fejlődésébe vetett biztos hitnek és reménynek követelése, megrázza az addig csak a multba visszahajló költők szívét s Széchenyi iránt rajongó lelkesedéssel tölti meg. A nemzeti fájdalom zokogó romantikája fokozatosan alábbhagy, a költők lantján a hit húrja is megrezdül, a tragikus jövőn érzett kétségbeesés gyászos hangja erejét veszti s mind gyakoribb a remény biztató és önérzetes szava. Széchenyi buzdító igéje, önzetlen hazafisága, megkapó eredeti egyénisége költői ihlet forrásaként buzog a költők lelkében: a legnagyobb magyar nemzetébresztő munkatársaiivá szegődnek, politikai irányához csatlakoznak. Kisfaludy Károly, az Auróra-kör feje, halálos ágyán Szalaynak ezt mondja: «Az oppositio és reform zászlaját tűzzük ki, minden ifjú írónak velünk kell tartani». Széchenyi Kisfaludyt többször meglátogatja, irodalmi és közéleti kérdésekről vele

eszmét cserél, a megindítandó *Jelenkor* szerkesztőjének szánja. Többször a kiváló költők között emlegeti, bár Stibor vajdájáról lesújtó véleménye van. Amikor ezt olvassa, naplójában megjegyzi: quelle bêtise! (1824. jan. 3.).

Kölcsey fiatalkori költeményei ugyanolyan érzelgős és fájdalmas hangulatúak, mint Széchenyi költői kísérletei: a világfájdalomnak ugyanarról a tövéről fakadnak, a világgal szemben hasonló sötét állásfoglalásból törnek elő. Mély hazafiságuk és hatalmas műveltségük is rokonlelkeké avatja őket. Kölcsey a politikában ugyanazokért az eszmékért küzd, mint Széchenyi, a rendi alkotmány megdöntésétől kezdve a magyar nyelv hivatalos jogáig vagy a gazdasági élet szabadságáig. A jobbágyoknak, mint a magyar faj igazi nemzetfenntartó rétegének megbecsülésében és sorsáért vívott politikai s gazdasági harcban egyek: ennek fajszeretetük és humanizmusuk a legmélyebb indítéka. A harmincas éveknek ez a két legkiválóbb magyarja mégis hidegen tiszteli egymást, minden szellemi egyneműségük ellenére melegebb viszony nem fejlődik ki közöttük. Széchenyi naplójában Kölcseyt érdemlegesen csak akkor említi, mikor halála hírért kapja (1838 aug. 30.): a tényt szárazon megállapítja, de minden értékelés nélkül. Himnuszának egy sorát sem szövi valamelyik művébe, úgy ahogy Berzsenyi A magyarokhoz c. ódájának, vagy Vörösmarty Szózatának számos sorát.

Kölcsey boldog, amikor a pozsonyi országgyűlés megnyitása alkalmából a kancellártól adott ebéd után Széchenyi magához vonja s lakására hajtat vele, hogy az Akadémia ügyeiről tanácskozzanak.

Kölcseyt meglepi, hogy Széchenyi az Akadémia helyzetét milyen apróra ismeri. Azt a tanácsot adja, hogy szüntessék meg az Akadémia kiváló tagjainak értéktelen kéziratok és nyomtatványok idővesztő bírálatával való megterhelését. Helytelen gondolat volt jeles írókat társaságba tömöríteni, hogy megszabott munkák járma alatt nyögjenek. «Mi gondolat vala — fejtegeti az írói szabadságot védelmező Kölcsey — ez írókat párókás consiliáriusokként tribunálba ültetni, hogy a kritikai vaspálcát a magyar Parnassus felett hordozzák, s ez által vagy literatúrai despotákká, vagy gyűlölt gáncsgyúrókká legyenek? A mi aristokratiai pedántságunkat itt sem tagadhattuk meg; s azt hittük, hogy a geniének is kimért formák szerint, parancsolat után kell mozognia; hogy a literatúra, mint valamely mulató sátor, pénzért egy intésre összealkottatik; hogy írók és olvasóközönseget Parisból és Londonból lehet rakással hozatni, mint szakácsot és vendéget.» Széchenyi megvigasztalja s megígéri, hogy mindent megtesz, hogy a bírálatok tára meg ne jelenjék s az írók napszámos munkával meg ne terheltessenek. Kölcsey azt is kéri, hogy az Akadémiában több demokráciai szabadság legyen. «Mert bizony a tudományok országában akár a monarchia, akár az oligarchia helyén kívül van s helyén kívül leszen mindörökké.» (Országgyűl. napló. 1832. dec. 20.)

Ugyanezen a napon Kölcsey Széchenyivel egy társaság politikai eszmecseréjén is résztvesz, amelyen egyesek igen liberális gondolatokat hangoztatnak, mások ellenben nagyon idegennek mu-

tatkoznak minden szabadsággal szemben. Fáj Kölcseynek, hogy amikor Széchenyi az alkotmányos jogoknak az egész népre való kiterjesztéséről, a Pest és Buda közt építendő hídról, a dunai hajózás céljára készülő két új gőzhajóról szólott, «az emberek nem nagyon látszottak őt érteni». De már megtanulta a különben mindig sötétben látó Kölcsey is éppen Széchenyitől, hogy bármilyen hosszú út vezet is az emberek elméjében az eszmék felfogásától a megvalósításig, mégis hinnünk kell vissza nem riadó optimizmussal abban, hogy «ember, mint gyermek, előbb szavakat hall, azután ideákat tanul, s a maga periódján keresztül menvén, végre tette is emelkedik ; így volt ez másutt, s így legyen nálunk is».

Kölcsey ezt a napot, amelyen «estvéli négytől tízig szüntelen a derék férfiú társaságában vala», Pozsonyban töltött legszebb napjai egyikének dicsőíti. «A sors — kiált fel naplójában — még sem épen oly kegyetlen, mint a költő velünk örömet elhítené! Évekig tartott szenvedésekért olykor-olykor vét egy szép estvét!» Másnap is (1832 dec. 21.) együtt van Széchenyivel politikai társaságban. Széchenyi attól fél, hogy az országgyűlés tárgyalásai majd szétfolynak, mert nincsen célszerinti munka, «valami pontra vonódás», nincsenek a követek tervszerűen megszervezve. Kölcsey is látva «a központ nélküli létel» hátrányát, valami egyesület organizálását ajánlja. Ez hite szerint nem is Széchenyin, hanem a tagokon s ezek szilárdságán fordulna meg.

Meglepő, hogy ilyen barátságos pozsonyi eszmecserék után Széchenyi milyen kemény föl-

lépést (mit Schärfe) ígér naplójában (IV. 379. l.) Kölcsey ellen, mert ez a Kazinczyról mondott emlékbeszédét először nem az Akadémia évkönyvében, hanem a Muzáronban óhajtja közölni. Széchenyi korholó szava sikertelen marad. Talán Kölcseynek ebben az ügyben tanúsított merevsége volt az oka annak, hogy Széchenyi nem Kölcsey mellett foglalt állást az Akadémia titkári tisztének betöltése alkalmával. Egy ideig Kölcsey úgy tudja, hogy ebben az ügyben Széchenyi beszélni szeretne vele; ez a beszélgetés azonban, bár többször lenne rá alkalom, elmarad, Kölcseynek pedig önérzete tiltja, hogy szóljon a titkári állásért. Érzzi, hogy Széchenyi erre mást szemelt ki s vele igazán nem rokonszenvez. «Ő elnök, ő alapító, ő nagyon belevegyíti magát az egész társasági kormányba, sokat kivitt Teleki nyilvános akarata ellen: s ily helyzetben én titoknok nem lehetek» — írja Szemere Pálnak Pozsonyból (1834 szept. 7.). Különösen azért keseredik el, hogy neve az akadémiai intrikák szövevényébe bonyolódott: «Én semmitől sem undorodom inkább, mint parányi individuumok keskeny körében törpékkel vívni, s pletykavilágban paródiát játszani. Akármit is mondjunk, az mindég igaz marad, a tudományos társaság oligarchiai elven épült; s következőleg már elveiben gondolkozásom egész módjával ellenkezik». Kölcsey individualista-liberális világnézete kezdettől gyanuval van eltelve az Akadémia iránt: félti tőle a költők és a tudósok gondolatszabadságát. Kedvelt francia filozofusa, Bayle, Richelieu akadémiaját, mint az ízlés- és gondolatszabadságot megsemmisítő legfőbb

irodalmi ítélőszéket, folyton támadta. Ennek műveiből szívta magába Kölcsey az ellenszenvet az akadémiai eszme iránt. Richelieu autokrata gondolkozásmódját a politikai világból az íróiba is átvitte. Most Kölcsey úgy érzi, hogy Széchenyi vezetése alatt a magyar akadémia hasonlóképp az oligarchiát képviseli a szellem birodalmában. Az Akadémiától s ezen keresztül Széchenyitől elhidegül.

Széchenyi viszont Kölcseyt később mind nagyobbra becsüli. Kossuthnal, «mély számoló tanítványával» vívott hírlapi harca közben (Jelenkor. 1843 május 25. Vizota Gy.: Széchenyi írói és hírlapi vitája. I. rész 585. l.) «mint élemedett ember» számotvet magával s Kölcseynek Berzsenyi-émlékbeszédéből idézi a költőnek önmagához intézett szavait: «Nem egyszer kérdem, Kölcsey szerint magamat: «Ősz gyermek számláld el a hasznot, mi ifjúkori tetteidből származik!» Ez az emlékbeszéd, a Berzsenyi szellemét kiengesztelő szózat, mint Kölcseynek komoly lelkiismeretvizsgálata és férfias vallomása különösen tetszett az *examen conscientiae*-t naponkint gyakorló Széchenyinek. Most cikkében Kölcsey módjára kérdezi, vajjon írataival «nem ártott-é többet, mint használt vala».

Döblingben kiengeszteli Kölcseynek tőle az Akadémián megbántott szellemét, mikor a magyarság legnagyobb lélekébresztő költőinek sorába iktatja (Döblingi irodalmi hagyaték. III. 858.).

Úgy látszik, Széchenyi nem kísérte figyelemmel sok gondja közepett Kölcseynek irodalmi munkásságát, nem olvasta a *Nemzeti hagyomá-*

nyok-at (1826). Pedig Kölcsey ebben a tanulmányában — többször Herder szellemében — olyan eszméket fejt ki, amelyek Széchenyi lelkével a legmélyebb rokonságban vannak. Ő, aki a görög klasszikusokat forrásszerűen és behatóbban ismeri, mint a magyart elgörögösíteni iparkodó Berzsenyi; ő, aki költészetét eladdig az antik mitológia köntösébe burkolta: most fennen szóval azt hirdeti, hogy a magyar költészet elklasszicizálása mesterkéltséggel, külsőszerűen, nem a magyarság lelkéből lelkezik, merőben ellenkezik az ősi magyar nemzeti hagyománnyal. Csakis az utóbbinak talajából sarjadhat fel az igazi magyar költészet, nem pedig több ezer évvel ezelőtt letűnt népek mondvacsinált utánzásából. Ő mondja ki bátran elvileg először: ha valóban nemzeti irodalmat akarunk, az antik klasszicizmus korának le kell zárulnia. A magyar költészet csakis magyar világfelfogású lehet s nem görög. «Melyik magyar ismerjen — kérdi — saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot s Tytirus hajhássza bárányait?» Hogyan ismerje fel a magyar saját nemzetiségét az idegen mitológia képeiben? Miért kell előbb egész «antiquáriusi tudományra» szert tennie, ha magyar költőit érteni akarja? A magyar költészet rég leomlott idegen világba költözött. Az igazi magyar költészet csak a nemzet saját szellemi szárnyain röpködhet a magasba. Sajnos, a magyar hőskor költői emlékeit elfeledtük. A magyarság az európai műveltség sok színét lelkébe olvasztotta, de a maga különös sajátosságait elenyészni engedte, pedig ezek megőrzése adja meg a nemzetnek

külön létjogát a többi nemzet között. Egyetlen igaz magyar szellemű forrásunk maradt még: a népnek egyszerű dala. Az igazi nemzeti irodalom csakis a népi költészet talajából virágozhatik ki.

Vajjon mindezt nem az antik világtól elhidegült Széchenyinek szívéből mondja-e a klasszicizmustól a népi-nemzeti romantikához átpártoló Kölcsey? Vajjon nem úgy érezzük-e, mintha már előre Széchenyi stílusában írta volna e szavait: «Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg». Vajjon Széchenyi nem tesz-e eleget már régen Kölcsey követelésének, amikor mint huszártiszt jegyezgetni kezdi huszárainak s a debreceni csikósoknak dalait? (Napló I. 861.). A nacionalista romantikus történetfilozófia szelleméből táplálkozó Széchenyi éppúgy kutatja a magyar sajátyszerű «népszellem» törzsökös tulajdonságait, Kelet népének eredeti népi vonásait, mint a «nemzeti hagyományokért» lelkesülő Kölcsey. A «nemzetnek» ugyanaz az organikus felfogása hatja át mindkettőjük lelkét: elméleti mesterük Herder és a német romantikus történetfilozófia. Az emberi történetnek nem kicsinyes, de mikroszkópikus látványa közben a nemzetek életének s történeti menetének ugyanazok a problémái ütik fel fejüket lelkükben. Szinte nem tudjuk, vajjon Kölcsey vagy Széchenyi ontja-e magából a kérdéseknek ezt a tömegét: az egyik ajkára éppúgy illenek, mint a másikéra: «Hogyan lőn itt egy nemzet kicsinyből nagyra, egy más ott nagyból semmivé? Mi módon lőn néhol kevés számkivetett familiákból

város, a városból birodalom, az összetört birodalom omladékaiból hatalmas országok? Miként ébred itt a világosság a vad nép között s annak jóttevő fényénél mint alkotja az magát össze kisebb vagy nagyobb társaságokká, mint lépdél találmányról találmányra, ismeretről ismeretre, hatalomról hatalomra mindaddig, míg ragyogó pályájának legmagasb pontján áll? Miképpen borul ott homály a fény és csillogás közt századokat töltött nagy népre, s mint süllyed el saját nagyságának terhe alatt lassankint? Hogyan áll elő itt egy még ismeretlen nemzet, mint sebes villám vagy pusztító szélvész, s mint dühösködik országokról országokra mindaddig, míg kül- és belokok által megszelídülvén, vérrel szerzett hazáját virágzó tartománnyá formálja? Mint hullanak itt szabad népek a despotismus örvényébe? Mint tűnik ki amott számos egymás mellett állott monarchiának sora a történetekből, amelyeknek omladékain demokráciák emelik fel magokat?» (Kölcsey F. Minden Munkái. V. köt. 214. l.).

A történetnek ugyanaz a metafizikai kérdése kalapál folyton Kölcsey elméjében is, mint Széchenyiében: vajjon mi célja és értelme van az emberi történetnek? miért él és nyüzsög, dolgozik és szenved, alkot és pusztít az emberiség nemzedékről nemzedékre e földön? Mindketten fajuk szeretetétől izzó magyarok, de az egész emberiséget is keblükre ölelő egyetemes humanisták. Nemzetük fejlődési érdeke s az egész emberiség haladása szemükben nincsen ellentétben: ebben is a romantika egyik sarkalatos elvének hívei.

Széchenyi politikai stílusában a *nemzet* és az *emberiség* szinte válhatatlan egységben jelentkezik (l. tüzetesen e könyv V. fejezetének 5. pontját: *Nemzet és emberiség*). Kölcsey pedig így érzi a kettő természetes összhangját: «Interessálva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszíteni azt az édes, s mintegy ösztönös érzelmét, mely a születés földjéhez visz: ez a kettő nem ellenkezik egymással, mint az emberi szeretet az atyai vagy gyermeki szeretettel nem ellenkezik». (Minden Munkái X. 26.). S vajjon nem a romantika szelleme lebeg-e az emberiség és a nemzet kibékítő felfogásával Kölcsey *Parainesis*e fölött, amikor az emberiség szeretetét minden nemes szív elengedhetetlen feltételének mondja, az emberiség egészét csak «számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetiségnek» tartja, melynek mindegyik tagja rokonunk? De azért a föld minden gyermeke mégsem egyformán testvérünk: igazi forró szenvedelmet elsősorban a haza fiai iránt érzünk: «Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrinyi csak egy Magyarországért halhatott meg».

Mintha csak Széchenyinek, a romantikus történetfilozófusnak, tollából ömlöttek volna ezek az igék.

IV.

Széchenyi és Vörösmarty.

A nemzeti nyelv kultusza. A *Hitel* és *Az úri hölgyhöz*. Széchenyi eszméi sugallják az *Elhagyott anyát*. A «nemzet-halál» *A hontalanban* és *Az élő szoborban*. Széchenyi a romantika ellen a dráma terén is. Nemzeti bánat és remény hullámozása a *Szózatban*: Széchenyi optimizmusa. Széchenyi fél a «nagyszerű halálnak» a nemzetet a forradalom kockázatára ingerlő pátoaszától: a «temetkezési ceremónia» nem lehet gyakorlati politikus eszméje. A szabadságharc bukása és a «nagyszerű halál». Vörösmarty a *Kelet Népével* szemben Kossuthot védi. Széchenyi elhidegül tőle: benne is radikális lázítót lát. A döblingi «Romisten»: ő a *Hontalan* és az *Élő szobor* is. A *Vén cigány* és a *Nagy Magyar Szatira*. — Fáy András, Széchenyi «szövetségese».

Széchenyi bensőleg vonzódik Berzsenyihez. De ennek mesteréhez, Virághoz is, akit mint kiváló költőt emleget. Megkapja őt Virág ódáinak a hazaszeretet és kötelességteljesítés erényeire buzdító hangja, a költőket a magyar nyelvnek, a nemzet legnagyobb kincsének ápolására serkentő szava: «Míg e szigetben nyelved él, hazád is él! Ó rajta hát! Kezdd magyar dalokra!» A *Hitel* címlapjára Széchenyi még a szívós angol lélektől veszi jelszavát: «The strong resist, the weak despair» (Az erős ellenáll, a gyenge kétségbeesik); a *Kelet Népének* mottóját már Virág Benedektől kölcsönzi: «Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen». A műben később újra hivatkozik e

szavakra s remek körülírásban oldja fel Virág gondolatát. Azt kívánja, bár mondaná el magának minden s kivált a másokat vezetni akaró honfi naponta, sőt óránként ezeket : «A magyar népet a világnak megtartani, és nemcsak megtartani, de az emberiség díszére nemzetté, nagy, erős, dicső nemzetté emelni, lehet ; de ez a lehetetlenséggel határos, és egyedül a minden szenvedelmektől ment, és minden ábrándnak s szívgerjedelemnek parancsoló hideg ész jelelheti ki ennek útját». (Kelet Népe 201.) A Virágtól kapott ihlet alapján így olvasztja bele a «szent öreg» eszméjét Széchenyi a maga politikai gondolatrendszerébe.

Virág és Berzsenyi az ősi magyar alkotmány és erények dicsőítői a sívár jelenben. Vörösmarty is a Zalán futásában, amelynek megjelenése egybeesik Széchenyinek az 1825-i országgyűlésen való fellépésével, azon borong, hogy régi dicsőségünk az éji homályban késik, sűrű fellegek s a bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek fölötte. A nemzetnek álom öldösi szívét s vele alszik az ősi dicsőség: tehetetlen és puha kor jött el. A költő a régi harcok fergetegével akarja felverni az alvó magyar lelket. Mindez a nemzeti fájdalom elégikus, multba menekülő hangja. *A magyar költő* c. allegóriájában (1827) Vörösmarty ezt a történeti hangot is visszhangtalannak és sikertelennek tartja a hazában :

«Jó gyermekem! a haza szebb idejét
— Elmult az örökre — ne zengjed.
Ah, *ifju* nem érez, a *lányka* nem ért,
És nincs koszorúja szerelmedért :

Némuljon utána keserved.
 Vagy zengj, de *magadnak*, örömtelenül,
 Hol vad sas az éjjeli bérceken ül,
 S a bús dali bért
 Tűzd árva fejedre, az árva babért.»

Vörösmarty búsongva veszi észre, hogy a multba való egyoldalú fájdalmas «visszaszomorkodás» sem tudja a nemzeti szellemet fölkelteni alvásából. A költészet magyar nyelvének sincs ingere arra, hogy megragadja a lelkeket. Széchenyit az utóbbi gondolat megkapja. *Hitelében* arról panaszkodik, hogy az idegen főbb városainkban is alig hall magyar szót s joggal kérdezheti: hát hol van Magyarország? S ha a magyar szó nem zeng hölgyeink ajkán, akik némán nézik a hazafiúság legszébb tetteit s ezeket anyanyelvükön dícsérni nem tudják, «nem használ akkor semmi», és — idézi Vörösmarty költeményének első sorait a magára hagyott magyar költőről:

Jár számkivetetten az árva fiu
 S dalt zengedez és dala oly szomorú sat.

Széchenyi azonban siet hozzátenni, hogy már többfelé örömmel látja a magyar öntudat ébredésének szép jeleit: «ne tartsunk ily elaljasodástul». A költő bús jajongásával szemben ez már a *Hitelnek* a jövőben bízó hangja (74. l.). Széchenyi, akinek politikája igazában nagy nevelési rendszer, a nemzeti szellem megújulásában különösen jelentős szerepet tulajdonít a magyar anyáknak. A *Hitelt* «Honnunk szebblelkű Asszonyinak» ajánlja: bölcs pszichotechnikával eszméinek a női lelket is meg akarja hódítani. Miért? «Mert

annyi *Nemes és Szép* — így szólítja meg, hazánk érdemes leányait' — ami az Emberiséget fölemeli, a *Ti nemetek műve*. Ti vizitek *karjaitokon életbe a kisdéd nevendéket*, s jó polgárrá nevelitek; a Ti nemes tekintetekből szí a *férfi erőt s elszánt bátorságot*. Ti vagytok a polgári Erény s Nemzetiség védangyali, mely Nélkületek higyjétek, soha ki nem fejlík, vagy nemsokára elhervád, mert Ti vontok minden körül bájt s életet.» A nőnek a nemzeti munkába való bevonása, a magyaros nevelésben, a magyar szó terjesztésében és a magyar irodalom pártolásában kifejtett jelentős szerepe a *Hitel* nyomán költőinknek s politikusainknak egyik uralkodó eszméje. Vessük csak egybe Vörösmarty nagyszerű ódájának (*Az úri hölgyhöz*) szavait Széchenyinek imént idézett ajánló soraival s az eszmemenetnek milyen meglepő hasonlósága szökik szemünkbe! Ami a politikusnál retorikai próza, az a poetánál szónokias költészet:

Mit szüz hevében égő szív teremt,
 Költőt, művészt, hőst és nagy férfit,
És mindent, ami szép, jó, tiszta, szent,
Tőled, nemedtől várjuk, hogy megadd.
 Kezedben a *gyermeknek álmai*,
 Tündérvilága lelkes ifjunak,
A férfi boldogsága; játszani
 Ily drága kincsek nem adattanak.
 A kisdedeknek néma szája kér,
 Hogy adj nekik hazát.

De Vörösmarty a nemzetiségükből kivetkezett hölgyeket Széchenyi ostorával korholja is. Követeli tőlük, hogy a magyar szellem iránt érzett

hidegségük, «kőkeblük hava» végre olvadjon fel, tegyenek fogadást a mindent adó haza szeretetére. Különben mint gőgös Gonerileket apjuk átka fogja meg: csalja meg őket az, akit legjobban szeretnek; hervadjon el szépségük, panaszukra kacaj legyen a felelet. Más nemzet hölgyeinek szíve ég nemzetükért, a magyar úri nő azonban nem tudja, angol-e, német vagy francia? Mindig az idegent imádja. Mintha csak a *Hitel* gáncsoló szavát hallanók: sok magyar asszonyt «csak az érdekli, ami Párisban vagy Londonban történik, midőn nem is gyanítja házában a rendetlenséget, a zavart». (74. l.) Ennek a széchenyies eszmének tövéről fakad az *Elhagyott anya* is, melyet a pesti magyar színházban először Lendvayné szavalt (1837). A haza a bús anya, akit hideg, márványkeblű leányai elhagynak, hiába hivogatja őket szeretettel ölébe:

Sors űzi fiait, remeg élteikért ;
 Ah! lányai égnék az idegenért.
 S ő ott ül örömtelen és egyedül,
 A köny kiapadva szelíd szemiből,
 S mint lelke-törötten az égre tekint,
 Láthatni kövülve az anyai kint.

Mind Széchenyi, mind Vörösmarty a nemzet fiaitól elsősorban a magyar szó kultuszát követeli. Másfél évtizedre a *Hitel* megjelenése után, amikor az 1844: II. tcikk végre hosszas küzdelem gyümölcseként a magyar nyelv jogait törvénybe iktatja, Széchenyi a M. Tud. Akadémia 1844. évi közgyűlését megnyitó beszédében boldogan céloz arra, hogy már más idők járnak, mint amikor

Vörösmarty *A magyar költő*-t írta : «Leélt gyásznapok uralmai után, midőn legszentebb kincsünk, drága anyanyelvünk, alig vala méltatva már, és „Járt számkivetetten az árva fiú”, elvégre szebb hajnal látszik nemzetünk fölött bíborodni. Kimondhatatlan türelem, csüggedni nem tudó lelkület, és az újabb kornak nemzetiesb fölébredése kivívták ugyanis valahára — és közelebbről bevégzett országgyűlésünknek ez tán legbecsesb gyümölcse — anyanyelvünk végképi diadalát».

A *Hitelnek* nemzeti optimizmusa, amely főképp utolsó soraiból cseng ki, Vörösmarty lelkében is reményt ébreszt. Nem szereli le mindjárt lantjáról a nemzeti aggodalom és bánat húrját, nem szakít a régi magyar dicsőség nosztalgiájával, de sötét hangulatába már ettől fogva a reményt, hitet és örömet is belevegyíti. Széchenyinek hatása szembeszökő nála az aggodalom és a hit egybeolvasztásában, a múlt és a szebb jövő közt hullámzó hangulat lebegésében. Széchenyivel személyesen is gyakran érintkezik. A nagy nemzeti reformátor, aki a nemzeti megújulásban a költőknek jelentékeny szerepet tulajdonít, már 1828-ban meglátogatja Vörösmartyt (Napló III. 271.), viszont a költő gyakori-vendége Széchenyinek. 1835-ben Einsle Antal osztrák festő megfesti Széchenyi arcképét, akinél a költő éppen látogatóban van. A házigazda csak ennyit ír homályosan naplójába : «Lelkesen geschrieben» (IV. 565.). Viszota Gyula azt hiszi, hogy ekkor írta Vörösmarty Széchenyi arcképéhez a következő, eddig ismeretlen epigrammját :

Őrizzen sorsod s nemtőd a közszeretettől!

Nagy lehet ily áldás, ámde fölötte gyanús.

Akkor óhajtsd azt, hogy téged mindenki szeressen,

Majdha ez árva hazát mindenikünk szereti.

(Széchenyihez.)

A lengyel nemzet tragikus sorsa a magyarság «nemzethalálán» oly gyakran gyötrődő Széchenyi lelkét a jelennek érzékelhető példaszerűségével élénken leköti. Negyvenötödik születésnapján (1836 szept. 21. Napló. V. 25.) Crescence felolvassa neki Vörösmartynak *A hontalan* c. költeményét. A hazájából kibujdosott lengyel hazafinak végső szavai Széchenyit, aki nemzete sorsának megfordítását magára vállalta és legfőbb élethivatásának érezte, különös erővel rázhatták meg:

A nemzet, melyhez tartozám,

Kiirtva, s vérbe fúlt hazám

Többé fel nem virúl:

Engem millióknak veszte nyom,

Egy nép halálát hordozom

Keblemben ostorúl.

Hányszor alkalmazhatta magára Széchenyinek önmagát vádoló szelleme ezeket a sorokat, amikor Kossuth fellépte után a forradalomtól féltette nemzetét s ennek első bűnös megindítóját önmagában érezte. A szabadságharc tragédiája után marcangolja a lelkiismeret, hogy őt millióknak veszte nyomja. Vörösmarty intuíciója már 1835-ben mintha csak Széchenyi lelkére szabta s ajkára adta volna *A hontalan* utolsó versszakát. Döbling «élő halottjának» ajka erre többször gyötrődve rájajdul s tolla is kintől sercegve *A hontalanban* alte-regóját emlegeti. (Levelek III. 630.)

Vörösmarty a letiport lengyel nemzet fájdalmát csodálatosan plasztikus erővel ábrázoló költeményét, *Az élő szobor*-t, 1841-ben írja. Széchenyi már a Kelet Népét, amely ugyanebben az évben jelent meg, annak az ellentétnek hatásos megrajzolásával kezdi, amely *Az élő szobor* megkövült tagjai s a magyar nemzetnek tizenöt-húsz év óta felpezsdült élete között szemünkbe szökik. Széchenyi «örömrivalgásra fakad», mert «élünk még, nem vagyunk holt nemzetnek szerencsétlen rothadt tagjai, nem 'Élő szobor' leírhatatlan kínok közt. Becsületesen vívtunk; kicsi, nagy, tehetősége szerint». A *Kelet Népe* azért aggódik, hogy mindezt a fokozatos emelkedést Kossuth tónusa és forradalmi lázító tempója tönkre fogja tenni.

Vörösmartyt mélyen bántja, hogy a nemrég megnyílt Nemzeti Színházat, amelynek megalkotásában Széchenyinek is jelentékeny szerepe volt, kevesen látogatják. Az egyik azért nem jön a színházba, mert gondjai otthon marasztják; a másik azért, mert mindent, ami honi, hidegen megvet. Valóban Isten átka ül a magyaron. Van azonban egy ifjú, szép és vidám égi nő, akit sohasem tart otthon a rossz idő, a gond vagy a rossz példa: minden este örömmel hallgatja «a drága honi szózatot»:

Mit jelentesz, szép jelenség
Arcod hajnalán?
Szebb jövődöt a magyarnak
Annyi gyász után?

Te vagy-e a hit, reménység
És a szeretet?
Adjon Isten a hazának
Több ily hölgyeket.

(A színház nemtöje.)

Vörösmarty ebben a költeményben Zichy Karolina grófnőt, Széchenyi mostohalányát, ma-

gasztalja. Széchenyi a verset olvasva, ezt írja naplójába (1837 nov. 12.): «Karolinát Vörösmarty az Athenaeumban megénekelte. Nem, ez Crescence!» Megható a szeretet, amellyel a költő dicsőítő szavait finom féltékenységgel mindjárt feleségének szeretné ajándékozni.

Széchenyi még Vörösmartyval szemben is megőrzi esztétikai ítéletének önállóságát. A Nemzeti Színházban megnézi (1838 szept. 10.) a Marót Bánt. «Véleményem szerint — jegyzi be naplójába — nem borzalmas, hanem miserabilis, szálnalmas szerkesztmény (eine miserable, erbärmliche Composition).» Ez a francia romantika hatása alatt írt dráma nem tetszhetett Széchenyinek mesterkéltségek és kusza cselekvénye s természetellenes jellemei miatt. Hogyan kaphatta volna meg az egyeneslelkű és lovagias Széchenyinek lelkét Marót bánt alakja, aki a maga holt hírét költeti s fényes temetést rendeztet önmagának s a temetés után hűségben megtántorodott feleségét bosszúból átadja Hasszánnak váltságdíj fejében? Széchenyi bizonyára kérdezte: hol itt a báni méltóságtudat, a keresztény és magyar érzés a pogánnyal szemben? Általában Széchenyi esztétikai ízléséből időtálló értékelések fakadnak. Ferenczy Istvánt, a nemzeti lelkesedéstől fölkapott szobrászt Széchenyi még Canova római műterméből ismeri. Lélekbe fúró szeme rögtön látja, hogy nem igazi művészi tehetség. A Kelet Népében (196. l.) gúnyosan ellenzi a közadakozásból összegyűjtendő 100.000 forintból «porba, sárba sülyesztendő» Mátyás-szobrát. «Nincs szegény kis Ferenczyneknek kenyere; és megesik sok szív; s hogy neki

kenyere legyen és egyuttal nekik kis halhatatlanság is jusson — lám, rögtön a Mátyás-szobori eszme támad fel a magyarnak egén, mint a legfényesebb nyári nap.» Vörösmarty a Kelet Népe-ről álnéven írt bírálatában nagyon zokon veszi Széchenyinek Ferenczyről való lesujtó ítéletét, aki «legelsője szobrászainknak». (Athenaeum 1841.). A művészettörténet ma Széchenyinek ad igazat. Viszont a magyar dráma története merőben megcáfolta Széchenyinek Katona József *Bánk bán*-járól írt lesujtó ítéletét, melyet nyilván a királynőgyilkosságtól való megriadása, a politikai indíték sugallt. Egressy Gábor 1839 márciusában a *Bánk bán*-t a Nemzeti Színházban jutalomjátékaul választja s a nagy tragédiát kiemeli a feledés homályából. Széchenyi megnézi a darabot s naplójába ezt jegyzi be: «Érthetetlen, hogy a kormány megengedi, hogy ilyen értelmetlenséget játszanak. Rossz, veszedelmes tendencia». (Napló V. köt. 259.).

Széchenyi vulkanikus lelki talajából a világosság és a sötétség szelleme, a jövőbe vetett hit és a bizalmatlan kételkedés, a remény és a reménytelen-ség, az optimizmus és a pesszimizmus váltakozva tör elő és viaskodik egymással. Majd hisz, majd nem hisz, majd bíz, majd nem bíz: lelke ellentétekben hánykodik. Kifelé nemzetét szebb jövővel bátorítja, befelé kétségbeesve zokog. 1824-ben olvassa Herdert s ennek a magyarságot lesujtó baljóslatát (Napló II. 511): a következő évben megalapítja az Akadémiát az országgyűlés kerületi ülésén, ahol először jelenti ki, hogy «Magyarország nem volt, hanem lesz.» Amikor

a Hitel végén ugyanezeket a szavakat leírja s kifelé a nemzet nagy részét a megújulás lázába hozza, 1829 június 20-ikán naplójában befelé a nemzet koporsója sötétlik eléje: «Minden nap jobban látom, hogy Herdernek igaza van — a magyar nemzet nemsokára megszűnik.» A külső események változó benyomásai s lelkének belső drámai mozgalmai közepett az excitáció és depresszió hangulatai gyors nyomon követik egymást. Sokszor sikerül neki, legalább kifelé, szenvedélyeit az önuralom szuverénitása alá gyűrti.

Széchenyinek ezt a vibráló lelki kettősségét, reményét és reménytelenségét, nemzeti önbizalmát, de örökös aggodalmát tükrözi nagyszerű ellentéteivel Vörösmarty *Szózata* (1836). A hazabölcsőnk is, majd sírunk is; rendületlenül hűnek kell lennünk hozzá, akár áld, akár ver a sors keze, itt élnünk s halnunk kell. Apáink sok vére folyt a keresztény kultúráért és a szabadságért, legjobbjaink elhulltanak, de azért a nemzet, ha megfogyott is, nem tört meg. Szébb jövőnek *kell* virradnia rá, mert a történet igazságossága nem engedheti, hogy egy évezred alatt annyi vért hiába ontson, annyi észt, erőt, akaratot hiába pazaroljon. A dicső múltért joggal vár a nemzet jobb jövőt s méltó helyet a nagy világ nemzetei között. Vörösmarty Széchenyi szellemében önérzetesen egybekapcsolja az egyetemes humanizmust s a magyar nemzeti érdeket: ez az Ázsiából idezakadt nép a maga szellemi erőinek kifejtésével az egész emberi kultúrát szolgálja. De ha minden történeti érdemessége ellenére az élet helyett a halálnak kell bekövetkeznie, akkor ez nagyszerű

halál lesz : nem fog gyáván veszni a magyar, az ország elszántan vérben fog állani. Vörösmarty humanizmusa hisz a művelt nemzetek egyetemes felelősségtudatában és érületi közösségében : az elsüllyedt magyarság sírját körülvevő népek szemében gyászkönny fog ülni. Legyen a magyar — kiált fel a költőnek nemzeti önérzete, de balsejtelve is — rendületlenül hű hazájához, mert ez élteti s ha elbukott, hantjával ez takarja.

Vörösmarty *Szózata* a legmélyebb és legállandóbb hatást keltette mindmáig Kölcsey *Himnusza* mellett a nemzet lelkében, mert a magyarság létének és nemlétének, történeti jogos érdekének s a jobb jövő követelésének eszméit a költőiség leghatékonyabb művészi eszközeivel sugallta a nemzet szívébe. Ez felelt meg a magyarság állandó hangulatának, elsősorban Széchenyiének is. Amikor Vörösmarty Széchenyiéknél ebédel (1838 február 25.), Crescence a *Szózatot* elszavalja (Napló V. 160.). Amikor a *Szózatot* pályázat útján megzenésítik s az első díjat Egressy Béni nyeri el, ezt Széchenyi oly fontosnak tartja, hogy naplójába bejegyzí (V. 716.). Különösen megkapja lelkét az a verszak, amely a Gondviselés akaratával összeegyeztethetetlennek tartja a magyarság pusztulását. «Megmentettünk egy új családöt, egy lelkes nemzetet az emberiségnek — mondja a Kelet Népeinek első lapján — s hála! Annyi szív hiába nem onta vért, s keservben annyi hű kebel hiában nem szakadt meg a honért. Honunkra hajnal derül, s akármi legyen is sorsa a magyaroknak ezentúl, rút önfertőztetés, gyáva lelki öngyilkolás által állatként veszni nem fog többé.

Kivívtuk a nagy természetbeni állásunkat, s annak salakjához már nem tartozunk.» Íme, a Szózatnak Széchenyi-féle optimista magyarázata: a nemzet szebb jövőjének eszméjére ő ihlette a költőt s most a költő a hit erejét az ő lelkébe sugalmazza vissza. Úgy érzi, mintha a költő szavában az ő nemzeti hite és reformmunkája művészi legitimációt kapna. Nemzetnevelési rendszerébe is, amely voltaképp egész politikája, beleilleszti a Szózatnak szavát. A magyar ifjúságtól várja a nemzet felvirágoztatását a történetfilozófia magaslatáról: «Ti vagytok meghíva egy sarjadék népet megmenteni, Ti egy fejletlen törzsökfajt képviselni. Merjete nagyok lenni, Ti, kik valami jobbra vagytok meghíva, születve, kik egy szebb jövődönnek lehettek urai. Lépjete végkép valódi hazátokba, *melyen kívül nincs számotokra hely*». Széchenyi, ahol csak teheti, kiaknázza a Szózat keltette hangulatot a nemzeti lélek egységének, a magyar együttérzésnek megteremtésére. «Véssük mélyen szívünkbe — írja (*Néhány szó a löverseny körül*) — Vörösmarty Szózatát, e gyönyörű lélek-szüleményt, és búcsút adván egymás iránti bizalmatlanságnak, ne tagadjuk végre magunktól meg azon eddig soha nem ismert édeni kényezést egy lelkű, egy testű családságba, egy cél s egy vég után törekvő nemzetségbe forrnunk egybe». Ezt a bölcs intést Kossuth is idézi a Kelet Népe-re adott Feleletében, «őszinte önmegtagadással» nyújtja jobbját Széchenyinek, bár az összetartást követelő tanácsot a gróf «nemzetgyilkolási vádak és fejbetörési fenyegetések között» adta neki.

Széchenyi, akit folyton gyötör a «nemzet-

halál» balsejtelve, akármennyire lelkesedik is a Szózat eszmei tartalmáért és fönséges ódai lendületéért, többször is kifogásolja «a nagyszerű halált» és a nemzeti «temetkezést» tartalmazó versszakát: fél ennek forradalomra, a veszedelmes nemzeti kockázatra ingerlő sugalmától s tömegragályozó pátoszától. A *Politikai Programtörvények*-ben (1847) azon aggódik, hogy a Kossuthnak Ausztria ellen való izgatása felújítja majd a kuruckornak a magyar fajt pusztító borzalmas harcait és Heister-féle kegyetlenségeit. «Ez pedig — írja — kimondhatatlan szomorú volna, mert hiszen még veszünk sem lenne nagyszerű, mint Vörösmarty oly édeskeserűn zengi, de egyenesen nevetséges, hasonlólag minden olyas elbukáshoz, melyre elég ok nincs, azaz, melyet egy gyűszűbe fűző gyakorlati ésszel elkerülhetni.» (Széchenyi írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Viszota Gy. kiadása. II. rész. 1930. 712. l.). Nincs igaza Vörösmartynak abban sem, hogy nemzetünk sírját a többi népek együttérzéssel és részvétellel vennék körül. Az a jó vélemény ugyanis, melylyel Európa még csak nemrégiben is viseltetett az alkotmányát férfiasan védő magyarság iránt, már erősen megfogyatkozott. S hihető-e, hogy dinasztánk ne fejtené ki minden erejét arra, hogy a forradalomtól sarkaiból kiforgatott státusművet bármily áron ismét régi szerkezetébe visszaállítsa? «Bizonyosan ezt fogná tenni Európának minden hatalmaitul leghathatósabbban gyámolítva; mikor aztán a szegény magyar, kinek annyi az ellensége s oly kis számú a valósággal őszinte barátja, nem költőnk szerint, nagyszerűen milliók

könnyzáporától kísérve fogna az elbukott népek sírjába szállni, de számtalan elleneinek közhahotája közt ‚farkasveremben’ lelné magát, melyet az éretlenség és politikai fanatizmus ásott számára, s melybül csak szép kérés és rimánkodó könyörgés útján — ej be keserves út az ilyes — eszközölhetné kiszabadulását; midőn *ma még* alkotmányos férfiakhoz illő állásban őrizheti jogait, követelheti felvirágzásának eszközölését, s fennhangon kiálthatja: Ne bántsd a magyart.» (U. o. 722. l.) Széchenyi meg van győződve, hogy távolról sincs már itt az az idő, amikor fajunknak elvéhedeése miatt a természet törvénye szerint le kellene lépnie a világtörténet színpadáról, de az az időpont sem érkezett még el, amikor férfiúi erőttől megedzve a ‚ki a legény a csárdában’ szerepét jó sikerrel eljátszhatná. «Köztünk sem az nem a gyakorlati politikus, ki mindig vagy tüstént bukni akar, mikor egy kissé csípősebben fú a szél, s *nagyszerű temetkezési cerimonian* töri fejét (Széchenyi a *Szózat*-ra céloz), sem az, ki mint hörög, csak mérgét veszi számításba, de erejét nem, hanem egyedül oly hazafiak kézfogó láncolata képezhet üdvarpartra vezető kalauzt... mely nemzeti létünknek felette nagy gyengeségét, mind kifejtetésének és felvirulásának roppant hihetőségeit philosophiai mélységgel egybeilleszteni képes, s mely sem félénk vénasszonyként tüstént nem desperál s keserves nótákat nem intonál, sem nem működik vérmes borbélylegényként, ki nagy sallangosan mindenre praescribál.» (U. o. 754.)

A forradalom, mint Széchenyi megjósolta, kitör. A szabadságharc vérbe fúl, a költő jóslata is

teljesül: a halál és temetkezés siralmától visszhangzik az ország. De Vörösmarty, ha jóslatát emlegetik előtte, elkomorulva tiltakozik ellene: ő nem ezt a halált képzelte el. Gyermekének a két sötét versszak kihagyásával kellett megtanulniok a *Szózat*-ot (Gyulai P.: Vörösmarty életrajza 211. l.). Széchenyinek igaza lett: a magyarság sírja körül a népek millióinak szemében nem ült gyászkönny. Egyes népek együttéreztek ugyan a magyarral, de ez az együttérzés csak szavakban merült ki, sohasem szökkent át segítő tettekbe. Mi, trianoni magyarság, élményszerűen éreztük és láttuk a *Szózat* baljóslatú két versszakába sűrített, a nemzetek egyetemes emberi együttérzésében hívő idealizmus kegyetlen cáfolatát. A népek legfőbb tanácsa kihallgatás nélkül ásta meg maga az elítélt nemzet sírgödrét. Még a magyarságnak történeti érdekességét is, mely a *Szózat* egyik alapeszméje, ridegen megtagadta Millerand-nak a halálos ítéletet kísérő levelében: «A dolgok meglévő rendje, még ha ezer éves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találtatott.» A sírt, hol nemzet sülyedt el, a népek ismét nem vették körül fájdalommal, hanem kajánul sárral dobálták meg; a nemzet ezeréves testének háromnegyed részét shylocki kegyetlenséggel lemetsztették s minden kiagyálható eszközzel arra törekedtek, hogy az elrablott területek majdnem négy millió magyarját földjéből, nyelvéből és kultúrájából kiforgassák. A világbéke biztosítása címén még *ők* haragudtak ránk, mint a békeparancsba belenyugodni nem akaró rendbontókra. Mi pedig csak fiaink elé akasztottuk a régi Magyarország

összeszabdalt térképét, a magyarság arcának ezt a véres Veronika-kendőjét, s elmondtuk nekik, mik voltunk s mik vagyunk. A Szózatot rebegtük : itt élned, halnod kell! S az új költő szavát : eredj ha tudsz ! Vörösmarty megtört szívében a krími háború idején (1854) felgyullad a remény, hogy jobb sors következik a nemzetre : az öregedő költő, mint *Vén cigány*, magát bátorítja : «Lesz még egyszer ünnep a világon.» S nemsokára lett is a kiegyezéssel. És a Trianon sem tartott örökké : másodszor sem következett be «a nagyszerű halál.»

Vörösmarty a politikában alapérzülete szerint mindig ellenzéki. Nem pártköltő, de nemzeti költő, aki a magyarság természetes és történeti jogai mellett száll síkra. Lírája a harmincas években Széchenyi reformeszméit zengi. Amikor azonban Széchenyi és Kossuth között kitör a viszály, már nem egész szívvel Széchenyié. Ez kitűnik abból a finomszavú bírálatból, amelyet a *Kelet Népe*n gyakorol s amelyet az Athenaeumban Hazay Gábor álnéven ír (1841). Elismeri Széchenyi nagyságát és érdemeit, de «honszeretetből eredő aggodalmait túlságosaknak» tartja : «kitörése éles és keserű, tán bántó azok iránt, kiket rossz úton járni vél.» Kossuthot ostorozó vádaskodása «a legmélyebb meggyőződésre mutat, mi egyedül teszi e nyilatkozást némileg menthetővé, mert egészen menteni nem lehet.» Milyen a Kossuth elleni bizonyításnak logikája? «Örömmel mondhatom : gyenge. A láncolat jó, de egy-két láncszem gyenge : meg sem bírja a többiek aránytalan súlyát.» A mű okoskodása abban az alap-

hibában szenved, hogy minden bajt Kossuthnak tulajdonít s őt teszi mindenért felelőssé. A könyv az embereket sakkfiguráknak nézi, amelyeket csak az észnek kell igazgatnia, miközben az érzelemnek minden joga odavész. Kossuthnak nem az a hibája, amit Széchenyi vet szemére, hogy t. i. forradalmat készít elő, hanem a felületesség, sok dolog elmulasztása, de mint férfi mindig megállja helyét. Pesti Hirlap-jának néhány botlása nem jogosít fel a vádra, hogy forradalomra lázít. Mindezen bíráló megjegyzései ellenére a Kelet Népet politikai irodalmunkban «epochális könyvnek» minősíti: «Nem ismerek könyvet terjedelméhez képest eszmékben ily gazdagot, ezek megválasztásában ily korszerűt, fejtegetésben, előadásban ily sajátságost: tartalmast és egyszerűsmind szellemtelit.» Nagyon megromlott volna a magyar közönség, ha gyűlöléssel viseltetnék az iránt, aki elveitől és politikai hitvallásától el nem tántorodva a vészes időkben is véleményét szabadon és tartózkodás nélkül kimondja. Ha hibásan vádolt, e hibában nem szabad követnünk. «Kövessük őt, ha bírjuk, abban, amiben feddhetetlen: örökké munkás s minden áldozatra kész hazafiságában.»

Az ilyen nemes szavakban végződő kritika sem esik jól Széchenyinek: fokozatosan elhidegül a Kossuthhoz pártoló Vörösmartytól. Még 1845-ben megjelenik Crescence-szal a Vörösmarty és íróbarátai társaságából alakult körnek bálján. Ez a kör jelenteti meg Petőfi költeményeit. Azonban csakhamar politikai színezetet ölt s átalakul Ellenzéki körre, 1848-ban pedig egyenest Radi-

kális Kör nevet vesz fel s gr. Teleki László elnöksége alatt Petőfi az alelnöke. Széchenyi 1847 márc. 31-én megvetéssel és aggodalommal írja magyarul naplójába : «Most már frenesisbe megyen át a politikai düh. Vörösmarty, Bajza etc. mind ellenzéki körben. Lepálinkázzák magukat.» Vörösmartytól való elidegenedése a politika hullámainak mind magasabbra csapódása nyomán egyre nő. A lelkéből lelkezett Akadémiától is egészen elhidegül tagjainak politikai érzülete miatt. 1848 márc. 5-én Tasner Antalhoz intézett levelében (Levelek III. 600. l.) ilyen szavakra ragadtatja magát : «Az Akadémia, Vörösmarty, Bajza etc. úgy sem egyéb, mint egy revolutionarius club. Ha tudtam szentelni 60 ezer forintot ezen intézetre, érzek elég erőt magamban azt vissza is venni.» Vörösmarty néhány izgató politikai költeménye is ingerli, amelyeket nyilván Kossuth türelmetlen és heves szelleme ihlet. Az *Országházában* Vörösmarty olyan szilaj hangot üt meg, mint a radikális Petőfi, amikor azt mondja, hogy csak az adóztató és katonát szedő, de jogot nem adó hazát a szegény nép már csak átokképpen ismeri :

Neve : szolgálj és ne láss bért.

Neve : adj pénzt és ne tudd mért.

Neve : halj meg más javáért,

Neve szégyen, neve átok :

Ezzé lett magyar hazátok.

A törökvész óta ez a magyar élet nagy problémája : mi az első feladat, a komoly munka útján haladó tartalmas fejlődés-e, vagy pedig a nemzeti szabadság és függetlenség kivívása? Szabadság nélkül nem bontakoztathatja ki a nemzet a

benne szunnyadó erőket ; viszont ezeknek termékeny és sikeres kifejlesztése híján nem tudja ki-
 harcolni a szabadságát. Ez a magyar történetnek
 a reformkorszakban is a nemzet köré csavarodó
 nagy *circulus vitiosus*-kígyója. Széchenyi a munka
 elsőségére építi a szabadságot : Kossuth a szabad-
 ság alapján akarja megindítani az anyagi és szel-
 lemi haladást. A nemzet lelkét Kossuth meg-
 oldási terve hódítja meg : a forradalom rémképé-
 től rettegő Széchenyi népszerűtlenné válik. Részt
 vesz még az első felelős minisztérium munkájában,
 melyben Kossuthtal együtt foglal helyet, de szept-
 ember elején már elhagyja ereje : a világ szemei
 előtt a mélységbe zuhan. Mielőtt Döblingbe in-
 dulna, Kemény Zsigmond előtt írtózatot jóslatra
 nyílik ajka (1848 szept. 4.) : «Én a csillagokból
 olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a test-
 vért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesz-
 telhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vér-
 ből a házakra, melyeket le kell égetni. Száguldó
 csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk.
 Ah! az én füstbe ment életem! Az égboltozaton
 lángbetűkkel vonul végig Kossuth neve, fla-
 gellum Dei.» Egy negyedszázaddal azelőtt azt
 hitte, hogy ő van hivatva fölemelni a nemzetet :
 most azt érzi, hogy reformmozgalmának meg-
 indításával nemzete elpusztítója. Döblingben a
 fiatal korától folyton kínzó önvádaskodó hajlama
 a legszörnyűbb önmarcangolássá fajul : magát
 «a föld legszerencsétlenebb teremtményének» bé-
 lyegzi ; csak az önzés volt minden cselekedetének
 és álhazafiságának indítéka ; az ördög diktálta
 könyveit, melyekkel földidézte a forradalmat ;

ő az Antichristus, az Apokalypsis nagy fenevadja, amely a magyar törzset, a földgolyó leg-nemesebb faját, megölte. S azzal vádolja magát egyik levelében (Levelek. II. 630. l. 1850 szept. 7.). hogy eladta a magyart a *Rom Istenének*. Ez Vörösmartynak *A rom c.* költeményéből jut eszébe, ahol a költőnek mitoszalkotó képzelete megteremti «a dulás komor Istene, *Rom*», alakját, aki mindent földdel egyenlővé pusztít s leveri *Véd*-et, a jók őréit.¹ Széchenyi azon tépi elméjét, hogy ha ő e dicső fajt, a magyart, alig dicsőbbet a földön, magára hagyta volna, most legszebben virágoznék. «Kossuth etc. — sikolt fel — mind ártatlanok, mert mindent, amit tettek, lázban tettek, melyre én csigáztam fel őket. Azért örök átok fejemre.»

Lázálmaiban Vörösmarty költeményeinek sötéten gyötrő pátosza minduntalan feltornyosul elméjében. «Én tettem ezt! — kiált fel imént említett levelében — Vörösmarty a *Hontalanban* a Szózatban és *Élő szoborban* — ki én vagyok — előre sejdíté nemzetünk sorsát». Félévvel később (1851 márc. 14. Döblingi irodalmi hagyatéka. I. 1921. 443. l.) «Széchenyi István, a szegény gazfi» aláírással ugyancsak a titkárához írt levelében kétségbeesetten így sóhajt fel: «Borúra derű — csakhogy ez nem a nemes magyar, hanem

¹ Széchenyi Vörösmarty *Rom-isten* szavának hasonlóságára megteremti a *Rom-magyar* kifejezést, amelyet a *Blickben* gúnyosan alkalmaz (...mit den obstinaten, ver-sumpften, quasi antediluvianischen *Rom-Magyaren*). Ilyen mély hatása volt Vörösmartynak Széchenyi nyelvi géniuszára is.

egy más nép számára. Csak sírva vigad a magyar — milyen rettenetesen igaz lett ez.» S megint Vörösmarty baljóslatú verseinek múzsjája emeli fel hirtelen fejét Széchenyi tudatának mintegy sötét süllyesztőjéből: «És a *Szózat* és az *Élő szobor* Vörösmartytól. Ó, megértem a fájdalmat, amelybe minden igaz magyarnak süllyednie kell.»

Vörösmarty *A vén cigány*ban ebben a lelkéből szilaj hazafias fájdalommal kirobbant rapszodiában, «hulló angyal, tört szív, örült lélek, vert hadak, vakmerő remények» közt hánykódik, de már várja a vihar tisztulását, a «Noé bárkáját, mely egy új világot zár magába», a magyarság föltámadási ünnepét, amikor szíve újra megtelik «az öröm borával». Széchenyi lelke is kitisztul: *Nagy Magyar Szatirája* rapszodikus gondolatmenetével s a reménynek itt-ott felfénylő sugarával *A vén cigánynak* prózai párja. Vörösmarty költeménye után pár esztendővel már Széchenyi is újra hisz a magyar sors jobbrafordul-tában: «A végtelen szenvedésekkel teli tíz esztendőt — írja — amióta szolgaságba hajtattunk, a megfojtás érzésében éltük át, — most, amióta az igazságos Isten a mi tagadhatatlanul nagy eltévelyedésünket (az 1849 ápr. 14. trónfosztásra céloz) megbocsátani s irgalommal hozzánk fordulni látszik, azóta érezzük, hogy végünk — ha már egyszer tönkre kell mennünk — legalább nem a megfojtás lesz.» (die Presse in Österreich. Döblingi irodalmi hagyaték, III. 1925. 872. l.). Nemzete pár esztendő múltán föltámadt: jómagát azonban fölizgatott lelke egy év múlva kiiktatta a neki annyi gyötrelmet okozó világból,

amelyben saját szavai szerint «már régóta csak úgy bolyong, mint Banquo szelleme a Macbethben».

*

Széchenyi még nem lép ki a politikai küzdő-térre, amikor Fáy András már egész sereg gazdasági és művelődési reformeszmét pendít meg. Szerves összefoglaló javaslatban fejt ki 1825-ben a szabad ipar és kereskedelem jelentőségét, a büntető-törvénykönyv reformjának szükségét, a közigazgatás újjászervezését, takarékpénztár alapítását, a színházügy fejlesztése terén fölmerülő sürgős teendőket. Amikor Széchenyi föllép, Fáy azonnal lelkesen csatlakozik hozzá, a pestvármegyei gyűlések küzdelmeiben mintegy alvezére, aki azonban az eszmék terén szerényen csak szatócsnak fokozza le magát Széchényihez, a nagykereskedőhöz mértén. Meséi és aforizmái fölényes bölcseségükkel, derült kedélyükkel, szelíd maliciájukkal, emberszerető kedvességükkel, mindenekfelett pedig józan tanulságukkal, az erkölcsnek közvetlen és szemléletes megéletesével és törőlmetszett magyar szellemükkel megkapják Széchenyi lelkét. Ezek a mesék első magyar nyelvű irodalmi olvasmányai. Vallomása szerint számos reformgondolatára ezek ihlették.

Viszont Fáy sok sugallatot kap az első magyar társadalmi regénynek, *A Bélteky-háznak* megírásában Széchenyi *Hiteléből*. Ez a regény, mely két évvel később jelent meg, mint a *Hitel*, voltaképp Széchenyi programjának népszerűsítése és szélesebb rétegek számára közérthetővé formá-

lása szépirodalmi köntösben. Avult mult és ébredő jelen, mely a jövőbe feszül : ezt hirdeti Széchenyi az ész hatalmával, Fáy pedig kedélyes társadalmi képek során. Jellemei nagyrészt a Széchenyitől megrajzolt új magyar embereszménynek fordított alakjai : a kissé művelt magyar nemes értelmetlen vitézkedése (Bélteky Mátyás), a művelt főúr elpuhultsága (br. Regéczy), a tehetségtelen becsvágyó feltörekvése (septemvir), a magának élő semmittevés (Uray), az ősök gőgje és pereskedő kedve (Gyomay), a hasznavehetetlen tudóskodás (Porubay). Mindezt Fáy jóakarattal megmosolyogja, ki is gúnyolja, de szeretettel és tapintattal, nem Széchenyi szatirájának csípősen vágó ostorával. Ez az irányregény, melynek nevelő célzata alig hozható összhangba esztétikai szempontokkal, Széchenyi magas színvonalú könyveivel párhuzamosan a reformeszméket, könnyebb módon terjeszti, szélesebb tömegeket is öntudatra ébreszt és a békés újítás és haladás útjára térít olyanokat is, akik Széchenyi rohamozó huszáros modorán és éles stílusán megütődtek. Fáy e regényével legolvasottabb magyar írónk lett Jósika felléptéig. A könyv inkább magyar reformszellemével, semmint művészi-irodalmi értékével tett nagy szolgálatot.

Az eszmék közössége őszinte barátságot fejleszt ki Széchenyi és Fáy között. Széchenyi sűrűn tárgyal Fáyval a Nemzeti Színház épületének elhelyezése dolgában is. Széchenyi a Dunapart valamely szép telkét óhajtja megszerezni (1834). Fáy melegen támogatja tervét, de Pest vármegye a színházat a Grassalkovich-telken akarja meg-

építtetni. Széchenyi kijelenti, hogy «akik a Grassalkovich-telken akarnak színházat építeni, a nemzet egyik legbecsesb palládiumát szemétdombra kárhoztatják». Ezeken a szavakon az ellenpárt feje, Földváry alispán, annyira megsértődik, hogy Széchenyit majdnem párbajra hívja ki. Az ő terve jut diadalra.

Fáy, amint a színházügyben, más kérdésekben is sokszor lándzsát tör Széchenyi tervei mellett, akivel szemben akkor «az előítélet, kajánság, irigység és tespedésnek álmovitézei élethalálra vívtak». Jól ismeri Széchenyi jellemét és eszméit s ezért fájdalommal hallja jelentéktelen emberek megrovásait. Az *Ész és szívkalandok* első darabjában, a *Hírnévben* élesen gúnyolja ki a fecsegőket. Egy kávéházban élénk vita folyik Széchenyiről. Egyik dorgálja azért, mert a maga különös szeszélyeit: lófuttatást, kaszinót teszi első helyre, pedig szükségesebb feladat is várna ránk. A gőzhajóval megrontja a szegény nép fuvarozó keresetét. Egy másik időelőttinek bélyegzi az állandó híd eszméjét, mikor még megfelelő utaink sincsenek. A harmadik külföldieskedéssel vádolja. Van olyan is, aki védi a gróf eszméit, de barátai lehurrogják. Mindegyik a maga rőfjével méricskéli a nagy ember tetteit. Így bírálgatják a jelenben. De az a vigasztaló, hogy «a férgesek még életében kirágcsálják magukat nevén, s majdan nyugalmas fényben ragyogand az, — míg az igazságosabb maradék a gróf híjját érezve, sóhajtani fogja: oh adj ég nekünk több hozzá hasonlókat.»

Fáy meséiben, regényeiben, novelláiban s vígjátékaiban a magyar társadalomnak nemcsak

negatív bírálója és szatírikusa, hanem — s ez emeli elsősorban Széchenyi lelki rokonává és barátjává — minden ízében pozitív magyar, aki az ország újjáépítésére törekvő gyakorlati reformgondolatokban kifogyhatatlan s ezek megvalósításában a legszívósabb munkaerő. Széchenyi korának egyik legtevékenyebb és leghasznosabb fia. Sokoldalú szellemében — úgy, ahogy Széchenyiében — a világos ész nagy gyakorlati érzékkel s tetterővel párosul. Forrongó korában nincs a magyar életnek olyan politikai, irodalmi, művelődési és gazdasági kérdése, amelynek megoldásában Fáynak cselekvő része ne lenne. A magyarságnak valóságos Franklin Benjaminja. Politikai elmejárása egészen Széchenyi közelébe hozza: a régi patriarkális, maradi nemesi társadalmi felfogással szemben a reformeszméknek józan, mérsekelt híve, az újításokat fokozatosan s nem forradalmi úton akarja megvalósítani. Világosan látja a nyugati koreszméknek veszedelmes irányban is sugalló hatását. Arról panaszkodik, akár csak mestere, Széchenyi, hogy mindenki az új koreszmék megfélemlítő hatása alatt áll: senki sem mer illiberálisnak látszani. Sok zavaros indítványt fogadnak el a megyegyűlések csak azért, mert a szabadelvűség zamatja érzik rajtuk s a szabadelvűség most — divat.

A *Kelet Népe*nek harcias hangja úgy, ahogy Vörösmartyt, Széchenyinek másik szövetségését, Fáyt is minden tisztelete ellenére bírálatra ingerli. *Kelet népe nyugaton* c. könyvében (1841. 2. kiad. 1842.) túlzottnak tartja a gróf aggodalmait Kosuthtal szemben, akinek Pesti Hírlapjába maga

is sűrűn ír politikai és társadalmi cikkeket. Most Kossuth cikkeit újra átolvasta, de «káros forradalmi veres fonalat» nem talál bennük, csak élénkebb költői és szónoki nyelvet, «szívhez szólást». Széchenyi újabban nem ad pozitív vezérirányt, hanem csak élesen polemizál és magába zárja alkotó terveit. Tiszta szándékában soha senki nem kételkedhetik. De nem elég egy, bármily lángeszű ember: vele elhullhat a rendszer. Most már ezt a rendszert is több ponton bírálja.

Nemsokára azonban Fáy, a «józan fontolgató», kitör Kossuth ígézetének bűvös köréből s politikáját túlzónak minősíti. Nem vesz részt a forradalomban: visszatér Széchenyinek, a magyar politikai égbolt állócsillagának útjára.

V.

Széchenyi és Petőfi.

1.

A két lélek rokonsága.

Széchenyi és Petőfi lelkének egynemű vonásai: őszinteség, természetesség, szókimondás, rohamozó modor, a társadalmi konvenciók megvetése, a képzelet fergeteges ereje, a retorikai dagállyal s a költői cikornyával szemben ellenszenv, heves vérmérséklet. Mindkettő tűzhányó lélek. Széchenyi észbeli önuralma, Petőfi korlát nélkül kitörő szenvedélye. Széchenyi és Petőfi érzékenysége, szenvedésre való fogékonysága és pesszimizmusa. Karolina és Etelka. A megőrülés kínzó félelme Széchenyiben, az örültség költői átélése Petőfiben. Széchenyi a *Felhők* átkozódó örültjében Döblingben magára ismer: Petőfi az ő «fia», ki arcképét híven megfestette. Széchenyi és Petőfi anyja. Crescencia és Júlia: a házaseset költészete.

Szembeszökőbb ellentét a szabadságharc előtt alig gondolható, mint a forradalomra, a királyok fölakasztására, a köztársaság kikiáltására buzdító, a francia forradalom eszméitől mámoros Petőfi s a forradalom rémképétől rettegő, a dinasztiahoz hű, a jövő veszedelmeit az ész világos okfejtésével látó Széchenyi. És mégis 1851-ben Széchenyi a szabadságharc Tyrtaiosát odasorozza «azon lát-nokok közé, akik a legújabb korban születtek» (Döblingi irodalmi hagyaték. I. 442.) s valószínűleg, ha a Gellérthegy tetejére tervezett nemzeti pantheonja felépül, Petőfinek itt díszes helyet juttatott volna.

Mi avatja Széchenyit és Petőfit, minden politikai ellentétük dacára, lelkileg rokonná? Elsősorban lelki alkatuknak egy sereg közös vonása. Mindkettő, az egyik politikájában, a másik költészetében, olyan egyéniség, aki természetes, őszinte, eredeti, személyes, heves, a lelkéből kicikázó szót minden hámozás nélkül kimondja, közvetlenül és leplezetlenül tárgyával teljesen összeolvad s magát mindenestül kitárja, az öröm és a bánat, a lelki föllengés és letörés, optimizmus és pesszimizmus közt gyorsan vibrál, s tüzes fantáziája hatalmas szárnycsapással repül.

Széchenyi lelkének alapvonása az őszinteség és természetesség. Amit érez és gondol, azt nemcsak mintegy röptében kapja el naplójában, hogy önmagának megvallja, hanem irataiban és a közéletben is ugyanilyen leplezetlenséggel tárja fel, úgy, ahogyan éppen érzi és gondolja. Hihetetlen loyaltás lakozik benne belső élményei és a külső történések valósága iránt. S a tényeknek

ezt a kötelező tiszteletét, a feltétlen őszinteséget, a maga hasonlóságára másoktól is megköveteli. A képmutatás, a természetesség hiánya, a valóság elferdítése szemében a legnagyobb bűn. «Oh emberi nem! — kiált fel (Világ 293.) — miért irtózol annyira a Valótul, s miért akarod mindig csalni tenmagadat vagy mások által csalatni». Megvető hangon panaszolja, hogy a magyar századokon át a hízelkedéshez szokott, az egyenes szótól pedig elszokott, ezért önmaga túlbecsülésére, gőgre és hiúságra hajlik (Stadium 17.). Ha tanácskozunk, egymást kölcsönösen a felhőkig emeljük s kicsapongó dícséretekkel tömjénezzük: ez hazánk elaljasodására és rothadására vezet. A *Programmtöredékek* hevesen vitázó s magavédmező hangján egyenest büszke arra az érdemére, hogy ő az első, aki nem hízeleg a nemzetnek, hanem szemére meri lobbantani hibáit, hogy a *nosce te ipsum* tökéletes birtokába jusson. Bátorságát és őszinteségét — vallja a Hittelben — az nem csökkenti, hogy amikor balítéleteket, megrogzött hibás nemzeti sajátságokat s a tudatlanságot támadja, könnyű szerrel a «rossz hazafi» nevezetet kapja, aki «ocsmányolja hazáját.» Az őszinte és igaz szó hazája szeretetéből, ennek előmenetelére hagyja el ajkát. A hazafias képmutatás, amely önzést takar, erős szavakra ingerli: «Oh dicső hazafiság, te az egek legneme- sebb magzatja, ki a halhatatlanok sorába emeled az anyag fiait; mennyi rút, mennyi aljas búvik tisztes palástod alá, s hány ocsmány szégyenfi, mert ajkán nemzeti szó peng, ékeskedik címerrel!»

Merész szókimondása, rohamozó modora, szí-

gorú, sőt sértő, a közönséges társalgási nyelvből válogatás nélkül átvett kifejezésmódja, metsző gúnyja és találó humora annyira ellenkezett az addigi politikai-társadalmi konvencióval, hogy sok magyar megrökönyödött, sőt megbotránkozott rajtuk. Nem egészen új és eredeti szubjektív hang-e az akkori politika küzdőterén, amikor Széchenyi a tátongó mélységre mutat rá, «melynek fenekéből gőzölg ki majd-majd elsüllyedendő nemzeti létnek rothadt szaga?» Nem mehetett-e kortársai szemében nemzetgyalázás számba az a nyers őszintesége, mellyel az *Adó és két garasban* (1843) kerekén kimondja, hogy inkább kívánja: «sülyedjen vérünk rövid vonaglás után semmiségbe, hogysen utóbb is, mint eddig s mint ma, egy maga magát emésztő, hiúságtól szétboncolt, féreg rágta, magán segíteni és se halni se élni nem tudó nyomorék vázként, undorítsa el a közemberiség nagy családját»? Nem volt-e meglepő az a féktelen stílus, amelyben az ország egyik legelőkelőbb főura ellenfelei fölött az ostort ilyen ritmusban pattogtatja: «Ami azon szemtelen *kutyáit* illeti a hazának, kik csak ugatni s becsületes embereket marni tudnak, csak sajnálom őket, mert előbb-utóbb okvetlen a gyalázatnak és közmegvetésnek színpadára kerülnek»? Éppígy idézhetnénk még Széchenyi fergeteges lelke őszinte kitörésének hosszú sorozatát. Sohasem törődik azzal, mit mondanak majd az emberek: eszméiért férfias nyíltsággal, leplezetlen igazságérzéssel harcol, lelkét mindig originális módon salakostul kiönti, sohasem sablonos, mesterkéltné, a társadalom lelki kaptafájára húzott.

Amilyen őszinte s eredeti hangú s ezért egészen újszerű Széchenyi a politikában, ugyanilyen természetes, magát mindenestül odaadó és kiöntő Petőfi a költészetben. Szakít minden elcsépelt költői szokványossággal és mesterkéeltséggel, a szalonpoézis kényeskedésével, magaillegetésével és szabványos teketóriáival. A maga egyéni életét keresetlenül tárja fel, úgy, amilyen: őszintén és igazán hallatja szíve indulatokban vadul hullámzó ritmusát, úgy, ahogy éppen abban a pillanatban jönnek és mennek. Lírája minden ízében szubjektív: középpontjában mindig én-je, ez a belső és külső illetekre szomjazó izgalmas szenzórium áll. Dalai ennek rögtön visszahatásképpen jelentkező önkénytelen mozdulatai.

Petőfi «a korlátlan természet vadvirágának» nevezi magát, Széchenyi pedig huszonhárom éves korában így magasztalja a lélek természetes megnyilatkozását: «Minden fenséges, nagy és nemes a természetben rejlik. Az, aki egészen egyszerűen, a nélkül, hogy hamis benyomásoktól magát téves útra engedné vezetni, a maga törvényei szerint cselekszik, minden dolgát bármilyen téren jól fogja végezni.» (Napló I. 43.). Mindketten a természetesnek hívei: nem a társadalmi konvenció és szokás rabjai. Kínos számukra másképp viselkedni, mint amire lelkük természetes hajlama hajtja őket. Ezért mindkettőjüket társadalmi környezetük különnek, excentrikus egyéniségnek bélyegzi. Széchenyi maga elismeri, hogy «van valami bizarrság ereiben, mely mindig az ellenkezőjét téteti vele annak, amit mások tesznek» (Napló II. 231.) s ezért sok

ellensége van (u. o. 442.). Petőfi természetes egyénisége sem ismer társadalmi korlátot : mindig magát adja a társadalomra való tekintet nélkül. Ezért neki is, mint Széchenyinek, sok az ellensége és az emberekkel való összeütközése : «a természet *tövises vadvirágának*» is címzi magát, mert vissza-szúr. A támadásokkal szemben ugyanaz a hang és hasonlat tör ki belőle, mint Széchenyiből :

Mit ugattok, mit haraptok
Engemet, hitvány ebek!
Torkotokba, hogy megfúltok,
Oly kemény koncot vetek.

Petőfi 1847 újév napján, amikor huszonnégy éves lett, összes műveihez írt előszavában (akkor nem jelent meg) kritikusaival szemben leírja költői pályafutását. «Leírom pedig — mondja — azon őszinteséggel, mely e hypokrita világban annyinak visszatetsző, mivel én azonban nem igen törődöm. Hogysem tíz barátot szerezzek képmutatással, inkább szerzek őszinteséggel száz ellenséget. Oh, előttem nagybecsű az őszinteség, mert ez jó angyalom ajándéka ; bölcsőmbette pólyának, s én elviszem koporsómba szemfedőnek.»

Széchenyiből hiányzik a régi magyar politikai életnek megszokott szónoki dagálya és aránytalan pátosza, Petőfiből a költő szertartásos ünnepélyessége és a világ felett való lebegés negéye. Amaz kiapadhatatlan gúnnyal teszi nevetségessé a retorikai pompát, «a cifra szólást», emez a költői mesterkéltséget, kényeskedést, csináltságot, modorosságot és feszességet, a mélyebb

értelmet és gondolatot nem takaró nagy szavakat, a költői cikornya kórságát. Széchenyi Hitelének számos helye, Petőfinek *A helység kalapácsa* a nagy szavak paródiája. Ők maguk sohasem járnak koturnusban : szikrázó szellemüknek erre nincsen szüksége.

Mindkettő heves vérmérsékletű, szenvedélyes természetű : vad indulatok viharzanak bennük. Az affektív lelki típus vérbeli példái. Szenvedélyes lelki alkatuk útja bizonyos ponton túl azonban elválnak : Széchenyi a felelősségét mélyen átérző *politikus*; bármily rajongva szeret s lángolóan gyűlöl, önuralmat hirdet és próbál gyakorolni. Nemzetnevelő politikájának veleje az érzelmekkel, a tipikus magyar hirtelen lelkesedéssel szemben a hideg ész uralmának követelése, noha jómaga szenvedélyesen támadja a nemzeti fejlődés akadályait s a legfélelmetesebb kritikus és polemikus. Petőfi, az érzelmeit szabadjára eresztő *lírikus*, korlátlanul tombolja ki magát, végletességre hajló lelkét meg sem kísérli fékezni, egyhamar elragadtatásba esik s exaltációjában főképp a politika terén szertelen rajongóvá tüzesedik.

Az érzelmek a *képzelet* igazi hajtóerői : nincsen fokozott erejű és meglepő képzetkombináció, amelyet ne az indulat hozna mozgásba. Széchenyi is, Petőfi is a legélénkebb képzelettel megáldott lélek s képzeletüket állandó és nagyfokú érzékenységük, a benyomásokra érzelmekkel gyorsan visszaható ingerlékenységük és izgatottságuk folyton táplálja. Az érzelmek hajtotta fantázia ereje teszi mindkettőt látnokká, a jövőben olvasó nemzeti prófétává, egyben gyakran méléző, ábrán-

dozó, ébren álmodozásuk számára magányt kereső, többször elvonulni akaró emberré.

«Álmaim — írja Széchenyi (Napló II. 99.) — annyira elevenek, hogy átmennek az éber állapotba úgy, hogy ébren is önkénytelen álmokba esem : az alvás és ébrenlét határvonala nincs már többé.» Maga is meglepődik fantáziájának erején : «Valóban úgy látom, hogy túlságosan nagy képzelőtehetségem van» — jegyzi be már mint alkotó politikus naplójába (1826 márc. 24.). Óriási területet átfogó, mindenütt újszerűt, a meglévőtől és megszokottól elütőt kitaláló munkája, rengeteg nagyszabású alkotása nem is jöhetett volna létre a fantázia kivételes teremtő ereje nélkül. Ez a fantázia azonban nem passzívan álmodozó, a képeket élénken lepergető lelki működés, hanem tudatos célok szolgálatába állított, a jövőt apróra aktivan kitervező képalkotás. Maga vallja, hogy nagy a hajlam benne az önkénytelen ábrándozásra. Ezt a lelki állapotot azonban tudatosan elhessegeti magától : mindkét lábával a valóság talaján akar maradni, bár sok erőfeszítésébe s mindennapi önvizsgálatába kerül, hogy a fantáziája szárnyait lenyesse s irreális világba ne tévedjen. Nemcsak önmagát félti a «csalképektől,» hanem még inkább hamar lelkesedő honfitársait : «Vajjon illenek-e hozzátok, ha jövőnk legfontosabb kérdése körül is az illúziók légkörében akarnátok nyargalni? Bizonyára ily szerep viselés sem hozzám, sem hozzátok nem illenek.» Valóban csodálnivaló, hogy bármilyen tüzesen szárnyaló képzelete van is Széchenyinek (s erről eléggé tanúskodik írásművészetének roppant metafora-

bősége és fordulatossága), a politikában s a gazdasági életben mindig éppúgy meg tudja fékezni s a valósághoz idomítani Pegazusát, mint ahogy legtöbbször úrrá tud lenni a képzeletét sarkalló indulatai fölött. Fantáziájából kiszótt minden terve s alkotása a valóság ráncaihoz símult, a gyakorlatban bevált, máig kiállotta az idők viharát. Páratlan képessége volt a valóság jelen feltételeinek a jövő új képébe való kombinációjára. Valóságérzék és teremtő képzelet bámulatos egyensúlyban élt lelkében. Innen a történet furcsa paradoxona: ő, a minden ízében szenvedélyes természetű s a fantázia kivételes mértékével megáldott magyar, a negyvenes években magát minden erejével az indulat és optimista képzelet embereivel szegezi szembe s hatalmas szenvedélyességének látványát és képzelőerejének szellemes szikráit szórja rájuk — a hideg észnek nevében. Fantáziájának szárnyait logikus belátása és igaz felelősségérzése vagdossa le.

Az alkotó államférfinak szüksége van hatalmas fantáziára, hogy a jövő képét, amelynek megvalósítására törekszik, megformálhassa, de képzeletét mindig helyes valóságérzékének kell ellenőriznie és bírálnia. A költőnek képzelete szabadon száguldhat eszményei világában: a fantázia a legfőbb eszköze, életeleme, sajtászerű hatalma. Nem fékezheti őt ideális szárnyalásában a valóság. Csak egy korlátja van: a művészi forma. Széchenyinek, a politikusnak, önmegfigyelése szinte ijedten állapítja meg, hogy «túlságosan nagy képzelőtehetsége van»: Petőfi, a költő, joggal büszke arra, hogy a valóságot minőségben és

mennyiségben korlátlanul megnagyítja. *Az én képzeletem nem...* c. költeményében szinte kéjelegve éli ki csodálatos fantáziájának tulajdonjogát. Mert az ő képzelete nem a por magzatja, hanem mennydörgés volt az apja s villámlás az anyja, csecsemőkorában sárkánytejet szopott, ifjú korában oroszlánvért ivott. Ez az oka annak, hogy nem bír vad képzeletével, amely a tenger zúgásával keveredik, majd mint üstökös sivatag pusztákra, kék hegyek ormára nyargal, tölgyeket szagat, sziklákat ingat. A költő azért «költő», hogy a valóság felett lebegő fantáziaképeket költsön: ez a hivatása, különleges tehetsége és hatalma. De ha a költő politikussá válik is, a reális lehetőségeken messze túlburjánzó fantáziája, melyet a komoly történeti felelősségtudat nem fékez, éppen nagy tömegszuggeráltójánál fogva sok veszedelem forrása. Amilyen fölemelő, ha a költő nemcsak egyéni örömét és fájdalját dalolja, hanem nemzetének lelkét magasabb eszmények kultuszára, társadalmi-politikai átalakulások iránt való fogékonyságra neveli, éppúgy sok zavart is okoz, ha meg nem valósítható ideálokat tűz ki s fantáziája erejével a nemzetet a politika utopisztikus formáira hajlamosítja. Petőfit heves képzelete a francia forradalom eszmei és érzelmi sugallatának szárnyán a politikai utópiák tartományába sodorta. Az ifjú költő hazaszeretete ugyanazt a hivatást érezteti vele, mint Széchenyivel fajszeretete, de nem az ész megfontolása, hanem a költői intuíció és fantázia jogán: úgy világítson népe előtt s mutassa meg az utat Kánaán felé, mint hajdan a pusztában bujdosó zsidók előtt a lángoszlop (*A XIX. század költői.*).

Széchenyi és Petőfi érzékeny lelki struktúrája egészen párhuzamos, sőt egynemű a szenvedésre való rendkívüli fogékonyságban, a világ és az élet sötétenlátásában, a halál utáni vágyban. A pesszimizmusra való szinte beteges hajlam azonban egyiküknél sem akadály a cselekvő életnek, az alkotó erő kifejtésének. Sőt «a szenvedés e gyermekei» számára a fájdalom mintegy az élet magasabbrendű kinyilatkoztatása: a sok szenvedés nagy nevelőjük s megnyitja előttük az élet mélységeinek és magasságainak kapuit. Egyikük sem tartozik az embereknek nyugalomban és összhangban élő idillikus típusához, aki a csendet és problémamentességet keresi, hanem mindkettő tragikus lélek, aki az élet benyomásait mindjárt kínzó kérdőjellé görbíti át, akinek lelki egyensúlyát bármi is egyhamar kibillentí és belső vívódásra és külső harcra készíti.

Széchenyi ifjúkorától örökösen gyötrődik. Magas erkölcsi eszményeihez mértén önmagát tökéletlennek tartja, lebecsüli és örökösen vádolja. Naponkinti lelkiismeretvizsgálata, amelyet naplójában mint valami pszichografiában rögzít meg, önmarcangoló hajlamát csak fokozza, másrészt szenvedélyeit önismerete alapján megfékezi. Gyötrelmei közepett boldogság után szomjazik, de már keleti útja előtt nagy csalódásnak bélyegzi azt a hitét, hogy valaha is boldog lehet. Byron pesszimizmusa még csak növeli eredeti sötétenlátó hajlamát: egészen beleéli magát Manfréd és Kain komor világába, szinte gyönyörködik a fájdalomban. Gyors hangulatváltozása lépten-nyomon, naplójának tanúsága szerint gyakran lázas alkotó tevékenysége közepett is, a

halált kívántatja vele. Sokszor attól fél, hogy megőrül. Már fiatal korában ezt írja naplójába s szavait később is sokszor megismétli: «Szét-roncsolt idegeim nem nyugszanak. Jaj, ha soha meg nem nyugodhatnék többé — és életem ezentúl az örülté lenne!» (Napló I. 668.). «Kedélybetegségben fogok meghalni» — kiált fel 1819 júl. 30-án. Az öngyilkosság eszméje 1814 októberétől haláláig folyton mint az árnyék kíséri lelki küzdelmeit: «Ha magamat, mondja ekkor, kissé átengedni akarnám az eddig elmúlt életemen érzett bánatnak, akkor mindjárt az agyonlövésen kellene kezdenem» (1814 okt. 18.). Két hét múlva ezt írja egy eseménnyel kapcsolatban: «Csupán ezért egyszer még magamat agyon fogom lőni». Az örültség, az öngyilkosság, a halál gondolata, mint valami bűsz Erynnis, élte fogytáig állandóan korbácsolja lelkét. Előle a cselekvésnek, a tettnek, az alkotásnak, a másokért, nemzetéért való munkának birodalmába menekül. A nemzet megújítására irányuló hivatása tudatának felébredése szenvedéseinek irányát a magyarság állapota felé tolja: most már kevésbé a maga szubjektív baja-gondja, hanem a közösségé kínozza. Érzelgős fiatalkori pesszimizmusának felhőit áttöri nemzeti missziótudatának folyton erősödő fénynyalábja: azért született, hogy elmaradt, de értékes és történeti szerepre méltó faját fölemelje.

Petőfi életművének is erős pesszimista akusztikája van, mert a Széchenyihez hasonló túlérzékeny, nyugtalan, izgatott, a fájdalomok iránt rendkívül fogékony lélek, akinek szenvedéseit még fiatalkori nyomorúsága is fokozza. Ő is,

akárcsak Széchenyi, eredeti lelki alkatánál fogva, de kora érzelgős költői romantikájának nyomán is az élet értékét tagadja, egy sereg költeményében a sír és a koporsó után vágyik, mert a föld alatt már nincsen fájdalom. Amint Széchenyi halálvágya minduntalan előtör Itália és Hellas legszebb tájain, Petőfi is vándorlása közben keresztúthoz jutva, a lemondás megrázó hangján énekl:

Akármerre megyek,
Mindegy nekem.
Mindenütt szomorú
Az életem.

Mért nem tudom, hol vár
A halál rám?
Hogy egyenesen azt
Választhatnám.

(*Keresztúton állok...*)

Elbúcsúzik az égi virágtól, a szerelemtől s a föld hajnali csillagától, a dicsőségtől (*Temetőben*). Mint őszi alkonyon a félhomályú köd, fásult egykedvűség mereng szíve fölött; nem törődik már sem ellenséggel, sem jóbaráttal, senkit sem gyűlöl, senkit sem szeret; egy vágya van: minél előbb a föld alatt aludni (*Élő halott*). Szívét a halálsejtelem rágja: boldogtalan lesz koporsója zártáig, amint boldogtalan volt teljes életében. Egy vigasza van: már nem hosszú az útja a sírig (*Boldogtalan voltam...*). Ha temetésre szóló éneket hall, a halottat, aki már nem földi rab, magánál százszorta boldogabbnak érzi (*Temetésre szól az ének...*) S amint Széchenyit búskomor hangulatából hivatásának biztos tudata emeli ki, Petőfi is a pesszimizmus fekete birodalmának falát költői missziójának szilárd érzésével töri át: szárnyai nőnek, átröpüli a végtelent, mint költő bűvös énekével lehozza majd a hír csillagát az égről:

Anyám, az álmok nem hazudnak ;
 Takarjon bár a szemfödél :
 Dicső neve költő fiadnak,
 Anyám, soká, örökkön él. (Jövendölés.)

De újra meg újra lelki válságba esik, amelyben lelke kínosan örvénylik. Szenvedéseinek egyik fő kútfeje a szerelem. Petőfi és Széchenyi a szerelemnek nagy eszményítője : ebben lobbanékony vérmérsékletüket szertelen fantáziájuk is segíti s szerelmi kínjukat fokozza. Széchenyi eszményíti Karolinát, Petőfi Etelkát. Széchenyi lelkét folyton égeti a Karolina iránt érzett boldogtalan szerelmének emléke, mely búskomor német versek írására ihleti : Petőfi Etelka sírjáról tépi lírája cipruslombjait. Széchenyi Karolina halála után elborult lélekkel kérdi : «Túlélem-e Karolina elvesztét? Lesz-e még valaha megelégedett óráim? Ez életre vagy örökre elveszett számomra az öröm? Nincs nyugalmam, amíg lélekzem, amíg szívem van? El kell-e pusztulnom, semmivé kell-e lennem, semmit sem szabad gondolnom s éreznem, hogy megnyugodjam? Az idő vagy csak a halál fogja sebeimet behegeszteni? Óh, végem van, az imádság megdermed lelkemben. Mindenható! morzsolj szét, csak engedd, hogy egykor viszontláthassuk egymást!» Szakasztott ilyen hangon sír fel Petőfiből Etelka viszontlátásának vágya :

Vagy holtjokat a sírok ki nem adják?
 S csak a mennyben találkozol velem?...
 Vagy többé sem az éj, sem a mennyország
 Meg nem mutat már tégedet nekem?!

(Hová levél?)

Mióta Etelka meghalt, vége a költő nyugalmának, a pokol gyötrelmeit éli :

De láttam temetésed is...
Csak ezt ne láttam volna!
Az a gödör, mely sírod lett,
Az lett szívemnek pokla.

(*Ha ébren meg nem látogatsz...*)

Sem Széchenyi, sem Petőfi már nem tudja lelkében elválasztani az emlékkép való tartalmát és az eszményítő álmoképet, amikor a dicsfénybe öltöztetett kedves nincsen többé, mert eleven képzeletük a kettőt egybeolvasztja. A meg-megújuló idealizált kép okozta fájdalom a tört remények s rombadólt jövő láttán mintegy jól esik nekik: kínjukban gyönyörködnek. (L. Petőfi pesszimizmusa. 1936. c. munkámat. 20—23. l.) Széchenyi szenvedése valósabb, mert Karolina emléke a büntudattal is ostorozza lelkét, Petőfi fájdalma inkább elégikus meghatottsággá tompul.

Petőfi pesszimizmusa életundorrá és embergyűlöletté feketedik. 1845. telét szüleinél Szalkszentmártonban tölti. Itt főképp Byront, Széchenyi kedvelt költőjét, olvassa. Lázás álmoképeiben, akárcsak Széchenyit, mindjobban megkapja az őrülség gondolata. Széchenyi nápolyi katakombajelenete, amikor a koponyákat dobálja, hamleti monológga sötétedik át, amikor «minden gondolata egy pillanat alatt szörnyű eszmét szül» s ő közel van a megőrüléshez: Petőfi sötét gondolatait *Az őrült* ajkára adja s ennek kirobbanó indulatait a figyelem ellentétes ugrádozásával, a gondolatszökdelés beteges gyorsaságával, a kép-

zeteknek az érzéki szemlélet élénkségi fokára emelésével, az exaltált csapongással, a drámai szaggatottsággal, a logikának a rögeszme állandóságától kölcsönzött látszatával csodálatosan mély pszichológiai megfigyelés alapján zuhogtatja. Nagyszerű költői műfogása: az örült alakján keresztül minden korlát nélkül kiöntheti sötét gyűlöletének vitriolát a világra.

Ekkor, a magány zord téli hangulatában, sebzett szívvel írja meg a *Felhőket*, ezeket a leg-sötétebb tónusú apró bölcselkedő költeményeket, amelyekből Byron Manfrédjének világgyűlölete s halálvágya és Kainjának szörnyű átkai hallatszanak ki. A költő boldogtalanságának keservében fantáziájának merész és szörnyű szárnycsapásaival megint az örültek sötét birodalmába röpül. Azt hiszi, hogy fejében éjek éje van, tele kísértetekkel; agyában egymást szülik a gondolatok s egymást tépik szét, mint vadállatok; szívének vére lázasan úgy forr, mint bűvös víz a boszorkány üstjében; fellobbanó képzelete, mint meteor ragadja magával a világon át; lakótársa a kétségbeesés, szomszédja a megőrülés. (*Fejemben éj van . . .*) A *Felhők* utolsó darabja egyenest a költői paroxizmusnak legmagasabb feszültségű kitörése:

Legyen átok a földön,
Hol ama fa termett,
Amelyből én nekem
Bölcső készítették;
Legyen átkozott a kéz,
Mely e fát ülteté, [sugár,
És átkozott az eső s a nap-
Mely e fát felnövelte! . . .

De áldás legyen a földön,
Hol ama fa termett,
Melyből nekem majd
Koporsó készül;
Áldott legyen a kéz,
Mely e fát ülteté,
Áldott az eső s a napsugár,
Mely e fát felnövelte.

(*Átok és áldás.*)

Széchenyi jól ismerte a *Felhők*nek ezeket a fergegetes gondolatfoszlányait, sokáig szemlélgette őket, sötéten látó lelke önkénytelenül nagy erővel hangzott rá ezekre a fekete képekre, hisz örökös önvádaskodása s a megőrüléstől való folytonos félelemérzése öltött bennük végletes és szemléletes költői alakot. S amikor valóban elborult elméje, a döblingi «élő halott» lelkének sötét égboltján újra ott úszkálnak sorban Petőfi *Felhői*, amelyekben önmagára, szétroncsolt lelkére, életének elhibázottságára ismer. 1851. március 14-én Tasnerhez írt hosszú levelében, amely tele van még gondolatszökdeléssel és zavarral, de már az elméjére boruló köd eloszlásának, a derengésnek jele, azt írja, hogy az ő végzete a harc és rombolás volt, s most őmiatta minden oda van. Ha ő meg nem születik, ma már Magyarország, annyi lakossággal, mint Amerikáé, a virágzó fejlődés útján haladna. «Most már nem mondható többé: Áll Buda, él magyar még, és mindazok a látnokok, akik az utóbbi időben léptek föl, mint pl. Petőfi — aki az én fiam, akinek anyját én, úgy mint sok mást, veszni engedtem (krepieren liess) — engem a «Felhőkben» híven megrajzolt (hat mich in den «Felhők» genau porträtirt)!» A Felhők örültjében (*Fejemben éj van, éjnek éjjele*) annyira énjének mását érzi s a haza pusztulása miatt érzett önvádja az *Átok és áldás*-ban oly erős visszhangot talál, hogy levele végén erre kéri titkárát: «Olvassa Petőfi Felhőit» (Lesen sie Petőfi's Felhők. Sie werden es begreifen. Döblingi irodalmi hagyaték. I. 442., 446. lk.). A *Felhők*nek Széchenyi elméjében való többszöri és élénk felbukkanása

biztos tanúság arra, hogy még a szabadságharc előtt behatóan olvasta a különben akkor előtte gyűlöletes forradalmár költőnek verseit, melyeknek 1848-ból való kiadása megvolt könyvtárában. Ezek mély hatást tettek rá, különben most évek mulva tartalmukat nem alkalmazhatná önmagára s nem állapíthatná meg, hogy Petőfi az ő hű arc-képét rajzolta meg a *Felhőkben*.

Széchenyi Petőfiről azt mondja, hogy az ő fia s hogy sok mással együtt anyját is tönkretette. Ez a kijelentés az első pillanatra az örültség nyilvánvaló tünetének látszik. A levél egész szövegének beható lélektani elemzése azonban teljes joggal igazolja azt a föltevést, hogy itt «az én fiam» kifejezést átvitt, jelképes értelemben kell venni. Mintha ezt mondaná: a forradalmárok voltakép az én szellemi szülötteim, eszmémnek szélsőségbe hajtói; ilyen Petőfi is, ő az én szellemi gyermekem. Megerősíti ezt az értelmezést, hogy a levélben ellenfelét Kossuthot is mentegei: vak volt, amikor Kossuthot támadta, aki, mint most látja, «végtelenül nemeslelkű ember» (ein unendlich edler Mensch); ha nem lép föl ellene, nem lett volna az országban két párt s Kossuth újságjában nem indított volna ellene hadjáratot, mert belátta volna, hogy a kormánnyal összhangban az alkotások terére kell lépni. Ahogy most Széchenyi önvádaskodó lelke, amely a megváltás heroikus erejével az ország romlásáért minden felelősséget magára vállal, bensejében kibékül Kossuthal, ugyanúgy Petőfivel is. «Fiának» annál inkább nevezheti, mert a *Felhők* alapján mély szellemi rokonságot érez vele, hisz már régen pon-

tosan — mi hozzátehetjük: congeniálisan — megfestette az ő igazi lelki arculatát. Ennek sötét rembrandti színezésére csak azért volt képes, mert lelke egynemű az övével. — Mindebben mély igazolását látom annak az első pillanatra meglepő kísérletemnek, mely arra mert vállalkozni, hogy Széchenyi és Petőfi lelki alkatát s ebből folyó életművüket párhuzamba állítsa s egyéniségük sok közös vonását s ezek strukturális összefüggését föltárja. Ennek jogosultságát maga a nagy döblingi koronatanú igazolja, amikor «fiának» mondja.

Miért említi Széchenyi Petőfi anyját is? A fiúról hirtelen képzettársítása kapcsán az anyja is eszébe jut, akit «mint annyi sok mást», szintén tönkretett az ország elpusztulásával. Ennek az asszociációnak kedvező lelki talaja, hogy a levél írása közben Széchenyi elméjében több nőalak is felvillan: emlegeti sógornőjét, akinek haláláért magát vádolja, és feleségét (meine arme Frau), akit gyermekeivel együtt most öl meg (jetzt morde ich mein Weib und meine Kinder). Így Petőfivel kapcsolatban is mindjárt ennek «veszni hagyott» anyja szökken elméjébe a többi «elpusztított» nővel. Ez a jelenség nála a modern pszichológia értelmében kiemelkedő vagy kiváltságolt asszociáció. Egyenest otromba szóról-szóra való magyarázat az, mintha Petőfi Széchenyi Hrúz Máriával való viszonyának lenne a gyümölcse. Ez történetileg megcáfolható. Többen rámutattak arra, hogy Széchenyi Petőfi fogantatásának idején, 1822 márciusában, Német-, Francia- és Angolországban Wesselényivel útban van. Ha már a

legendák misztikus homályába vesz a költő halála, ne szőjjünk mesterkéltten, Széchenyi téves asszociációja alapján, legendát Petőfi bölcsője fölé. Hízogó lenne, hogy a legnagyobb magyar lírikus a legnagyobb magyar fia. Ez azonban csak könnyelmű képzeleti játéka korunknak, amelynek számos fia önző érdekből szereti ismételtetni az Odysseia Telemachosának szavát: «senki sem tudja, ki az atyja» s nem röstell utólag illegitim atyát gyártani magának.

Széchenyi komoly vallásos és erkölcsi felfogása, minden szerelmi kalandja ellenére, a nemi élet etikus keretét csak a házasságban látja. «A legfőbb boldogság, — mondja a különben folyton szerelmi epekedésben gyötrődő fiatal huszártiszt 1818-ban — amit az ember ezen a világon elérhet, ami vallásommal és nézeteimmal annyira meg-egyeznek, mégis csak a boldog házasság! Ennek útján éri el az ember a legfőbb értéket, amennyiben hazájának és az egész emberiségnek él — egészséges gyermekekkel, gyengéd asszonnyal, aki csak becsületben és erényben él — boldog kép, amelytől annyi ismerősöm visszariad.» (Napló I. 209.) Ezt a boldogságot csak negyvenöt éves korában éri el, amikor 1836-ban tizenkét évi sóvárgás után oltárhoz vezeti az özvegyé lett gr. Zichy Károlynét, Seilern Crescenciát. Az 1824-ben lángalobbant szerelme fordulópont életében. A testileg gyönyörű, lelkiileg nemes nő erényeinek fenségével, idegen eredete ellenére izzó hazafiságával s nagy műveltségével döntő irányt ad Széchenyi életének, aki ezentúl teljes erejével hazája

javának szenteli életét, hogy a bálványozott nőhöz méltó maradjon. Egy esztendő múlva, hogy szerelme felgyullad, egy évi jövedelmét ajánlja fel a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására. Ekkor is Crescencia iránt való szerelme sugallja, mert nem sokkal ezelőtt azt írja neki, hogy máris jobb emberré tette s bár egyszer valóságosabb szolgálatot tehetne hazájának, mint amit eddig tett: «Ez az Ön műve lenne: Önnek tetszeni, Öntől tiszteltetni s testvérileg szerettetni»... (1825. okt. 22.) «Egyetlen eszme, egyetlen gondolat égeti elmémet, — írja — a legőrzültebb szerelem.» Az erényes Crescencia azonban olyan, mint a márványszobor minden szerelmi ostromával szemben. 1829-ben elküldi neki az Akadémiának tőle tervezett címermintáját, amelyen egy nemtó, Amphitrite, magasra emelt jobbában kehelyt tart s ebből egy sas iszik. A sasban Széchenyi a magyart, azaz magát ábrázolja, a nőben pedig Crescenciát, aki szellemi italával az erény és művelődés ösvényére vezeti. «Önnek kell — írja Crescenciának — a sötétségből kivezetnie az öreg szittyát, akit a sas ábrázol.» Később a címert nagy képen is megfesteti. Ugyanekkor «szerződést» ajánl fel Crescenciának «a kölcsönös tökéletesedés és Magyarország javára». Crescencia ezt mondja neki: «Nincs boldogság erény nélkül» s Széchenyi feleli: «És nincs boldogság Ön nélkül.» A nemeslelkű nő Széchenyi alkotásainak nagy ihletője. «Fejezze be nagy művét, — írja neki a Hitelre célozva — a Gondviselés Önt magasabbra emelte, mint millió más embert. Hazánk Ön által viruljon fel, igen, Ön egyesítse a kedvet egy hasznos refor-

mációra. Én segíteni akarok Önnek s érdemeiket akarok szerezni a hon körül: ez az a szövetség, amelyet Önnel kötni akarok, míg élek» (Viszota Gyula: gr. Széchenyi István élete és működése. Napló. IV. köt. XXIV. l.). Széchenyi így már epedő szerelme idején Crescenciában eszményi munkatársat talál és tisztel, aki a magasabbrendű életforma értékeit tárja fel előtte. A Hitel-nek a hon asszonyaihoz intézett remek ajánló sorai írása közben is Crescencia ideális alakja lebeg előtte. Amikor végre felesége lesz, Széchenyi, amennyire e tragikus lélek boldog tud lenni, valóban boldog. Lelki válságai közepett e nemeslelkű asszony igazán őrangyala. «Ha Crescence nem lenne, semmi sem tartana vissza a pisztolytól» — jelenti ki 1844-ben naplójában.

Széchenyi lelkének az alkotó politika terén felesége a legfőbb ihletője, akiről egész himnuszokat zeng prózában: Petőfi az első költő, aki a házaseset boldogságának dalosa. A költők csak az epedő és ábrándozó szerelemnek gyönyörét és kínját, idealizáló ihletét és rajongását szokták énekelni: Petőfi lírája a nő boldog birtoklásának újhangú költészete is. Amikor még Petőfi csecsemő, Széchenyinek elméjében már felötlik, hogy a költő, ha már nem sóvárog, hanem *beatus possidens*, szerelméről nem dalol. «Lamartine — így rögzíti meg e gondolatát naplójában (1826. június 8. III. köt. 69.) — megszűnt költő lenni, mióta boldogan megházasodott.» Széchenyi házassága idején is tovább dalolja politikai, Petőfi pedig szerelmi dalát. Nem prózai ódát énekel-e Széchenyi feleségéről e soraiban?: «Helyezzék hű élettársa-

mat, jobb felemet, tiszteletreméltó feleségem tete-
mét hamvaim mellé! Mert ő volt az, aki *nagyobb-
szerű eszméimet: szolgálni a hont, — már akkor is
felfogta, amikor alig volt egy hő kedély is, amely
megértett és méltatott volna.* Ő volt az, akinek szép
kebléből mindig erőt és szilárdságot merítettem.
Ő volt végre az, akiben fölleltem *a költő legmagasz-
tosabb asszonyi ideálját*, mely szerint nem pipere
vagy divathajhászat vagy éppen politikába avat-
kozás és pártok feltüzelése a hölgynek tisztje,
hanem magas hivatásának csak úgy felelhet
meg s csak azáltal lesz a mennyei lakosok leg-
remekebb műve, ha — *amint férje szabadságért
vív — úgy küzd az asszony az illemért...* Ő lesz
végre az, jól tudom, ki, habár az egész világ is
elhágy, hűn és bennem bízva, bennem nem kétel-
kedve, mellettem fog állni.»

Petőfi házas korában is dalol Júliáról, a «fele-
ségek feleségéről.» Hitvese sötét pesszimiztából
életvidám optimistává varázsolja, óriássá, «ki ölén-
ben tartja az egész mennyországot» (*Ilyen óriást,
mint...*). Amint Széchenyit Crescencia, Petőfit
Júlia emeli fel az ideálok csillagos égboltjába.
Petőfi szép napkelet virányának érzi most lelkét,
amelyen megterem minden szép virág. Eddig
nem volt meg egy benne : a hit virága, a síron-
túli életnek hite. De ez is kikelt s virít már lelké-
ben : szerelme beültette. Amiről a büszke, elbiza-
kodott ész egy hangot sem tudott neki mondani,
azt hitvese könnyedén megmagyarázta. Most már
hisz a túlvilágban : a koporsó nem az enyészet
rideg tanyája, hanem vidám sajka, mely velünk
ebből a szép életből egy még szebb élet partjára

átevez. Csak még egyet nem tud : hogyan él majd hitvesével a másvilágon :

Mint ágrul-ágra
 A csalogánypár,
 Csillagrul-csillagra szállunk, te s én?
 Vagy mint két hattyú
 Ringunk szelíden
 Az örökkévalóság tengerén?

(Szép napkeletnek...)

2.

Az alföld szépsége.

Széchenyi és Petőfi fedezi fel az Alföld szépségét : a magyar róna szeretete. Széchenyi naplójegyzete az Alföldről s Petőfi *Az Alföld* c. költeménye. Az Alföld mint a lelki nyíltság és egyenesség szimboluma. A róna sík, mint a tenger ; látványa a földi határokon túl ragadja az elmét ; az arab érezhet ilyet a sivatagban. A Tisza Széchenyi és Petőfi lelki tükrében.

Széchenyi és Petőfi lelki alkatának meglepően közös, korukban egészen új vonása az *Alföldnek, a magyar rónának szeretete*. Ők fedezik fel igazi lírai mélységgel az Alföld szépségét és varázserejét, töltik meg a pusztát tűzhányó-lelkük lángoló lelkesedésével. A magyar rónában mindketten őszinte s nyílt egyéniségük szimbolumát érzik : egész bensejüket belevetítik a magyar pusztába.

Petőfi előtt még nem tárulhatott ki az Alföld végtelen rónasága, Arany még nem pillanthatta meg a kopár sziknek a napmelegtől égő sarját, amikor már Széchenyi 1814-ben így dicsőíti az Alföldet : «Hogy nekem az ősi hún fajból kell

származnom, arra már elég tanúság az, hogy Svájc legszebb alpesi hegyeiben vagy Itália legbujább völgyeiben sohasem tudok úgy átmelegülni, fölbuzdulni és lelkesen érezni, mint hazám kopár pusztáin.» Nem sokra tartja a hegyilakók védekező, kelepcebe ejtő vitézségét, ellenben irigyli Attila lovasait, akik mindenfelé száguldva támadtak s győztek szerte a világon. Chateaubriand nyomán magasztalja *az arabot*, aki sohasem oly vidám és boldog, mint akkor, ha tevéjén, mélyen a pusztaságban, egyedül lovagol. (Napló I. 45.). Így érzi magát az Alföldön a magyar huszártiszt is, ha a rónán vágdat. 1820 karácsonyán Debrecenből Pestre utazik szekéren. Török-szentmiklóson elmélkedni kezd a pusztáról s rajong szépségeért. Látszólag számalmas vidék s eszével megérti, hogy némely ember agyonlőné magát, ha ezen a pusztaságon kellene állandóan letelepülnie. Magyar szíve azonban meleg szeretetet sugároz erre a kopár világra: «Rám a puszta nem hat kellemetlenül s gyakran érthetetlenül jólesik nekem, ha tekintetem itt éppoly határtalan, mint gondolatom. Mint a tengeren, itt is gondolataim a végtelenbe vesznek s némely pillanatban olyan lendületbe hoznak, hogy egész érzelmi világgal együtt messze a földi határokra túlra ragadnak! Olyan ez a vidék, mintha a tenger földdé és jéggé alakulna át». (Napló II. 105.) Széchenyi a pusztát önkénytelenül azért szereti, mert finoman beleélő lelke megérzi benne a maga egyéniségének egyik alapvonását: a nyíltságot és egyenességet.

Széchenyi idézett naplójegyzeteiből, a magyar

rónának az Alpokkal való szembeszegzéséből s a tengerrel való összehasonlításából, a léleknek a végtelent súroló gondolatjárásából már egészen Petőfi pusztarajongása hangzik ki :

Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
S képzetem *hegyvölgyedet* nem járja.

Lenn az alföld *tengersík* vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom ;
Börtönéből szabadúlt sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

*Felröpülök ekkor gondolatban
Túl a földön felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.* (Az *Alföld.*)

Széchenyi prózában már petőfies egy negyedszázaddal Petőfi előtt. Abban is lelki rokonok, hogy magyar természetük nyíltságát és őszinteségét látják viszont a pusztában a költői beleélő képzelet szárnyán :

De te, alföldem, hol hegy után hegy nem kél,
Olyan vagy, mint a nyílt, a felbontott levél,
Amelyet egyszerre átolvashatok.

Széchenyi és Petőfi költői ereje valóban fölfedezte az Alföld sajtászerű szépségét és kopár végtelenségének különös varázsát, mert eladdig a róna unalmas, szomorú, egyhangú volt az emberek szemében. Még 1834-ben is olyan hatalmas költői géniusz, mint Vörösmarty, Nagyváradra utaztában ezt írja Bajzának : «A vidékről nem

írhatok semmit, mert a széle táját kivéve róna és egyenlő mint az unalom... Láttam a vékony Tiszát mély medrében bágyadozva folyni, láttam a csaknem kiapadt Köröst széles, kövecses árkában suhanni, s mindezen újságok nem lelkesítettek, sem az örök egyenlőséget meg nem szakasztották... Verset tőlem ne várj, lelkem húrjai, nem tudom, mi okból, úgy megereszkedtek, hogy rajtuk ki nem csikarhatok egy becsületes hangot». (Riedl Frigyes : Petőfi Sándor. 1923. 134. l.)

Egy évtized sem telik bele, Petőfi lantját éppen a kopár róna látása ajzza fel rajongó dithirambusokra. Igaz, hogy a harmincas évek közepétől prózában és versben divatba kezd jönni az alföldi tájak magasztalása : Gaál József, Jósika Miklós, Vachot Imre, Pálffy Albert, Kuthy Lajos, Nagy Ignác egy-egy leírásukban már fogékonyak a róna esztétikai hatása iránt (l. Horváth János : Petőfi Sándor. 1922. 523—527. lk.). Ez mind csak elszórt kezdemény : Petőfi lírájának azonban az Alföld élete egyik tengelye. A róna neki nem leírni való tájkép, hanem édes szülőföldje, legkedvesebb otthona, legmeghittebb világa, személyes tulajdona, benső sugallója, szilaj és korlátot nem ismerő énjének természeti alteregója. Pusztarajongása oly mély ihletből fakad, hogy szuggesztíója ellenállhatatlan : az utána felnövekvő nemzedékek máig az ő szemével látják az Alföldet. Széchenyi már régen ódákat ír prózában a magyar pusztáról, de csak maga számára naplója bizalmas lapjain. Petőfi nemcsak versben zeng himnuszokat az Alföldhöz, hanem ugyancsak

prózában is megdicsőíti a Hortobágyot *Úti leveleiben*: «Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka. Megállok közepeden s körültekintek oly elragadtatással, melyet nem érez *a schweizi az Alpeseken*, melyet csak a *beduin érez Arábia sivatagjaiban*. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem! Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőske sem homályosít. Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók. Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kistó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bíbicek nyargalásznak búbos fejeikkel, s a tó közepén nagyokat lép hosszú, piros lábaival a melancholikus gólya. Egy dülőföldnyire legel a gulya; hosszú botján támaszkodva áll mögötte a gulyás s megemeli előttünk kalapját, nem szolgáltságból, mint a felföldi német és tót, hanem emberségből, mint magyarhoz illik. Mik azok a T-alakúak ott a távolban? Elszórt gémes kutak, de oly messze vannak már, hogy karcsú ostorfáik nem látszanak alul. Mily egyszerű a pusztaság és mégis mily fönséges! de lehet-e fönséges, ami nem egyszerű?» (Úti levelek. Debrecen, május 14. 1847.). Csodálatos a lírai ingernek s a *couleur locale*-nak a lélekből ugyanazokat a metaforákat kibontó ereje: Széchenyinek is, Petőfinek is elméjébe a svájci Alpok s Arábia sivatagjai szökkennek, hogy a hegy és sík lelki hatásának ellentétét érzékeltesse.

Petőfinek egyik legjellemzőbb költői hatalma

a természetnek megszemélyesítése, az emberi lélek vonásainak a természet jelenségeibe való eleven s páratlanul szellemes belevetítése: előtte minden él, érez, mozog és cselekszik. Az ugyancsak szubjektív lelki alkatú Széchenyiben is hatalmas megszemélyesítő erő lakozik. Nem egészen Petőfi-szerű-e az a lelkesült mély líraiság, az a kedves, szeretetreméltó szubjektív hang, amelyen a görög Scio gyönyörű szigetén is haza gondolva, így szólítja meg hazáját: «Szegény kis haza, mégis elég csunyácska (garstig) vagy. Igaz, hogy még nem ismerlek egészen, de majd megnézek nemsokára, mert hűségesen szeretlek, dacára futó homokodnak és felfuvalkodott lakóidnak. S te jó Fertőtavam, téged is szeretlek, bár szép ugyan nem vagy; csak maradj meg nálunk, arra kérek, mert partjaid nem lévén, igazán kedves vagy, ha el nem szaladsz.» (Napló I. 461. 1818 dec. 4.)

Petőfi rajong a Tiszáért: lelke édes, mély mámorba szédül, amikor a nagy csendben némán szemléli «a föld legjámborabb folyóját», mely símán, szelíden ballag parttalan medrében, mert «nem akarja, hogy a nap sugára megbotolják habjai fodrába». De pár nap múlva félrevert harang zúgására ébred s tengert lát, amikor kitékint:

Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, böggve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!

Széchenyi is szereti, mint természeti szépséget, a kanyargós Tiszát, bár a Dunántúl szülötte. Petőfi a maga szélsőséges lelkének mását pillantja

meg a gátat áttörő s az egész világot elnyelni akaró folyó drámai szenvedélyességében: Széchenyi, a gazdaságpolitikus, meg akarja a hideg ész mérnöki tudományának erejével rendszabályozni rakoncátlanságát, hogy ki ne önthessen, az emberi munkát tönkre ne tehesse s hogy hátán gőzhajót hordhasson «Többször mondák már, — így szól Széchenyi — hogy a Tisza vidéke iránt különös symphathiával nem viseltetem, s ezt megcáfolandó, itt kezdem meg működésemet, s az ellenkezőt tetteleg kívánom bizonyítani. Hiszen előszeretettel csatol engem e vidékhez, mert ez a tiszta magyar nép törzsökének telephelye» (*Beszédek*, 486. l.). Széchenyi tehát azért is vonzódik oly lírai melegséggel az Alföldhöz, a Tisza-vidékhez, mert színmagyar nép lakja: a Tiszaszabályozással elsősorban ezen akar segíteni. Költői lélekkel szívja magába az Alföld különös szépségét, de nem marad a meddő esztétikai ábrándozás báránnyelű körében, itt is tettere vágyik: a pusztát öntözőművekkel termővé akarja varázsolni, kopárságát fákkal beültetni; többre becsülné, ha «ábrázttalan pusztáitokon árnyék alatt legelnének nyájaitok, gulyáitok» (*Világ*). Széchenyi nem elégszik meg az Alföld poétikus elemeivel: a délibáb illuziójával, a kisbéres, a csikós, a juhász, a betyár ösztönös egyszerűségével és romantikájával. A magyart itt is nem primitívnek, hanem műveltnek szeretné látni. Azt szeretné, hogy az ég a gémeskút vizében piszok nélkül tükröződjék vissza, a nép írni-olvasni tudjon, magasabb színvonalon okszerűen gazdálkodjék, esze hasznos munkára mozgalmassabb legyen,

faluja a sártengerből és porfelhőből kiemelkedjék, jó utai legyenek, élete egészségesebbé váljék. Az Alföld látványától keltett szabadságeszménybe beleszővi a maga gazdasági-társadalmi gondolatait : a magyar földet új magyar lélekkel akarja igazán meghódítani. A költő fölött diadalmas-kodik benne a fajszerető gazdaságpolitikus : *az Alföld színmagyar népének java.*

3.

Népi politika és népi költészet.

A magyar népiség kultusza : a magyar főúrbans a népi gyökerű költőben egyformán izzik a magyar parasztszeretete. Széchenyi, a népdalgyűjtő. Széchenyi a népet «a szabad ég alól» az alkotmány fedele alá akarja hozni, a jobbágyságot a nemzet testébe betagolni : Petőfi a népnek ki akarja nyitni az irodalom «szentegyházának» kapuit. Széchenyi nemcsak a nemességnek, hanem az *egész* nemzetnek politikusa : Petőfi nemcsak a művelt rétegnek, hanem az *egész* nemzetnek költője. Széchenyi a politikai-társadalmi korlátokat, Petőfi az irodalmi korlátokat akarja lerombolni. Petőfinél a politika az irodalomban az irodalom politikája is. Széchenyi a magyar politikai életnek, Petőfi a magyar költészetnek legnagyobb realistája : az *éltszerűség* mindkettőjük alkotásainak fő vonása.

Széchenyit és Petőfit egészen közel hozza egymáshoz, szellemüket egyneművé hangolja mindannak szeretete, ami *népi*. Mindkettejük lelke a természetest, a hamisítatlant, az őszintét, az egyszerűt szereti. S hol találja ezt meg? A romlatlan magyar népben. Ösztönszerű vonzódásukat a néphez még csak tudatosabbá teszi és fokozza Rousseauinak romantikus hatása.

A nagyvilágot bejárt, élvezetekbe merülő, magyarul hibásan beszélő fiatal főúr boldog, ha a magyar paraszttal, huszárral, vagy juhással közvetlenül érintkezhetik s ösztönösen vonzódik világos észjárásukhoz, értelmes beszédükhöz, eredeti szokásaikhoz, dalaikhoz, táncukhoz és muzsikájukhoz. «Ha valami hazait látok, — írja Debrecenben (1820 aug. 9.) — annyira ellágyulok, hogy egy hegedű, egy cimbalom, de egy duda hangja is elég ahhoz, hogy buba ejtsen és sírásra fakasszon. Egy nemzet jellemét sohasem szabad átváltoztatni vagy éppen elpusztítani, mert ez olyan, mint a fog zománca» (*Napló* II. 54.) Milyen örömmel jegyzi fel a magyar huszár tréfás mondásait, mint a magyar néplélek szellemességének tanúságait. Pl. Ferdinánd főherceg azt kérdezi, vajjon látta-e valaki őt N. affaire-je alkalmával? 1. Huszár : én láttam, mikor a lovát elvesztette. 2. Huszár : én pedig a lovábúl gulyáshúst ettem! (*Napló* I., 861.). Néha kis genreképeket fest huszárjairól. Jobban érzi magát közöttük, mint a bécsi arisztokraták előkelő körében. A fiatal mágnás — erre alig volt addig példa — a magyar táncokért és népi nótákért rajong. Ilyeneket örökít meg, akárcsak egy későbbi népdalgyűjtő, naplójában :

Pendelrázó ;
 Csípd meg bogár ;
 Egy kis kenyér, egy kis só ;
 Vagy tarka kukorica szár ;
 Kocsmárosné gyújts világot ;
 Megy a barát a malomba lassan ;
 Ma van Jakab nap ;
 Somogyi és Hevesi. (Napló I. 861. 1.)

Kigúnyolja az *Illustrissimus* s *Excellentissimus* előkelő magyarokat, akik nem értik anyanyelvüket, soha sincsenek itthon, legföljebb azért, hogy jövedelmüket fölszedjék és elvigyék; akik nagy-képűek és nevetségesen mesterkéltné modorúak, külföldieskedők, semmi közösséget sem éreznek a hazai dolgokkal. «Ellenben — így állítja szembe velük a magyar parasztot — a szántóvető tartása jobb ízlésű, mert a természet szabályaihoz közelebb áll. Ő férfiasan lépdel, egyszerűen szól, komoly magaviselete hiábavaló handabandát nem ismer, istenhoztája nem csókkal, hanem kézfogással jár, stb. Mi szerencsétlen privilegiáltak elhagytuk elődeink durva, de büszke férfiaságát.» Széchenyinek mély meggyőződése, hogy a sajtó szerű magyar fajt igazában a paraszt tartja fenn, ezért kell őt megnemesíteni, erkölcsileg, politikailag és gazdaságilag fölemelni. «A magyar se nem többé a természet azon vad, de erős fia, amilyen ezelőtt vala, se nem ura még a vad természetnek értelmi súlya által», hanem a középre süllyedt: «durva ugyan még most is, de többé nem erős, elbízott már, de még nem hatalmas» (*Hunnia* 10. és 11. l.). S ez a felemás uralkodó nemesi rend megveti a parasztot, ez semmi a szemében, pedig ez a magyar faj fenntartója. «Majd vonzódom — írja 1820 karácsonyán az Alföldön utaztában — ehhez a nyers néphez, melyet igazán szeretek, hogy tanítsam, fölemeljem, emberivé neveljem, majd nem akarom látni s elhárítom magamtól. Tudatlansága megindít: véremmel és életemmel szeretnék rajta segíteni, sorsában osztozni s azt elviselni. Gyak-

ran haragra gerjeszt és felháborít igazságtalan vaksága, gőgje és elbizakodottsága» (*Napló* II., 101. l.). Bár rajong a népért és sokat küzd érte, mert benne látja a magyar faj törzsökös és eredeti természetét, de nem egyoldalú: nem húnyméretű hibái előtt sem. Ezen akar neveléssel segíteni.

Széchenyinek a népiért való lelkesedése majd egy negyedszázad múlva találja meg legnagyobb lírikusát Petőfiben, aki a magyar műköltészetbe a legnemesebb módon ojtja be a népi tárgyat és stílust. Széchenyi főúri sarj, Petőfi a népnek fia: életkörülményei, jelleme, ösztönös költőisége, de meg a negyvenes évek politikai és irodalmi koráramlata is mindenestül a nép felé vonzza. Szeretetreméltó természetessége, magyaros íze, sokszor nyersesége a nép lelkéből lelkedik. Megvan a sajátos erő benne, mint Arany Jánoson kívül senkiben, hogy az irodalmi nyelvet összhangba hozza a nép nyelvével, ennek köznapi természetességével s így a költészet varázsát az egész nemzetre, az alsóbb néposztályokra, a paraszt-ságra is, kiterjessze. Nemcsak külsőszerűen a tárgyban népi, amikor a sarkantyús csizmát, a fokost, a betyárt, a juhászt az irodalomban szalonképessé teszi, hanem bensőleg is, amikor költészetét tösgyökeresen a nép észjárása, gondolatformái és érzésmódjai járják át. Nem szakít az irodalmi hagyománnyal, a műköltészet esztétikai ízlésével, de uralkodóvá teszi az élő nyelv szokást, a magyar versalakot, a népdalformát. A magyar népelet típusait ábrázoló, líraisággal teli genreképei sajátos tehetségének sok színben játszó

gyöngyei. Az, ami ezekben népi, igazában *élet-szerű*. És ezzel az eleven léletszerűséggel magához vonzza, mintegy beemeli az irodalom határán belülre a népet: a parasztság fiait is a magyar irodalom olvasókörébe vonja. A tudatos költői művészetet s a naív népi szemléletet egybeolvasztja. Ebben rejlik nemes értelemben vett népiessége, egyben irodalmunkban úttörő újsága. Petőfi ezzel az irodalmi műveltség társadalmi korlátait lerombolja: az irodalmat az egész nemzetre kiterjeszti. Nemcsak a művelt rétegnek, hanem az *egész nemzetnek költője. A politika az irodalomban nála az irodalom politikája is.*

Petőfi azt a reformot hajtja végre az irodalomban, amelyre Széchenyi már előbb a politikában törekszik. Széchenyi a nemzet testébe jogos és szerves taggá akarja beiktatni a jobbágyot, mint a nemzeti élet igazi gyökerét; föl akarja emelni és művelni, hogy kifejthesse a benne rejlő színmagyar erőket: «Most csak néhány ezer nemzetség áll — így kel ki az uralkodó társadalmi rend ellen — egy szabad alkotmány pajzsa alatt, a milliók alóla *de facto* ki vannak rekesztve, vagyis inkább csak a szabad ég alatt állnak» (*Stadium*, 254. l.). Széchenyi minden erejével a parasztságot a szabad ég alól az alkotmány fedele alá akarja hozni. Petőfi a népnek ki akarja nyitni az irodalom «szentegyházának» kapuit. Széchenyi már régen fáradozik a nemzettest politikai egységének szerves kifejlesztésén, amikor Petőfi az irodalom útján az egész nemzet szellemi egységét iparkodik megteremteni. Népbárát lírai lendülete Széchenyi tervét egyenest megfordítja: «Ha

a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék» — írja Arany-nak, akit a *Toldi* megjelenése alkalmából mint a nép költőjét üdvözöl. Az ösztönszerű irodalmi népiességnek tudatos politikai színezetet kölcsönöz. A nép szörnyű nyomorban tengeti életét: a költőnek az a küldetése, hogy a népben a lelket tartsa:

Nagy fáradalmaid ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,
Egy édes álmom a kemény nyoszolyára.

(*Arany Jánoshoz.*)

Széchenyi a politikát, a jobbagyságot is beleértve, az egész nemzet ügyévé és problémájává emeli, a társadalmi hierarchia fokozataira való tekintet nélkül: Petőfi ugyanezt a programot hirdeti az irodalom terén, mert szerinte a költészet nem nagyúri, díszes, tündöklő terem, hová csak fénymázás cipőben lehet illedelmesen belépni, nem társalgó-terem, hová fecsegni jár a cifra nép, a társaság szemenszedett paréja:

Több a költészet! olyan épület,
Mely nyitva van boldog-boldogtalannak,
Mindenkinek, ki imádkozni vágy,
Szóval: szentegyház, ahová belépni
Bocskorban, sőt meztláb is szabad.

(*A költészet.*)

Széchenyi lelkében, fiatal korában sok a romantika: Byronnal erősen vonzódik a csodálatos, fantasztikus elemekhez, a sötét szenvedélyes jelenetekhez, a lelki viharokhoz, amiről irodalmi

olvasmányai és regény- s drámatervezetei is tanúskodnak. Petőfit is már képzeletének merész szárnyalása hajlamosítja a romantikára, mely a klasszicizmussal szemben a költői szellemet föl-szabadítja a merev szabályok békóiból s az egy-oldalú formakultusz hidegségéből, egyben a népies költészet irányába tereli. A romanticizmusnak az a vonása, hogy a képzelet és az egyéniség teljes szabadságát, sőt féktelenségét biztosítja, összhangban volt Petőfi alaptermészetével. Romantikus vénája szinte tobzódik *A hóhér kötelé-*ben.

És mégis: Széchenyi a politikában, Petőfi a költészetben a józan realizmus útjára tér. Széchenyi, bármily magasan kitűzött eszmények hevítik is lelkét, *a magyar politikai élet legnagyobb realistája*, az adott valóságnak kalkuláló tisztelője, az élet politikusa, aki éppen a képzelet lég-várépítésétől óvja a magyart: «Nincs tagadás, hogy valahol több képzeleti tehetség, de egyszerűsmind több nyavalygó képzelet is létezzék, mint magát szünet nélküli álmokban hintázni szerető Hunniában» (*Kelet népe* 113. l.). Fennkölt ideáljai vannak, de az életet úgy nézi, amint van: politikai valóságérzéke nem idealizálja. Petőfi a való élet költője (bár nem a való élet politikusa): úgy ragadja meg az életet, ahogy van, az életnek olyan jeleneteit is, amelyeket ő előtte nem tartottak költőinek. *A magyar költészetnek minden ünnepélyes póz nélküli első nagy realistája*. Az életet, elsősorban a magáét, leplezetlenül írja le minden félrevezető szépítés nélkül s a reális életet lantja mégis költőivé varázsolja. Népies-

sége nem egyéb, mint megneemesített művészi realizmus. Élet és politika Széchenyiben, élet és költészet Petőfiben azonos. Széchenyi politikájában benne van egész belső élete : magát adja, énje s a közösség benne egy ; belső lelki története a reformkorszak politikai története. Petőfi költészete is igazában önéletrajza, melyben benne lüktet napról-napra, szinte óráról-órára szívének minden dobbanása, elméjének minden rezdülése. Az élénk, friss és tárgyyszerű realizmusnak élményszerűsége Széchenyi politikájának s Petőfi költészetének egyenemű szellemi vonása.

Szembeötlő, hogy a népi életszerűség ábrázolásának másik legnagyobb költő-művészt, Arany Jánost, Széchenyi soha nem említi. Talán nem olvasta a *Toldi*-t. Pedig mélyen megkapta volna lelkét. Hisz a *Toldi* a magyar népléleknek ugyanazokat a vonásait festi meg, amelyeket Széchenyinek fajszeretete már akkor éles szemmel figyel huszárjai és a debreceni csikósok egyszerű és ősi népi világában, amikor a költő a nagyszalontai kis házikóban napvilágot lát. A *Nagy-
idai cigányok*at is rokoni lélekkel élvezte volna : *Nagy Magyar Szatírája* gúnyos hangjának költői visszhangját hallotta volna ki belőle.

4.

Szabadság és forradalom.

Széchenyi és Petőfi szabadságkultusza. A fiatal Széchenyi szerint az igazi szabadság «csak tiszta piros vérrrel» vásárolható meg. Később fokozatosan óhajtja kivívni : a szabadság önkorlátozás nélkül anarchia. Széchenyi Istenhez fohászko-

dik, hogy «ne hagyja veszni puha ágyban vagy meleg kályha mögött»: Petőfit egy gondolat bántja: «ágyban, párnák közt halni meg». Az öregedő Széchenyi a munka, az ifjú Petőfi a csata mezején akarja életét befejezni a nemzetért. Széchenyi: fékező önuralom; Petőfi: lobogó láng. Petőfi, a politikailirikus s Kossuth, a lírai politikus. Petőfi egyetlen versében sem említi Széchenyit, pedig az ő szellemében korholja a nemzetet, főképp a nemességet, követeli a közéletben a független és bátor embereket, támadja a meddő történeti romantikát, a mult helyett a jövő képét vágyik megrajzolni. 1847 elejétől végkép elszakad Széchenyi szellemétől: a forradalom pátosza lobog benne: a költő már nem énekelni, de cselekedni akar. Széchenyi és Petőfi tettvágya. Hogyan tükröződik Széchenyi és Petőfi szemében a francia forradalom? 1848 márciusában Széchenyi: *Finis Hungariae*, Petőfi: «Szabad vagy magyar nép, szabad valahára». Mind a ketten «a tiszta erkölcs» rajongói, de ellentétes politikai eszmények szolgálatában. Széchenyi érzülete monarchikus, Petőfié republikánus. A *haladás* eszméje Széchenyi és Petőfi történetfilozófiájában. Széchenyi Istenre, Petőfi a «világ-szellemre» épít. Széchenyi gyakorlati valóságérzékű, Petőfi utópista-doktrinér gondolkodó a politika terén. Petőfi is a lassú társadalmi fejlődés teorétikusa (a világ oly lassan érik, mint a szőlőszem), de a forradalomnak praktikusa, Széchenyi «eszköz», Petőfi ugyancsak «szerszám» akar lenni a fejlődésben. Széchenyi az ész logikájából s a történeti tapasztalásból, Petőfi indulataiból és vágyaiból meríti politikai elveit és jóslatait. Mindketten egy időben olvassák az *Histoire des Girondinst*, de más szemmel: Széchenyi megveti, Petőfi bálványozza és a gyakorlatban utánozza. Széchenyi «Petőfi és kompániája» ellen 1848 áprilisában. Széchenyi és Petőfi szemtől-szembe: Széchenyi szelíden békíti a néptribúnt. Petőfi igazságtalan Széchenyivel szemben: támadja, hogy anglomanikus és semmi érzéke az új technikai találmányok iránt, pedig Széchenyi valóban a nemzet «nagy gépésze», minden nagyszabású magyar műszaki alkotás kezdeményezője. Széchenyi is, Petőfi is népszerűtlenné válik, de továbbra is szeretik a népet, mert «gyermek». Széchenyi és a forradalmi ifjúság: Petőfit «dühöngő örültnek» bélyegzi. Széchenyi a magyarságot ifjú népnek tartja: Petőfi a megifjodott nemzet költője.

Széchenyi és Petőfi őszinte, természetes, független lélek. Mélyen bennük lakozik tehát a *szabadság vágya és lelkes kultusza*: biztosítani az egyesnek, a nemzetnek, az egész emberiségnek a szabadságot. Amióta Széchenyi lelkében politikai hivatása derengeni kezd, naplójában lépten-nyomon elmélkedik a szabadságról, amelynek érzése és eszméje a szentszövetség nyomasztó uralma alatt Európa-szerte egyre erősödik. *Staël* asszony fölveti a kérdést: «vajjon csak akkor van egy nemzetnek jelleme, ha szabad?». Széchenyi azt véli, hogy a népek akkor mutatják meg legjobban jellemüket, ha azon a ponton vannak, hogy szabadságuk veszni indul, vagy már elvesztették s visszanyerni iparkodnak (1820 dec. 25.). Széchenyi itt már nyilván a magyar szabadságra gondol. Pár esztendő múltán Bécsben így kiált fel: «Milyen kevés sejtelmük van itt az embereknek arról, mi a gondolkodás és a szólás szabadsága!» (1823 márc. 15.). Amikor azzal hízelegnek neki, hogy józan ember őt sohasem tarthatja carbonarinak, mert nagy vagyona van, azt feleli, hogy «a szabadsághoz semmi egyéb nem kell, mint tehetség, egészség, férfiaság» (1821 nov. 8.). Fiatal korában maga is azt gondolja helyesnek, ami pályája végén lelkében annyi rémkép és balsejtelem forrása: «*A szabadságot csak vérrel lehet megszerezni.* Cassius, Brutus, Cato öngyilkosságán meghatódunk, mert ezek a férfiak életük árán sem tudták a római köztársaság szabadságát fölleveníteni. De micsoda nevetséges csínyként hatna, ha egy magyar az ő *egyoldalú* szabadságának elvesztéséért, amellyel a parasztot de-

resre húzhatja, a Dunába ugrana?» (1823 április 9.). Itt már a gúny marólúgát önti a magyar rendi alkotmányra, amely csak a nemes szabadságát biztosítja, a jobbágyok millióit pedig rabszolgasorsban tartja. Machiavellinek munkáját, Firenze történetét, olvasva, nem tartja a firenzeieket szabadságra érettnek s megismétli a szabadságnak csak vérrel való kiharcolására vonatkozó gondolatát: «Igazi szabadság nem *vásárolható* meg aranyért vagy földi javakért, hanem *csak tiszta piros vérrel*» (1823 jún. 2.). Másutt így kiált fel naplójában: «Ezerszer inkább választom a halált, semhogy rabszolga legyek. Ám vegyének el tőlem minden vagyont, életet s ami még ezeknél is becsesebb lenne előttem, de sohasem mondhatok le a szabadságról és elveimről.» A királyokról éppen nem gondolkodik imakönyvszerű áhítattal: «A királyok — mondja — arra teremtettek, hogy megcsalassanak ; ha ez nem lenne így, ki merne hozzájuk közeledni? A király és más emberek közt túlságosan élesen lenne a határvonal megvonva — a valóságban azonban *agyvelejüket* gyakran kormánypalcájuk és királyi palástjuk pótolja» (1822 febr. 5.).

Széchenyi hevesen küzd a szabadságjogokért : a jobbágytság felszabadításáért, a nemesi kiváltságok eltörléséért, az ipar, kereskedelem s birtoklás szabadságáért, a magyar nyelv szabadságáért. De azért nem esik korának szabadságmámorába : meg van győződve arról, hogy a mindenkinek mindenre való korlátlan szabadsága a társadalom anarchiája. Már 1825-ben Metternich herceghez intézett emlékiratában így ír :

«Gyűlölöm a felforgatást, ennek szomorú következményeit ismerem, de barátja vagyok a hasznos találmányoknak és javításoknak, gyűlölöm a forradalmi fáklyavivők törekvéseit, kik az *egyenlőség és szabadság* jelszavaival visszaélve, mindent elrontanak, mindent lángbaborítanak, félek tőlük, felfegyverkezem ellenük». De a nagy nemzet-újító, aki Metternich szemében forradalmár, siet előbbi szavaihoz reformjai szellemében hozzátenni: «De jólesik szívemnek elgondolni, hogy az embereknek minden osztálya egyenlő lehetne a törvény előtt és hogy elérhető lenne, hogy a leggazdagabb és a leghatalmasabb se görbítesse meg a legszegényebbnek hajaszálát». Forradalom-ellenes szavai nem udvariasságból vagy Metternichnek való eszmei hízelgésből, hanem belső meggyőződéséből fakadnak.

Valóban visszatartani igyekszik a féktelen szabadságvágyat s nem fagy ki annak hirdetéséből, hogy az egyén szabadságát a más egyének érdekének kölcsönösen kell korlátoznia: «A szabadság — fejtegeti a *Világban* (294. l.) — legfőbb jó, s ekkép bizonyos, hogy az soha nem lehet vad, tudatlan, rest s önkényes embernek sajátja, hanem csak azé, ki nemesített keblétől ösztönözötve, s csinosult értelme által vezetve, szintúgy meg tudja becsülni mindenkinek sorstul nyert sajátját, valamint önmaga tulajdonát védelmezni bátor — szóval: kinek nem ajkin forog csak, de törülhetlen betűkkel szívébe is van vésve a keresztény vallásnak mindent kimerítő javaslata: Amit magadnak nem kívánnál, másnak se tedd.» Könnyű azonban ezt a kölcsönösséget,

a valódi szabadságnak ezt az egyedüli talpkövét, hangoztatni, de a legnehezebb a valóságban teljesíteni. A szabadságnak Európában minden téren előretörő eszméjét Széchenyi a sajtószertű magyar társadalmi-politikai viszonyokhoz akarja alkalmazni: azaz fokozatosan megvalósítani. Így a sajtószabadságot is, amely minden ország progresszív elemeinek legelső, gyakran forradalmi úton kivívott eredménye. Széchenyi a *Pesti Hírlapban* a forradalmi izgatás szervét látja. Mi még nem értük el a műveltségnek azt a fokát, amelyet pl. Anglia, ahol van szilárd közvélemény s így mindenki mindent megírhat «kártétel nélkül». Nálunk azonban «az ítélni nem tudó és inkább szívének engedő, mint eszét fárasztani szerető sokaság» úgy tekint némely hírlapi izgatóra, mint valami orákulumra. A hírlap éles fegyver, mely csudákat művelhet, de éppígy a legnagyobb veszélybe is döntheti az országot. «Éljünk csak a sajtóval, mely magában a lehető legjobb, de alkalmazása által a lehető legrosszabb is lehet, minden cél és határ nélkül . . . Lesz köztünk elég, kinek kezében a sajtójog, ezen legszebb emberi jog, a gyilkosnak gyilkánál, gyújtogatónak kanócánál nagyobb átokká fog válni» (*Kelet Népe*).

Széchenyinek nyugtalan és hatalmas lendületű agitációja a negyvenes évekig sok forradalmi vonást mutat: kortársainak egy része forradalmárnak is tartja. A nemesi előjogok eltörlését, a jobbágyság felszabadítását, az ipar és kereskedelem szabadságát, a birtoklás szabadságát a leghevesebben követeli az előkelő és gazdag főúr. Nem forradalom, lázadás-e ez saját történeti

osztálya s ennek előjogai ellen? Petőfi a negyvenes évek közepétől ugyancsak ezeket a népszabadságokat követeli. Nála ez természetes, mert a nép fia. Nem nagyobb erkölcsi és történeti érték rejlik-e abban, amikor egy gróf és sokezer hold ura, mint valami vagyontalan demagóg, a szabadságjogokért monumentális agitációba fog, a köznép érdekeiért teljes erejéből küzd? Ennek a szempontnak szöge alatt gondolkodóba kell esnünk, vajjon a két tűzhányó-lélek közül igazában melyik a nagyobb forradalmár, a harmincas évek Széchenyije-e, vagy a negyvenes évek Petőfije?

A pesti ifjúság 1848 március 15-én Petőfi *Talpra magyarjának* kinyomatásával kierősokolja a sajtószabadságot. Széchenyi ekkor már az éppen alakulóban lévő felelős minisztériumnak tagja: meghozza a hazáért ezt az áldozatot, hogy ellenfeleivel egy kabinetben vállalja a történeti felelősséget. Előző napon (márc. 14.), a bécsi forradalom után izgatott hangulatban tárgyaló pozsonyi országgyűlésen felszólal s a magyar sors dilemmáját így formulázza meg: «Éppen annyi valószínűség van arra, hogy Magyarország szebb jövőnek néz elibe, mint arra, hogy önmagában és magával küzdve, végóráját éli. Vagy reform, vagy anarchia: ezek közt kell választani. S mi annak a kulcsa, hogy ne anarchia, hanem reform legyen? Most nálunk mindenekfelett rendre van szükség» (*Beszédek* II., 564. l.). Két hét múlva (március 27.) még egyszer felvillan benne a jobb jövő lehetőségének hite *Mi lesz belőlünk, magyarokból?* című cikkében, amelyet a *Pesti Hírlap*ban közöl.

A címbeli kérdésre csak egy felelet lehetséges: hamvaiból kiemelkedett dicső nemzet, amely «mikor egész Európa bomladozik, az emberiség díszére úgy fog állni őrt most a rend, béke és szabadság fölött, valamint hajdan a kereszténységnek volt védfala». De ha ez a *jugi impatiens, libertatis incapax*-nak mondott nemzet nem tud most sem, e sorsdöntő időkben, uralkodni indulatain, akkor úgy vesz majd el, mint birkanyáj az égő akolban. Ne éljünk vissza a most kapott szabadságokkal. «*Én bálványozom a szabadságot, s nem mint sok más, és sokszor anélkül, hogy észrevenné, egyedül saját maga számára, de minden embertársamra nézve.*» Miért vállalta a miniszterséget, talán nagyravágyásból? «Bizony nem, minthogy engem soha nem indított politikában egyéb, mint egyszerűet és fajtámhozi hűség; hanem azért fogadtam el a rám szánt terhet, mert régi imám ez: *Oh Isten, ne hagyj veszni puha ágyban, vagy meleg kályha mögött, de ha csak lehet, honunkat szolgálva, hámban!*» (Hírlapi cikkek, II. 681. l.). Mi egyéb Széchenyinek ez a nyilvánosság előtt tett konfessziója, mint Petőfi szavának nemes párhuzama?

Egy gondolat bánt engemet:

Ágyban, párnák közt halni meg!

Lassan hervadni el, mint a virág,

Amelyen titkos féreg foga rág.

(Egy gondolat bánt engemet...)

A már öregedő Széchenyi, a hajdan vitéz katona, a hazáért folytatott alkotó munka, teremő cselekvés csataterén akar meghalni: az ifjú Petőfi lázban égő lelke azt kívánja, hogy

essék el a harc mezején a trombita hangja, az ágyúdörej közepett s fújó paripák száguldjanak holttestén át a kivívott diadalra. De közös a fohászuk: ne ágyban, párnák közt érje őket a vég. Petőfi, aki ezt a jóslatát 1847 január 1-én, születésnapján, írja, véres csatákról álmodik, amelyeken a magyar szabadságot, sőt a világszabadságot fogja kiharcolni; Széchenyi 1848 márciusában a már békésen megkapott nemzeti szabadság biztosítására ajánlja fel életét és munkáját. Széchenyi kevéssel utóbb már nem hisz abban, hogy a szabadság, azaz a rend valóban biztosítható: aggódó megfontolása a véres forradalom bekövetkezését jósolja. Petőfi is a forradalom véres napjainak prófétája, de nem eszének higgadt megfontolása, hanem a türelmetlen indulat alapján, mely azonnal minden politikai utópiát cselekvéssel a valóságba akar átszökkenteni: Széchenyi fél a forradalomtól, Petőfi várva várja. Mindkettejük jóslata a forradalomról teljesült; s mindketten úgy haltak meg, amint előre megmondották.

Petőfit egész lelki valója, temperamentuma és jelleme eleve a szabadság eszméjének harcosává és apostolává jelöli ki. A magyar politikai életnek a negyvenes években mind gyorsabb ütemű lüktetése, crescendo-hangja, a francia forradalom tanulmányozása, az egykorú szabadságmozgalmak látványa Petőfi lantját a szabadság kultuszára hangolja. Abból a nemzedékből való, amelynek Széchenyi eszméi vérebe mentek át, de hirtelen a végletekbe túlfejlődtek. Petőfi nemzedékét a politika terén Széchenyi nevelte, de ez a nem-

zedék a nagy nevelő kezéből már elfutott, a maga lábára állt s ifjú tüzes lelke nem szívesen hallgatta a reformkorszakot megindító vezérnek szavát, az észnek az indulatokat legyűző hatalmáról, az önismereten alapuló felelősségérzésről, az érzelmeikkel szemben a józanul számító okosságról. Széchenyinek önzetlen személyisége és politikája Petőfire már nem hat egyénileg, hanem csak a közélet általános légkörének közegén keresztül. Ennek tanúsága, hogy egyetlen versében sem céloz Széchenyire. Bármennyire egynemű is lelki alkatuk lényege, szellemi valójukat már az elmegjárásnak a korkülönbségből fakadó tipikus vonásai is szembeállítják. Széchenyi: tapasztalt bölcsesség, Petőfi: fiatalos ösztön. Széchenyi: fékező önuralom, Petőfi: lobogó láng. Széchenyi előtt éppúgy ellenszenves a közélet múzsáját féktelen feszültséggel szolgáló Petőfi, a politikai lírikus, mint ahogy Kossuth, a lírai politikus.

Petőfinek már tizenkilenc éves korában jelmondata: «koldustarisznya és szabadság» (Bettelsack und Freiheit). Ezt írja egy német költőtől kért önéletrajzában. Benne van mély függetlenségérzése és fiatalos daca. Huszonnégyéves korában összes költeményeinek kiadása elé már más jelszót ír: a *szabadság* megmarad, de ehhez a *votum Petőfianumban* a *szerelem* csatlakozik; a közösség szabadságáért való sóvárgás az első:

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért fölálodom
Az életet,
Szabadságért fölálodom
Szerelmemet.

Ez a fogadalom magába tömöríti Petőfi egész költészetét, egyben életének és halálának principiumát: meghalt a csatatéren a szabadságért, melyért feláldozta szerelmét.

Petőfi hazafias költeményei először Széchenyi gúnyos kritikája és korholása szellemében születnek meg: önkénytelenül Széchenyi iskolájába jár. Amikor Felső-Magyarországon az éhínség pusztít, hazáját a szakácshoz hasonlítja, aki a sült egyik részét nyersen hagyja, a másik oldalát elégeti: Magyarország lakóinak egy része megfűl a bőség miatt, másutt meg fiait éhhalál kergeti sírjukba (*Magyarország*). Édesanyja buzdítja, hogy végre egyszer már imádkozzék. Összekulcsolja kezét s szinte Széchenyi naplóbeli imádságaira emlékeztetve, így fohászkodik:

*Teremtsd egészen újjá e hazát,
Hallgass meg engem, édes istenem!*

(Imádságom.)

Széchenyi nem győzi ostromozni a nemességet kiváltságainak féltékeny őrzéséért, tunyaságáért, a jobbágyok elnyomásáért, a gyakorlati pályák kerüléseért, a *corpus iuris*-nak pipázgatva úzott kultuszáért, tespedő önelégültségeért. «Kardugva, henyélve, pipázva — mondja (Hunnia, 242. l.) — vagy hiú ábrándozással és gőgös félszeg tudománnyal nemzeti nagyságot elérni nem lehet.» S mi egyéb Petőfinek *A magyar nemese*, mint a Széchenyitől kigúnyolt here nemesség ósdi típusának nagyszerű politikai rajza, páratlan szatirikus genre-képe? Minden benne van, amit Széchenyi a nemességben támad: az ősi vitézség

megfogyatkozása, de a vele való büszkélkedés ; a henyesség, minden munkának a parasztra hártása ; a gyalogjárás lenézésével való kérkedés, az úrhatnámság ; a kultúra, tudomány és irodalom iránt való fogékonyság hiánya ; az «enni, inni jól tudok» nyers hédonizmusa ; a közteherviseléstől való irtózás ; a nagy adóssággal terhelt kicsi birtok ; a haza bajával nemtörődés, mert ezek maguktól is elmúlnak. A semmittevő és mindent halogató nemes típusának másik pompás genre-képében, a *Pató Pál úr*-ban is Széchenyi reformszelleme szólal meg.

Széchenyi a lelkileg független és szabad embereket keresi, akikben van férfiúi önérzet, lelkiismereti bátorság a hazai balítéletek seregével szembeszállni s «hazafiait éppen ott támadni meg, hol, mint a nyavalyának gyökérhelyén, a vágás a legkínzóbb». Nagyon elszomorodik, mikor ebből a magyarságot fölemelni hivatott ember-típusból oly keveset talál (*Világ* 49. l.). Petőfi is kevés ilyen független emberre bukkan : ha akad is ilyen, sírján csak a vándor fuvalom lengeti a feledés túskebokrait. Ezért magasztalja Vajda Pétert, aki e hajlongó, görnyedő időkben nem tanult meg térdet hajtani, inkább a szabad szegénység kősziklájára hajtotta le fejét, semmint a függés bársonypamlagára (*Vajda Péter halálára*). Ugyancsak mint a függetlenség hőisének, Kölcseynek szellemét idézi meg a szatmári megyeházán, ahol a főispáni beiktatás alkalmával hallott sok hízogó-bókoló retorika annyira felháborítja a költő egyenes lelkét, hogy Kölcseyt szeretné föltámasztani : hadd szorítsa össze csontkezeivel

a hízelt szónokok torkát. Kölcsey nem hagyja el a sírt, de könnyeit ontja «az aljasság sarába süllyedt» nemzetért. (Széchenyi mily sűrűn használja «a nemzet elaljasodása», «aljas állása» kifejezést!) A szolgaságban, a hízeltésben versenyeznek: aki legszebben hízeleg, az boldog. De ha már kutyákká aljasodtak, miért nem járnak négykézláb? A szabadságért rajongó költő ajka átokra fakad:

Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába,
Kezére bilincset, nyakába
Jármot, hátára kancsukát!

(Nagykárolyban.)

Széchenyit, bár az ő ajkát hagyja el először a nemzeti optimizmus szállóigéje: «Magyarország nem volt, hanem lesz», a nemzetnek lét- vagy nemlétkérdése tovább is állandóan rágja, amire tanúság naplójának sok-sok keserves sora. Kifelé azonban mint a nemzetet végleg nem elcsüggeszteni, hanem belé éppen hitet önteni akaró nagy tömegpszichológus lesújtó ítéletét mindig feltételesen formulázza: *ha* a nemzet nem vetkezi le belérögzött hibáit, akkor elpusztul. Széchenyi szeretetből kegyetlenül korhol, hogy javítson. Petőfi hazaszeretete is ugyanezt az utat járja, de keserűségének lírai látványa nemcsak a nemzet múltját s történeti érdekességét önti el, hanem költői nagyító műfogással jövődjét is előre eltemeti. 1845 elején szembeszáll azokkal, akik szerint már hajnallik hazánk felett: ő éppen azt látja, hogy a sors szemfödelet szó számára. Nem

is kéri Istent, hogy ezt a beteg nemzetet meggyógyítsa, mert «életet nem érdemel.» S a többi négy versszaknak is ez a gyászos ítélet a refraine-je: mert ez a nemzet a multban kiválót nem alkotott, a közérdeket a különérdek miatt önző módon mindig háttérbe szorítja, nagyjai iránt hálátlan, ősi nemzeti hagyománykincsét megveti s magyarságát szégyenli. Már csak Isten szent kegye segíthet rajta s adhatja meg a megváltás jelét :

Lesz-e még e nemzet olyan,
Hogy halált nem érdemel?

(*A magyar nemzet.* 1845.)

A költemény sötéten vádló hangja látszólag a nemzetgyalázás határát súrolja. Ezt érezte az öreg cenzor, Reseta, amikor Petőfi összes költeményeinek 1847-iki kiadásából törölte, ezzel a szóval: «Már öcsém, azt nem engedem, hogy nemzetemet gyalázd.» Széchenyit is hányszor érte a «nemzetócsárlás» vádja, pedig mindkettejük indítéka a nemzet lángoló szeretete.

Petőfiből, ha az imént lebecsülte is a nemzeti multat a költői hyperbola hatáskeltő jogán, romantikus történeti érzéke máskor meg éppen a magyarnak multjára büszke, hogy minél hatékonyabban szegezhesse szembe vele a sivár jelent. Ebben ugyanaz a motivum sugallja, mint Vörösmartyt a *Zalán futásá*-ban vagy Kölcseyt *Zrínyi dalá*-ban és *második énekében*. Büszke a nagy magyar ősökre, ezekre a földetrázó viharokra, akik egykor a porba omlott Európa homlokán tomboltak. De ez oly régen volt, hogy a képzeletnek sebes szárnyú sasa is elfárad, míg hozzájuk ér.

S most Petőfi szeméből ugyanaz a dilemma ugyan-
 azt a könnyet fakasztja ki, amelynek keserű
 cseppje ott rezeg Széchenyi írásainak s Vörös-
 marty Szózatának sorain : a nemzet alkonyának
vagy hajnalának harmatcseppje :

Magyar dicsőség mi valál?
 Hullócsillag? mely tündökölt,
 Aztán lehullott a magasból
 És mindörökre elnyelé a föld.
 Vagy üstökös vagy, oh magyar
 Dicsőség! mely jött s távozik,
 Hogy századok multával újra
 Lássák fényét a népek s rettegjék? (*A hazáról.*)

Petőfi lelkében a hagyományos magyar költői
 romantikának mult-kultusza s a jelent feszítő
 reformvágy egymáson keresztül-kasul kavarog.
 A politikai állapotok lírai ingere szerint hol
 dicsóíti a fényes multat, hol ettől is minden érde-
 met megtagad, hogy önérzetre rázza a nemzetet.
 Lelke a multat megbecsülő hisztorizmus s a jelent
 ostorozó prezentizmus közt örvénylik, úgy mint
 Széchenyié, aki a nemzet ősi jó sajátságait ápolni
 akarja, de a káros hagyományt megbontva, új
 életet akar. Széchenyinek gazdaság- és társada-
 lompolitikai génusza lebeg Petőfinek második,
 1846-ban írt *A magyar nemzet* c. költeménye fö-
 lött, amely a magyarságra nézve lesújtó történet-
 filozófiában hangzik ki. Ennek az országnak nin-
 csen párja : ha a föld Isten kalapja, hazánk bok-
 réta rajta. Rónái termékenyek, hegyei kincsek-
 kel tele s ez a nemzet mégis rongyos és éhes.
 Fiai közt mennyi a tehetség, a szellemi gyöngy és
 gyémánt, de az ínség miatt nem tudják kifejteni

lelki erőiket, porban, sárban érnek véget vagy idegen népek kincstárába vándorolnak. S ha itt ragyognak, egyszerre csak büszkék vagyunk dicsőségükre. Széchenyi módjára támadja a költő a magyar büszkeséget, amelyre semmi okot sem talál sem a multban, sem a jelenben. A honszerzésnek ezer esztendeje; de ha most a nemzet halálát lelné, mit tudna róla a világtörténet könyve följegyezni? Csak ezt:

«Élt egy nép a Tisza táján,
Századokig lomhán, gyáván.»

Ez a költői nagyítás nyilván csak arra való hogy Petőfi megkérdezhesse a nemzetet: vajjon mikor hint már fénysugárt megrozsdásodott nevére, mikor ébred önérzetre? Ez költőileg megsokszorozott hangja Széchenyinek, aki annyiszor veti a nemzet szemére «a hosszú halálos álmot».

Petőfinek a multat az elkorcsosult jelennel együtt becsmérő hazafias kitöréseit romantikus történeti érzéke minduntalan enyhíti. A *Magyar vagyok*ban 1847 elején már megint a multat magasztalja, amikor Europa úgy rettegte kirántott kardunkat, mint gyermek éjjel a villámot. Ma a magyar csak holt dicsőség halvány kísértete. Más országban már a nap ragyog, nálunk még csak nem is hajnallik:

Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég,
Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok.

De a költő ellentétes lírai pátosszal hozzáteszi, hogy azért még sem hagyná el szülőtte földjét, mert hón szereti gyalázatában is nemzetét.

Mindez még Széchenyi korholó szavának költői orkánna fokozott hangja. A költő hivatásának a multba való «visszaszomorkodás» helyett a jövőbe való feszülése is egészen összhangban van Széchenyi politikai szellemével. Széchenyi már a *Hitelben* hirdeti a romantikával szemben, hogy ne a hátunk mögé, hanem magunk elé nézzünk, hagyjuk abba a mélabús történetieskedést, ne azt kutassuk, hogy mik voltunk, hanem mik lehetünk, mert «a *mult* elesett hatalmunkból, a *jövendőnek* urai vagyunk.» Széchenyi mélyen lenézi az olyan embert, aki egy faragatlan régi követ már remeknek hisz, mert talán Cicero ült rajta s aki inkább megcsodál néhány eldült vékony oszlopot, mert régi, mint a londoni Waterloókőhidat vagy a Simplon-utat, mert ezek csak pár esztendősek. Ne Visegrád porait s régi Buda falait szemlélgessük örökösen, mint nagyságunk letűnt történeti jeleit, hanem arra legyen gondunk, mikép formáljuk a jövőt. (L. *Romantika és reformvágy* c. tanulmányomat a *Magyar politika hőseiben*. 1940. 133. l.). Amint Széchenyi a politikusnak jövőbe néző hivatását kitűzi, szakasztott ugyan-ezen a módon gondolkodik Petőfi a költő hivatásáról. A költő feladata nem az, hogy a hajdani kort dicsőítse, melyet az enyészet hullámaival már régesrég elsodort, nem az, hogy régi várromok fészkeiben vércsékkel és bagolyfiakkal együtt huhogja kísérteties dalát a borongás gyáva könnyei közepett. Az ilyen költő csak halottrabló, aki sírjából fölássza a holt időt, hogy babérokért árulhassa, amelyeken azonban penész és halotti szag van. A föld most nagy betegház, amelyben

az emberiség sínylődik : lázának sok nemzet esik áldozatul. De már útban van az emberiség orvosa : a *Jövendő*. A költő minden dala, lelkesedése és könnye ezt üdvözli. A költő nem a múlt, hanem a jövő énekese : nem csalogány, hanem pacsirta :

A csalogány az alkony madara.
Már vége felé jár az éjszaka,
A hajnal közeleg ;
Most a világnak
Nem csalogányok,
Hanem pacsirták kellenek.

(*Csalogányok és pacsirták.*)

1847 elejétől kezdve azonban már nem elégzik meg Petőfi a költőnek pacsirta-szerepével : az általános nemzeti-népi politika lelkét nem elégti ki, lantját mindjobban a napi események ajzák fel : lelke a remény és a csalódás, a föllendülés és a csüggedés, a nemzeti nagyralátás és a lemondás ellentétei között gyorsan hullámszik. A politikai fordulatok irányítják hazafias ihletének szárnyacsapásait. Most már elszakad Széchenyi szellemétől, amelyet eddig öntudatlanul, a közélet atmoszférikus politikai nyomása alatt, követett. Most már saját pozitív politikája is van : a francia forradalomtól megszerkesztett köztársasági demokratikus eszme. Most már a költő magát a társadalmi-politikai átalakulás álomlátójának, apostolának, a jövőt kinyilatkoztató prófétájának érzi, akinek azonban nemcsak a forradalom pátoaszát kell sugároznia, hanem cselekednie is kell. Szikrázó egyénisége a költészetet politikai hitvallássá formálja át. A szabadság és a nép szeretete,

fiatalos tüze, lázas türelmetlensége, amelyet a negyvenes éveknek általános politikai hisztériája is táplál, Béranger, Hugo Victor, Lamartine példája a költő hivatását szemében a politika területére tolja: a költő lángoszlop, akinek rendeltetése, hogy nemzetét Kanaán felé vezesse s letörje a hamis prófétákat, akik szerint máris itt van az ígért földje. (*A XIX. század költői.*) Petőfi büszkén érzi, hogy most kard és ágyú helyett a költőnek eszméivel kell csatáznia: minden dala egy-egy harcos legény a szellemi küzdelemben. Talán ezek a vitézek is elesnek a csatában. Ám hadd essenek el: még akkor is szent lesz a könyv, melyben meghalt eszméi nyugszanak, mert a szabadságért elesett hősök temetője (*Rongyos vitézek*).

A költőnek a nemzet életében való cselekvő szerepét és hivatását Petőfi annál magasabbra emeli, minél gyorsabb ritmusban és forróbban lüktet a magyar politikai élet. Az eszmények világában szárnyaló költőt szembeszegezi a fölfuvalkodott gyakorlati politikussal. Ez fényelgő szerepet játszik a megye- és országgyűléseken s kevélyen lenézi a költőt. Hintón robog s a költő kopottan ballag az úton. A politikus majdnem eltiporja a költőt: azt hiszi, hogy ő fontosabb az emberiség mérlegén, mint a «haszontalan verselő». Pedig ő csak az apró napi események múlandó pásztortüze, mely föllobban, aztán csak holt hamu. A költő kicsiny csillag, de még akkor is ragyog, amikor a politikus nagy lángja már régen ellobbant. A költő szent levél, amelybe az istenség örök igazságait saját kezével írja meg.

A magyar költőt még jobban kell nemzetének becsülnie, mint másutt e földön, mert veszendőbe induló nyelvét a költők mentették meg. (*A magyar politicuskhoz*). Petőfi még a lélekvándorlásban való hitet is megkockáztatja, csakhogy magát a szabadsághősök utódeként érezhesse: már nemcsak költő, de egyenest cselekvő forradalmár:

Rómában Cassius valék,
Helvéciában Tell Vilmos,
Párizsban Desmoulin Kamill...
Itt is leszek tán valami.

(*Halhatlan a lélek.*)

Petőfi mind mélyebben éli át a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit, a szélső demokráciának s a köztársaságnak politikai formáit, mindjobban a radikalizmus útjára tér. Petőfi s fiatal forradalmi társai nem szervesen fejlesztik tovább Széchenyi eszméit, hanem egyenest tudatosan eltépi a fejlődés történeti fonalát. A tömegmámor, melynek Petőfi költői ereje egyik legfőbb fokozója, hátat fordít Széchenyinek. Valamikor a fiatal Széchenyit is elfogja a cselekvési vágy, de fontolva kiszámítja, mit kell fokozatosan tennie, hogy eszméi valóban gyökeret verjenek a valóság talaján: most Petőfit is megragadja a tettvágy, de a világot türelmetlenül azonnal tőből meg akarja reformálni. A költő mint politikai apostol cselekedni akar, ha mindjárt eszméiért vértanúhalált kell is hálnia. Türelmetlen cselekvésvágyának szimboluma *Az apostol* doktrinér alakja. Széchenyi lassú, fokozatos nevelés útján akarja újjáalkotni az országot: Petőfi forradalmon akarja kezdeni a reformot. 1848 elején arról

panaszkodik, hogy tengünk, mint az állat, messze elmaradunk a világ haladásától, kitöröltek a nagy nemzetek sorából, «élni nem tudunk, halni nem merünk». Szégyen, hogy büntetlenül bárki arcul csaphat bennünket. Jaj, százszor jaj a költőnek, mert szülője ellen kell karját emelnie, hogy megostorozza. Jobban égeti őt a seb, melyet rajta vág. De ha megveri is Isten nagy vétkeért, nemzetének ostromlásában nem fog pihenni addig, míg forradalomban nem tör ki:

Addig ostromlak, nemzetem, míg végre
Földobog szíved, vagy szívem megszakad.

(*Van-e egy marok föld...*)

Forradalomra izgató hangja napról-napra erősödik. Március 15-ike már a cselekvés napja: a sajtószabadságot verssel és tettel vívja ki. Forradalmi dicsőségének csúcspontján, 1848 március 17-én, naplójegyzetében a lelkesedés költői mámorával tárja föl radikális politikai eszméinek élménygyökereit, egyszersmind politikai lírájának és jóslatainak ihletre sugalló forrásait: «Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a *francia forradalmak története*, a világnak ez az új evangélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. *Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem és ott benn a holt betűk megelevenedtek, tomboltak és őrjöngtek bennem!* A tűzokádó hegy közepébe kellene tollamat mártanom, hogy napjaim gyötrelmeit leírhasam! Így vártam a jövődöt, *vártam azt a pillanatot*, melyben szabadságészméim és érzel-

meim, szívemnek ezen elkárhozott lelkei elhagyhatják a börtönt, kínszenvedésök helyét . . . vártam e pillanatot ; nemcsak reméltem, de biztosan hittem, hogy el fog jöni. *Tanúbizonyságaim erre a költemények*, melyeket több mint egy év óta írtam. Nem okoskodás után, de azon *prófétai ihletből* — vagy ha úgy tetszik, nevezzük állati ösztönnek — mely a költőben van, világosan láttam, hogy Európa naponként közeledik egy nagy-szerű, erőszakos megrázkódáshoz. Ezt többször leírtam, még többeknek elmondtam. Senki sem hitte jövendölésemet, sokan kinevettek érte, ábrándos golyhónak neveztek, de azért folyvást élt bennem ama hit, s úgy voltam, mint az állatok a földindulás vagy napfogyatkozás előtt. *Politikai életünket távolról néztem*, vagy rá sem néztem, amiért részint egyoldalúsággal, részint bűnös egykedvűséggel vádoltak. A rövidlátók! Én tudtam azt, amit ők nem tudtak, és azért szánakoztam a napi politika kurjogató hősein ; tudtam, hogy az ő fényes tetteik s fényes beszédek nem egyéb, mint homokra rajzolt kép, melyet a bekövetkezendő viharnek első lehellete elsöpör ; tudtam hogy ők nem azon nagy színészek, kik a világ színpadán az újjászületés óriási drámáját eljátsszák, hanem csak dekorátorok és statisták, kik a függönyöket aggatják s a színpadra székeket és asztalokat hordanak. Magamba zárkóztam, mint elzárkózik tornyába a csillagász, s a földről az égre vettem szemeimet, a jelenből a *jövőbe*. Egyszerre leszakadt az ég a földre, jelenné lett a jövendő . . . a forradalom kitört Olaszországban ! Amint nézték a jövendőmondók a gyermek Jézust

a jászolban, oly lelkesedéssel és áhítattal néztem én ezen új meteort, ezen déli fényt, mely születésekor is nagyobb szerű volt minden északi fénynél, s melyről meg volt írva lelkemben, hogy be fogja utazni a világot. És úgy lőn. Olaszországban tölté gyermekségét, vándorolt fölfelé, egyszerre Párisban termett, mint férfi, s onnan kikergette Lajos Fülöpöt, amiként Krisztus az adóvevőket Jeruzsálem templomából. Oh mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország *respublica!*... Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte, rohanta meg e hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet. *Vive la république!* kiálték föl, aztán némán, merően álltam, de égve, mint egy lángoszlop. Nyakrafőre siettem a fővárosba. *Nélkülem kezdődjék a forradalom? hah!*»

Így önti szavakba Petőfi a február 21-én kitört párizsi forradalom hírére támadt viharos érzéseit: mindezt költői intuíciója előre tudta, megjósolta; tudta, hogy az európai forradalmak szele Magyarországot is magával ragadja. A forradalom lángja már Bécsset is felgyújtotta, mi lelkesedtünk, de nem mozdultunk. Az *Ellenzéki Kör* március 14-én — írja tovább Petőfi — a tizenkét pontnak a királyhoz petícióképpen való fölterjesztését kéri. «Az idő arra int, hogy követelni kell, nem papirossal lépni a trón elé, hanem karddal!... a fejedelmek úgy sem adnak soha semmit; azoktól, amit akarunk, el kell venni.» Petőfi az éj nagy részét feleségével ébren tölti. Arról tanácskozik vele, mit kell tenni? Mert tenni kell és mindjárt holnap, mert holnapután

hátha késő lesz. Az első lökést Petőfi akarja adni : «*Logicailag* a forradalom legelső lépése és egyszerűs mind fő kötelessége szabaddá tenni a sajtót. Holnap ki kell vívni a sajtószabadságot! és ha lövöldöznek? isten neki, ki várhat ennél szebb halált?» Másnap társaival megszerkeszti a tizenkét pontot, elszavalja a *Nemzeti dalt*, melyet cenzúra nélkül egyenest nyomdába visz az ifjúság. Küldöttséget menesztenek Budára a helytartótanácsához. «A nagyméltóságú helytartótanács sápadt vala és reszketni méltóztatott és öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett. A katonaságnak kiadatott a tétlenség iránt a rendelet, a cenzura eltöröltetett, Stancsics börtönajtaja megnyilt. A rab-írót diadallal hozta át a töméntelen sokaság Pestre. Ez volt március 15-ke... Kezdetnek nagyszerű és dicső. Nehezebb a gyermeknek az első lépést megtennie, mint mérföldeket gyalogolni a meglett embernek.»

A forradalom lázában égő és cselekvésre ágaszkodó Petőfi szemében a királynak a magyar felelős minisztériumra vonatkozó elvi leirata is jelentőségében eltörpül, mert két hétig kellett várni reá. Dorgálja a békés Lafayetteket, akik a rögtön cselekedni akaró ifjúságot lecsillapították. A forradalom vér nélküli volt. A francia forradalom pszichológiáját sokat tanulmányozó költő azonban tudja, hogy ez csak a kezdet : vérnek még kell folynia. «*De ti vérontás nélkül akartok átalakulni?* — kérdi a próféták tragikus lendületével — *A földnek, hogy termékeny és virító legyen, nemcsak esőre, hanem koronként vérre is van szüksége, s ha idején nem itatjuk meg, később, midőn nagyon*

megszomjazik, majd két annyit követel. A forradalomnak nincs vége, ez csak az első felvonás volt.» (Naplójegyzetek. 1848 ápr. 1. Petőfi összes művei. Havas Adolf kiadása II. köt. 426. l.)

S mit jegyez be ugyanezek a mozgalmas heteken át Petőfivel párhuzamosan a forradalom másik nagy jósa, a sötétenlátó Legnagyobb Magyar naplójába? «Mi lesz az Ellenzéki Körből, ebből a jakobinus klubból?» (febr. 24.). «Az ellenzéki kört csak karhatalommal (lehet elintézni), ha minden tagja bezáratik. Ott most Fényes Elek Robespierre, a magyar Marat... éljen! Én lejártam magamat! Fényessel nem boldogulhatni! Őt ágyúba kell tölteni és kilőni.» (febr. 27.). «Nem tudok bennlenni a teremben (a pozsonyi országgyűlésen). A képviselők helyeit a *csőcselék* foglalta el.» (febr. 29.). «A nemzetőrség Párizsban Lajos Fülöp lemondását kívánta s ez bekövetkezett. Most már minden vidáman fog menni. Mundus te expediet. Senki sem tesz semmit. Minden üggyől vissza kellene vonulnom, mert még szégyent vallok, minthogy 1° nem tudok mérsékelt lenni, 2° nincsen lélekjelenlétem» (febr. 29.). «Az Ellenzéki Kört s minden politikai klubot fel kell oszlatni, ne legyen erőltetés» (márc. 4.). A francia forradalom kifejezései kezdenek Bécsben szatirikus éllel a mágnáskörökben is lábrakapni. Melanie így szólítja meg Széchenyit: «Bon jour, citoyen», mire ez így felel: «Merci, délicieuse sansculotte!» (márc. 6.). A Kaszinóban úgy veszik körül Széchenyit, mint már Apponyi kancellár utódját. «Nem akarok s nem is leszek az. Nem az én szférám: palotában, kényelemben... hanem a szemetes-

kocsi elé fogva. Ez az én dicsőségem. Hogy ebből ki ne szakíttassam, szívesen odaadom életemet C'est digne de moi.» (márc. 7.). «Fáradozásaimért az a hála, hogy mint megcsalt vagy csaló tűnjem fel Bécsben vagy itthon ; vagy, ami valószínűbb, fönn és lennt egyformán mint olyan, aki mindent elrontott.» (márc. 12.) «Bécsben a rend fölbomlott, nem lehet kiszámítani, mi történik most. A kalauz a gőzhajón lázító beszédet mond. Három-négyszáz fiatalember kiáltja : Le a kormányal, a Judex, a Tárnok etc. mind gazember (én egészen kimaradok!), le az arisztokratákkal, le minden mágnással!» (márc. 13.). «Metternich hercegnek le kellett mondania, az egyetemi ifjúságé a város... Kossuthot és Andrássy Gyulát már Madarász, Just, Pázmándy túllicítálgák. Ezek sajtószabadságot, az ifjúság fölfegyverzését akarják... Kossuthot a Zöldfa-szálloda erkélyén elegáns hölgyektől körülvéve, ünneplik. Német polgárok Kossuthot üdvözlik, aki németül válaszol.» (márc. 14.). «*Ma látom, Magyarország a teljes feloszlás elibe megy. Nemsokára végem. Az egész úgy tűnik fel előttem, mint gonosz álom. Ó szent nemezis! Egy lengyel [Pulszky] és Kossuth a gyulékony anyagot tűzbe hozták! Az első talán Sobieskynek valami leszármazottja, a másodikat megkínzottnak tartják. Szegény Metternich herceg, Ferenc császár rendszerét ad absursum kellett vinnie. S téged romlásba döntött. Mit kell tenni? Batthyányt és Kossuthot támogatni kell. Minden gyűlöletnek, ellenszenvnek, minden becsvágynak el kell hallgatnia. Nem fogom őket megtéveszteni. S szolgálni? Ez egészségesemtől függ. Nous avons*

vendu le pays pour deux *Louis*. Bécsben mekkora lelkesedés! Olyan, mint egy méhraj. A hereméheket megölik. C'est la fin de l'histoire. A hajóból kiszállunk Bécsben. Mindennek forradalmi színe van, Kossuthot többször virággal koronázzák (gekrönt), mámoros bécsiek, lengyelek és olaszok átölelik. Én Kossuth feleségével ülök a hintóban, reszket!... A Munsch-szállodába ebédelni megyek. „Oly csend és rend volt... senki sem lopott”, — mondják és újjongnak. Megborzadok: ez annak a tanusága, hogy nem a lopást kalkulálták bele a forradalomba hanem hogy már fanatizálva vannak». A királyi kézirat megvan a Batthyány felelős miniszteriumáról. Széchenyi Batthyány ellen volt, mert ezzel a császári ház megszegyenítését akarta megtakarítani, «amelyet azok (Batthyányék), ha energia lesz bennük, a szakításig is vihetnek». Széchenyi ellenkezését Wenckheim Béla próbálja leszerelni: «Engedj mindent a maga útján, mert meg fognak fojtani.» (márc. 15.). Bécsben a főúri körök Széchenyit okolják a törtétekért. «Szavamra senki sem figyel. Az egész arisztokrácia fölháborodásában mintegy megszűnik keresztény lenni, az egész bajt az én vállamra rakja. Ott hagyom őket, elkeseredve önmagam ellen. Bűnös vagyok-e én ezekben a mozgalmakban? Én ezt tanítottam: ki kell tatarozni a régi házat, meg kell tisztítani a szennytől, mely rátapadt. Az illetékesek ezt nem tették... és Kossuth s társasága jobbnak találta a házat felgyújtani. Andrássy Gyula és Zichy M. fölháborodnak rajtam. Bolond örömük, hogy Bécs ég.» Küldöttségben megy Széchenyi is V. Ferdinándhoz: «Szánalmas lát-

vány... Az est félelemben és várakozásban. Ha Kossuth akarja, a császári palotát (Burg) a tömeg lerombolja. (márc. 16.). «Minden elsötétedett körülöttem és érzem, hogy a hajó süllyed. Mik a valószínűségek. El tudja még valami hárítani a teljes bomlást?» S úgy, ahogy Petőfinek a sóvárgott forradalom láttára derülátóvá duzzadt lelke Júliával szövö a jövő ábrándjait, Széchenyi Crescencenek vallja meg szörnyű sejtelmeit: «Crescence-szel nyíltan beszélek. Végünk talán már közel van! Barátkozzál meg ezzel a gondolat-tal, légy erős, magadhoz méltó. Imádkozzál Isten-hez, s légy addig nyugodt és vidám» (márc. 18.).

Közben remény is csillan föl benne. «Magyarország vagy inkább a magyar faj most van fordulóponton. Vagy ragyogva élni fog, vagy bukik örökre...» — kezdi újra hitetlen hittel magyarul naplóját. De már márc. 19-én megint kétségbe esik: «Talán ez az utolsó országgyűlés: az egésznek fináléja! Halálének: de profundis! És ezt *nekem* kell végbevinnem. Senki sem ért meg.» Az ifjúság küldöttsége jelenik meg a kormány előtt: vezetőjük arckifejezése sötéten parancsoló. Kossuth erélyesen kijelenti, hogy Pest a törvényhozásnak parancsolni nem fog. «Vasváry, milyen kedves arcú fiú: *St. Just.*» A politikai élet s az ifjúság szerepvivőit ezentúl állandóan francia forradalmi alakokkal hasonlítja össze, úgy ahogy Petőfi is már egy évvel azelőtt magában Demoulin's Kamillt fedezte fel. «Vasváry már a guillotinet emlegette. Én Kossuthtal együtt lógni fogok... Oh nemezis! Egészen nyugodt vagyok. *Hazafiságomban sohasem indított*

tisztátalan gondolat! Reformer voltam. Sohasem lázítottam. Jézus Krisztus szeretetet hirdetett. Ezek oly messze mentek, hogy autodafét csinálnak. Miért nem követték jobban az én tanításaimat... A dolgok úgy állnak, hogy vagy másokat, vagy magunkat kell kiiktatnunk a világból. Akasztani vagy akasztatni! Kínos alternatíva!... *Finis Hungariae.* Nem gonoszság, nem rosszakarát, nem is lázadás ez, hanem fanatizmus, lázórülség». (márc. 24.). «Semmiiben sem reménykedem már: Magyarország haldoklik. Isten akarta így. A magyar faj talán javíthatatlan, meg nem nemesíthető...» Rémképek kezdik kínozni. «A most jövő április nem fog elmúlni anélkül, hogy guillotin ne állítatnék fel Pesten. Bécs Magyarországot majd sorsára hagyja és végül megszállja, meghódítja. Magyarország sírja! Istenek, engedjétek meg, hogy előbb én öröklétre szenderüljek!... Fel a fővel! Nemest, delit szomjazott a lelkem mindig! Ám mitől tartsak tehát?» (márc. 25.). Az embereken a forradalmi megfélemlítettség jeleit látja: «*Terror panicus* sok arcon.» Már Kossuth is így beszél: «Vérontás nélkül nem megy a dolog.» Széchenyi a kínos minisztertanácsról hazamenve, éjfélkor ezeket az elkeseredett szavakat veti papirosra: «Minden reményem eltűnt. Ha Isten nem segít, az 1790-es francia forradalom a mienkhez képest ártatlan vígjátéknak, helyi bohóságnak fog feltűnni» (márc. 29.).

Egyetlen fénysugár esik lelkére: a király ápr. 11-én a pozsonyi országgyűlésen megjelenik: «Fenséges pillanat. Meg vagyok hatva, noha a

sír már megnyílt előttem. Batthyánynak és Kossuthnak ezt mondom: Én sejtelemkép (állítottam): Magyarország ,lesz'. Ti az egészet valószínűsítjátok.» Ezt az ünnepélyes elfogódás pillanatában igaz szívvel mondja, amidőn a király az alkotmányreformot törvényesen szentesíti. Mikor azonban este ezeket a szavakat leírja, már zárójelben kérdőjelet tesz utána: saját szavaiban kételkedik. Ápr. 14-én a kormány a Zrinyi gőzhajón Pestre jó. «Minden állomáson terhes ünneplések. Tíz óra tájban szakadó esőben érkezünk Pestre. Pompás kivilágítás, tűzijáték stb., több ezer nemzetőr. Vasváry beszél, Kossuth színésziesszerűen válaszol. Kölykek türelmetlenül kiabálnak. *Mindennek ijesztő forradalom- és anarchia-szaga van.*» Mit ír ugyanerről a jelenetről *Petőfi* ugyancsak naplójába néhány nap múlva, április 19-én? «Batthyányi, Kossuth, Széchenyi megérkezésekor a két főváros kivilágítva, tegnap ismét a nádor tiszteletére kivilágítás és mindenféle cerimonia. Mennyi ünnep egy hónap alatt! *Vigyázzatok, hogy ezek után a fényes éjek után sötét napok ne következzenek.* Ha vesszük, e férfiak valamennyien megérdemelték a megtiszteltetést, melyben részesültek; de ha meg nem érdemelnék is, csakúgy megtiszteltük volna őket, és ez a szomorú a dologban. *Borzasztó vasárnapi nép vagyunk!* nekünk mindig ünnep kell, és ha egyszer nem lesz emberünk, akit megünnepeljünk, majd a holdvilágnak viszünk fáklyás zenét s csinálunk kivilágítást. Talán azért vagyunk olyan rongyosak, mert mindig ragyogni akartunk. De én hiszem, hinni akarom, hogy e szánakozásra méltó gyöngesség

nem a magyar nemzeté, hanem a monarchiáé, s a monarchiával együtt majd ezen üres cifraságokat is leveti, miként lehull a virág, hogy a gyümölcsnek helyet adjon. *A monarchia a virág, a respublica a gyümölcs.* Ez így van, és azért nem kételkedem én diadalmatokban, republicanus elveim! *Republicanus vagyok lelkestül testestül,* az voltam, amióta eszmélek, az leszek végső lehelletemig. Ez adta ifjú kezembe a koldusbotot, mit évekig hordoztam, s ez adja most férfi-kezembe az önbecsülés pálmáját.» S úgy, ahogy Széchenyi aggodalmas lelkiismeretvizsgálással főnnebb megnyugtatta magát, hogy hazafiságát sohasem árnyékolta be az önzés «tisztátalan gondolata», most Petőfi ifjonti büszkeséggel tanuskodik önmaga előtt arról, hogy mindig becsületes, igaz szándék vezette. Mind a ketten a «tisza erkölcs» férfias rajongói, de egymással szögesen ellentétes politikai eszmények és értékrendszer szolgálatában: Széchenyi a királyság eszméjéhez s a dinasztiahoz hű, Petőfi az Ausztriától való teljes elszakadásért és a köztársaság gondolatáért rajong. «Lehetnek — folytatja az önérzetére rátartós politikai költő — ékeőbb, nagyobb szerű lantok és tollak, mint az enyém, de szeplőtlenebbek nincsenek, mert soha lantomnak egy hangját, tollamnak egy vonását sem adtam bérbe senkinek; énekeltem és írtam azt, mire lelkem istene ösztönzött, *lelkem istene pedig a szabadság.* Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy *szigorú erkölcsű ember valék, ami egy szóval annyi, mint republicanus,* mert a respublicának nem az a főjelszava, hogy

„le a királlyal!”, hanem a „tisztá erkölcs”. Nem a széttört korona, hanem a megvesztegethetetlen jellem, szilárd becsületesség a *respublica* alapja, enélkül ostromolhatjátok a trónt, mint titánok az eget, s le fognak benneteket mennykövezni; ezzel pedig leparittyázzátok a monarchiát, mind Dávid Góliátot!»

Széchenyi a nemzeti fejlődésnek végső célját, az erkölcs megvalósítását, a monarchikus kormányforma keretében látja biztosítva, nálunk a köztársaságot az elvadult csőceselék uralmának nézi, mert a magyar szalmalángként hirtelen lelkesülő, a szabadsággal élni nem tudó, «magát szünet nélkül álmokban hintázni szerető», alig fékezhető nemzet, «egy magában irigykedő, agyarkodó, már-már pusztulásra fajult méhraj», melyet «vaskéz nélkül nem kormányozhatni». Hogyan tudnók magunkat a köztársaságban kormányozni, mikor «nálunk minden, még a politika is, jobbadán szeretet és gyűlölet, *sympathia* és *antipathia* legtúlságosb határai közt ingadoz?» Széchenyi a lassú, szolid, nevelés útján végbemenő, fokozatos fejlődés híve. Széchenyi, akinek mély filozófiai hajlama az élet és a történet jelenségeit mindig az elvek magaslatait megszállva, szerette nézni, 1814-től kezdve, amikor Staël asszonynak *L'Allemagne* c. munkáját olvassa a történetben mutatkozó folytonos haladás elvéről, állandóan töri a fejét a tökéletesedés, a haladás eszméjén, melyet kapcsolatba hoz az egyes emberek és a nemzetek életkorának és fejlődésének párhuzamával, amelyet aztán a magyar történetre alkalmaz. A nemzetek is a történet tanúsága szerint

átélik a gyermek- és kamaszéveket, aztán a férfi- és az öregkort, végül elhalnak. Bacont, Montesquieut, Voltairet, Burket, Franklint, főképp Herdert s Benthamet tanulmányozva, alakítja ki történetfilozófiáját, melynek alapelve a haladás eszméje. «*Valamint Istenben, úgy hiszek az emberi perfectibilitásban!*» — ilyen lelkesült szavakban tör ki a haladás gondolatának mély átélése alapján (Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg. 73. L. idevágó eszméinek kitűnő vizsgálatát: Angyal Dávid: Tanulmányok. Gr. Széchenyi István történeti eszméi. 1923. 94. l.). Annak, aki nemzete megújítására vállalkozik, hinnie is kell az emberiség általános haladásában, a reformok megvalósításának lehetőségében. Ez az elméleti optimizmus, mely hisz az emberiség folytonos szellemi fejlődésében, Széchenyit mélyen át is hatja. «Az emberi nem — mondja — miután nemzedékről nemzedékre mehet át az anyagon nyert diadalnak napról-napra növekedő sora és alig mehet veszendőbe egy kikutatott igazság is, nemcsak alvásba visszaesni többé nem fog, de az eszmék *szabadabb* súrlódásánál fogva mindinkább s inkább ki fog belőle törni a szellemi szikra.» A szellemi haladással párhuzamos a politikai fejlődés is, melynek fokozatosan, a történeti-társadalmi feltételekhez mértén kell végbemennie. Az Ausztriával összeszövődött magyar királyság eszméjéről nem lehet az ország felfordulásának és pusztulásának veszedelme nélkül, a történeti folytonosságot hirtelen forradalmi módon megszakítva, máról-holnapra a köztársasági gondolat megvalósítására áttérni.

S mi Petőfi történetfilozófiájának alapelve? Látszólag szintén a történeti fejlődés lassú, fokozatos menete. A költő többször is hangoztatja, milyen csigalépésben halad a világszellem. Azt hiszi azonban, hogy költői intuiciójának ihletével kell a világszellem lépéseinek szándékát megragadnia. Hegel történetmetafizikája értelmében azt gondolja, hogy a történet voltaképp theodicaea: az isteni világterv megvalósulása, amelynek célja a szabadság. Az erre irányuló fejlődést a világszellem hatalma kormányozza, amelynek eszközei a népszellemek és a nagyemberek. Minden nemzet az egyetemes szellem egy-egy megnyilvánulása. Egy-egy nép csak addig szerepel a történet színpadán, amíg a történetben saját szerű hivatását teljesíti, aztán szétmállik és elenyészik: Weltgeschichte ist Weltgericht!

Mindez Széchenyi történetfilozófiai gondolkörével is teljesen összhangban áll. Ő is hisz az emberiség haladásában, a nemzetek saját szerű hivatásában, ennek fokunkinti teljesítésében, ifjú-, férfi- s öregkorában s aztán halálában; folyton azt kutatja, vajjon a magyarságnak mi a történeti missziója, van-e képessége és életereje ennek betöltésére? erőtől duzzadó fiatal nemzet-e vagy elvéhédtt nép, amelyre a történet már a koporsót szegezi? Petőfinek is ezek a problémái. Csakhogy míg Széchenyi a kereszténység transzcendens személyes Istenét tartja a világtörténet tervalkotójának, mozgatójának s a nemzetek történeti érdemessége értékelő megállapítójának, addig Petőfi a német XIX. század eleji romantikus

idealizmus hatása alatt az immanens világszellemet (Weltgeist), melyet a misztikába vesző metafizikával mintegy önálló lényvé varázsol. Széchenyi attól sem idegenkedik, hogy a fejlődés célja a szabadság legyen, amely az erkölcs egyik legfőbb mozzanata. Csakhogy a politikai szabadságot, mint a társadalmi újjászületés alapját, hosszú nemzetnevelési munka gyümölcsének tartja: a koraszülött szabadság éretlen nemzet számára a legnagyobb veszedelem. A végső cél a kölcsönösen korlátolt szabadság, de ennek időpontja a hosszú fejlődési folyamatban számunkra még nem érkezett el. Petőfi, aki annyira hangoztatja a történeti fejlődésnek, a világszellem kibontakozásának lassúságát, azt hiszi, hogy a *teljes* szabadságnak időpontja, melyet a boldogság korával azonosít, már itt van. Meglepő ellentét: az elvont elveket szerető Széchenyi a szabadságra nézve konkrét, szemléletes, gyakorlati módon gondolkodik; a legszemléletesebb, a legkonkrétebb magyar költő viszont Hegel nyomán a szabadságot elvont, doktrinér, sápadt, öncélú eszmévé finomítja: a világszabadságnak absztrakt gondolatává, amelynek fogalmi keretét oly nehéz megfogható tartalommal kitölteni. (L. bővebben: Petőfi pesszimizmusa 1936. c. munkámat 65—82. lk.). Petőfi *általában* rajong a szabadságért, a demokráciáért, a republikáért, a szocializmusért, a nélkül, hogy tüzetesebben behatolna azoknak a reformoknak, társadalmi politikai újításoknak és követelményeknek részleteibe, amelyek ezekből az eszmékből következetesen folynak. *Általában*, részletes megokolás nélkül, francia szuggesztíóra hisz

abban, hogy a szabadságnak a monarchia elvileg ellensége, s minden elnyomásnak, közéleti romlottságnak, az oligarchák túlkapásainak a király a kútfeje. Minden baj forrása a monarchia: ezt olvasta francia íróiban, akik a királyságnak a szabadságot elnyomó bűneit nemcsak a régi francia monarchák, hanem a restauráció óta uralkodó három király példáján is szemléltették. Különösen izgató volt az akkor uralkodó király, Lajos Fülöp ellen irányuló heves támadások sora, amelyet a köztársasági államforma hívei indítottak ellene, főképp Louis Blanc (*Histoire de dix ans*). Az 1848-as forradalmi évnek általános korhangelata: az emberi kultúra fejlődése, a korlátlan haladás szabadsága megköveteli a királyok elűzését s a monarchia romjain a nép «igazi» akaratát képviselő köztársasági államforma új életét.

Petőfi már 1844-ben ír verset *A királyok* ellen az országgyűlés szétoszlása alkalmával, de csak 1848 őszén közli. A korona és bíborszék a népek gyermekkorának játékszere, melyet egy fajankó fejébe nyomnak, aki azt hiszi, hogy Isten kegyelméből uralkodik. Most azonban, mikor már öntudatra érett a nép, le a királyok fejéről a koronát! Ha maguktól le nem teszik, le kell ütni úgy, hogy a fejük is vele gördüljön.' Az a bárd, mely Lajosnak Párizs piacán a nyakára csapott, annak a zivatarnak volt első villáma, mely itt is kitör nemsokára. Világszerte a királyok üldözött vadak lesznek. Vérükkel fogjuk ezt az égre írni: nem gyerek már a világ, de férfi! (*A királyok ellen.*) 1848 március végén híre jár, hogy a király

nem erősíti meg a felelős kormányt. Petőfi lázítani kezd : a nép tengere föltámadt, szilaj hullámokat vet rémítő ereje. De ha felül is még a gálya s alul van a víznek árja, azért a víz az úr! (*Föltámadott a tenger*). Ugyanekkor röpcédulákon osztogatja *A királyokhoz* c. versét az ifjúság, mely már a nemzeti színek helyett vörös szalagot visel a karján a republikánus politikai hitvallás jeléül. A királyok megtörik esküjüket, a népek már csak túrik őket, napjaik meg vannak számolva. A költő nem akar lázítani, a fát megrázni, melynek rothadt gyümölcse úgylis magától lehull. S mégis izgatva hangzik a refrén :

Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé szeretett király.

Ez a vers, amely a királyok ellen s a köztársaság mellett lázító költemények egész sorának (*Készülj hazám!*, *A király és a hóhér*, *Bánk bán*, *A király esküje*, *Respublica*, *Dobzse László*, *Élet vagy halál*, *Ausztria*, *Vérmező stb.*) csak nyitánya, sok helyütt nagy felháborodást kelt s a költőt népszerűtlenné teszi. Petőfi ezt maga is észreveszi s rövid időre szilajsága enged. «Ami *A királyokhoz* című versemet illeti — írja május 27-én — mely népszerűtlenségem fő oka, az a republicanismus első nyilvános szava volt Magyarországon és határtalanul csalatkoznak, akik azt hiszik, hogy az utolsó is egyszersmind. A monarchia Európában vége felé jár; a mindenható Isten sem mentheti meg többé. *Ha valamely eszme világszerűvé lesz, előbb lehet a világot magát megsemmisíteni, mint belőle azon eszmét kiirtani. És*

ilyen most a respublica eszméje. Azonban — s itt jelentkezik Petőfi pillanatnyi hetyke engedménye — *a monarchiának van még jövője nálunk, sőt mostanában elkerülhetetlen szükségünk van rá, ezért nem kiáltottam ki a respublicát, nem lázítottam* (mint rám fogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá. Ennél többet tennem esztelenség lett volna, ennyit tennem a haza- és emberszeretet kényszerített *a magam feláldozásával is.*» Azonban 1848 december 2-ika után, amikor a nemzet megkérdezése nélkül V. Ferdinánd helyébe I. Ferenc József lép a trónra, Petőfi királygyűlölete a legmagasabb hőfokon fehéren izzik *Akasszátok fel a királyokat* c. versében. Ki akarja irtani a királyokat, mert hiába ömlik hőseink vére, a szörnyek újra fölfogják fejüket emelni. A költő maga akar vállalkozni erre:

Mindenkinek barátság, kegyelem,
Csak a királyoknak nem, soha sem!
Lantom s kardom kezemből eldobom,
A hóhérságot majd én folytatom,
Ha kívülem rá ember nem akad —
Akasszátok fel a királyokat!

Most maga akarja végbevinni azt, amit *Az apostol* Szilvesztere, az ő lelki mása. Az elszánt költő a vérpadon vagy a csatatéren is kész meghalni elvont eszményéért, a republikanizmusért. Nemes tüze, de egyben politikai tapasztalatlansága és meggyőződésének naívsága sehol sem ragadja oly paroxizmusra, mint ebben a versében.

Széchenyi hite szerint a történet menetét a világon kívül álló Isten, Petőfi szemében a mindenségben bennrejlő világszellem kormányozza,

amelyet isteni erővel ruház fel. Széchenyit mélyen vallásos katolikus lelke, bár lelkesedik a haladásért és szabadságért, a politika terén a monarchikus eszmére hajlamosítja ; Petőfi rajongó szelleme a köztársaságért rajong s ezt a demokratikus kormányformát szinte vallásos zománccal vonja be. «Republicanus vagyok — így próbálja fölemelni politikai meggyőződését a vallás menynevei szférájába 1848 április 19-én írt naplójegyzetében — vallásosságból is. A monarchia emberei nem hiszik, vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokonként fejlődik a világszellem, látom, mikép fejlődik, látom az utat, amelyen megy. *Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést*, de miért sietne? hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen : a monarchiából a respublicába. Elébe álljak, hogy szemrehányó tekintetével megátkozzon és megsemmisítsen? nem! leborulok méltóságos színe előtt, fölkelek megáldva, bele fogózom szent palástjába és követem dicsőséges nyomdokát.» Ő, a költő, benső viszonyban állónak hiszi magát a világszellemmel : ez neki kinyilatkoztatja, hogy itt a szabadságnak és a boldogságnak, azaz a köztársaságnak ideje, az évezredes lassú fejlődésnek tetőpontja.

Pár hónap mulva, amikor *Az apostolt* írja, ennek ajkára ugyancsak a *lassú, fokozatos társadalmi fejlődés eszméjét* adja : az emberi történet célja csak hosszú küzdelem, sok évezredes erőfeszítés, szakadatlan munka alapján valósul meg. Páratlanul költői, a haladás gondolatát nagyszerű

szemléletességgel megérzékítő történetfilozófiája elvben mintha csak Széchenyinek a fokozatos fejlődésről, értékbeli emelkedésről táplált eszméjét formálná át ragyogó esztétikai alakba :

A szőlőszem kicsiny gyümölcs,
Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék.
A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
Kell, hány nyár kell e nagy gyümölcsnek,
Amíg megérik? ez belékerül
Évezredek vagy tán évmiljomokba,
De bizonyára meg fog érni egykor,
És azután az emberek belőle
Világ végéig lakomázni fognak.
A szőlő a napsugaraktul érik ;
Mig édes lett, hány napsugár
Lehelte rája élte melegét,
Hány százezer, hány miljom napsugár?...
A földet is sugárok érlelik, de
Ezek nem nap sugárai, hanem
Az embereknek lelkei.
*Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem ;
Hogyan kívánhatnók tehát, hogy
A föld hamar megérjék?...*

A romantikus történetfilozófiából Petőfi lelke — önmagára, *Az apostolra* is gondolva — örömmel szívja magába a «nagy léleknek», a lángelmének történetformáló erejébe vetett hitet : a világszellem a genieken keresztül nyilatkoztatja ki magát az emberiségnek, ők a nagy eszméknek nemzetfeletti hordozói. Széchenyi ugyanígy gondolkozik a romantika genie-kultusza nyomán : «Bizonyos lángeszűek úgyszólván megszűnnek valami nemzetnek sajátjai lenni, de az egész emberi nem kincseivé válnak. És ez helyes, mert ezek alkotják

azon kapcsot, mely nemzeteket egybenfüggő láncolatba fűz». (Döblingi irod. hagyaték. II. 23.)

A történet lényege a fejlődés, ennek eszköze pedig az ember munkája, különösen azé, akit tehetsége magasabbrendű hivatásra sugall. A történet tanulmányozásának, azaz a fejlődés tudatoságának ez a legfölemelőbb tanúsága. Aki tudatában van a fejlődésnek, az erkölcsi kötelességének is érzi, hogy odaadó munkájával a haladást előmozdítsa, a társadalmat az ő tevékenységével is fejlessze; az a fejlődés egyik láncszemének érzi magát, aki felelős tetteiért. Széchenyi lelke legmélyén érzi a történeti munkának ezt a felelősségtudatát. Pályája indulásakor (1826) Isten előtt vallja: «Gondolkodni és dolgozni akarok, éjjel és nappal, egész életemen át.» «A jövő nemzedék — mondja Naplójában — hadd menjen egy lépéssel közelebb a világossághoz. Ebben akarok én eszköz lenni... Engem éltem utolsó pillanatában is boldogítani fog az, ha elmondhatom, hogy bár egy ember is él hazámban, aki boldogabb lett általam, semmint nélkülem lehetett volna.» Egész élete a nemzetért és az emberiségért kifejtett szakadatlan s lázas munka. Nemzetének apostola. A fejlődésben tudatos részességét és szerepét mintha Petőfi, *Apostolának* költői erejével, akarta volna szemléltetni, úgy illik rá történetfilozófiájának Széchenyiével egybehangzó minden szava:

Érzem, hogy én is egy sugár vagyok,
Amely segíti a földet megérni.
Csak egy nap tart a sugár élete,
Tudom, hogy amidőn megérkezik
A nagy szüret,

Akkorra én már rég lementem,
 S parányi művemnek nyoma
 Elvész az óriási munka közt,
De életemnek a tudat erőt ad,
Halálomnak pedig megnyugovást,
Hogy én is, én is egy sugár vagyok!
 Munkára hát,
Föl a munkára, lelkem!
 Ne légyen egy nap, egy perc elveszítve,
Nagy a föladat, az
 Idő röpül, s az
 Élet rövid.

(Az apostol.)

Széchenyi szívét, amikor 1847-ben a *Programmtöredékeket* írja, már összeszorítja az a gondolat, hogy mindaz, amiért élt és dolgozott, romba fog dőlni: a fejlődést munkájával nem előmozdította, hanem egyenest útját szegte: olyan fénysugár volt, mely nem világosságot hozott, hanem gyújtogatott s ezzel a zavart növelte. Éppoly világosan látja a közlő fergeteget az okok és következmények logikai láncolata alapján, mint Petőfi ösztönszerűen a maga költői intuíciójával. Ő retteg a felforgató vihartól, Petőfi boldogan várja, mint újjászületést. A történelmet lapozva, ugyanarra az eredményre jutnak: forradalom lesz, de ezt Széchenyi fékezni, Petőfi segíteni akarja. A költő már 1847 nyarán azt kérdi, vajjon mi az emberiség története? Vértenger — feleli — mely a hajdanna ködbevesző szikláiból ered s szakadatlanul folyik korunkig s vértengerbe szakad. Rettenetes napokat lát a költő közeledni, aminőket eddig a világ nem látott. A mostani béke csak sírcsend, amely a villám után a mennydörgést szokta megelőzni. Átlát a mélytitkú sötét jövődők fátylán: borzad, de

szilaján örül is. A háború istene újra felölti páncélát, kardját markába szorítja, lóra ül s végigszáguld a messze világon s a népeket döntő viadalra hívja. Két nemzet áll ekkor szembe: a jóké és a gonoszaké, eddig a gonosz győzött s a jó vesztett, most a jó fog diadalra jutni, de győzelme vértengerbe kerül:

Ez lesz az ítélet,
Melyet ígért isten, próféták ajkai által,
Ez lesz az ítélet, s ezután kezdődik az élet,
Az örök üdvesség; s érette a mennybe röpülnünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.
(Az ítélet.)

Egy esztendő múltán valóban kitör a francia, olasz és az osztrák forradalom, nyomukban a magyar március 15-ike. Ugyanakkor, amikor Petőfi iménti sötét proféciáját, mint végítéletet dörgi, Széchenyi, ugyancsak «a történetet lapozva», a forradalmak belső dialektikájának gyászos eredményeit is látja. Petőfi érzelmeiből és vágyaiból meríti politikai elveit és jóslatait, Széchenyi az ész logikájából, melyet a történet tapasztalata támogat. «Minden forradalmi állapotnak — írja (Programmtöredékek, 35. l.) — ilyes szokott lenni természetes progressiója: úgyszólván violentiai kótyavetye áll be a szónokok, a szereplők közt. Mirabeau csakhamar pecsoviccsá válik Camille Desmoulinshoz mérve; ez pedig Dantonhoz állítva lesz azzá, de végre ő sem kerül el Robespierrehez hasonlítva ezt a 'qualificatiót', míg berekesztésül: a forradalmi hagymázsabadság illúzióit az önkény zsarnok-keze töri szét.» De már jóval ezelőtt Széchenyi a *Kelet Népében* a francia forradalom

tipikus modellje szerint megrajzolja a magyar forradalom menetét : Kossuth Pesti Hírlapja és szónoklata megindítja a forradalmat, de csakhamar ő is pecsoviccsá válik, az indulat és fantázia ifjú, tüzes bajnokai már nem elégednek meg Kossuthtal, egyhamar túllicitálják s mind sötétebb örvénybe ragadják. «Kossuth ezzel nem dicső jövődőbe vezérli, de okvetlen sírba dönti a magyart, és pedig szoros tudományilag azért, mert az érzelem s nem az értelem köréből emeli roppant hatású szózatát, s ekkép az országlásnak nem azon rendszerét követi, mely a legegyszerűbb helyzetben is az egyedüli üdvös, és annál elkerülhetetlenebb felette szövevényes körülményeinkben ; de ehelyett egyenesen *francia modor szerint* működik, mely modor az érzelem köréből működik és nem más, mint az, mely után indultak Mirabeau-tól kezdve Camille Desmoulins, Danton, St.-Just, Marat, Robespierre egész a mai francia propaganda hőseiig szívandalgó Lamennais-vel, Père Infantin-nel stb., kik egyenként jobbadán jók, s többen közülök megvesztegethetetlen becsületűek és cinikai egyszerűségűek valának, de a szív és érzelmek tévutaiba keveredvén, hol megállapodás többé nincs. Senki nem állotta útjokat, végre oly vakbuzgó tébolyságba estek, hogy nyavalygó ábrándjuk szerint az emberiség díszére, felebarátaik jóllétére felcsordultig fertőzteték embervérrel a hazai oltárt, és most jobbadán mint embervért szomjazó szörnyetegek említetnek átokként, holott politikai pályájuk kezdetekor mindenek felett felebarátaik s az emberiség iránti szeretet szomja hevíté keblüket. Ennyire

vezet, ha a körülmények vagy az értelem hideg kétszer-kettő-négyje gátot nem vetnek, a tév-irány.» (Kelet Népe. 170. l.).

Petőfivel a szabadságmámor nem engedte megláttatni a forradalom gátnélküli erejét s vészes kockázatát. Buzgón tanulmányozza a francia forradalom történetét, amelyet «bibliájának» nevez. Amikor feleségével Pestre költözik, lakásának főekessége könyvtára, amelyben a forradalmi szellemű költők (Shelley, Béranger, Hugo Victor, Heine) mind megtalálhatók. «A falakon a francia forradalom nevezetes alakjainak kő- vagy acélmetszetű képei függtek, melyeket utóbb a márciusi napok után a megfelelő hangulat szerint változtatott; Lafayettet és Mirabeaut a köztársaságiak, majd ezeket Robespierre és társai váltották fel: de Mme Roland mellett ott függött Corday Sarolta képe is, talán felesége óhajtására.» (Ferenczi Z.: Petőfi életrajza, III. 1896. 174. l.). Egyik legkedvesebb könyve, amelyből a francia forradalomra vonatkozó tudását és lelkesedését meríti, Lamartine-nak, a francia romantikus költészet egyik megteremtőjének, *Histoire des Girondins*-je (1847. 8 kötet). Ennek meleg ünnepelessége és pátosza költői fénnel vonja be és eszményíti a véres tragédiát: csak azt emeli ki a forradalomból, ami fölemelő odaadás és önzetlen rajongás volt benne. Ezt a könyvet a fellobbanó s könnyen lelkesülő Petőfi bálványozza, számos költeményéhez ihletet merít belőle, ellenben a mindent a hideg ész próbakövére tevő s az érzelmek idealizáló hatalmát lehántó realista Széchenyi megveti. Széchenyi 1847 januárjától szeptem-

beréig olvassa sok megszakítással a girondiak történetét. Előbb már régen (1825) franciaországi útján Marseille-ben megismerkedik a költőnek Byront utánzó költeményével: a *Le dernier Chant du pèlerinage d'Harold*-dal, amelyből naplójában hosszú részletet idéz. Később aldunai útján 1833 szept. 8-án személyesen is megismerkedik Zimonyban gróf Lamartine-nal, aki keleti útján Magyarországra is eljut gazdag angol feleségével, Birch Maryvel, akiről Széchenyi megjegyzi, hogy urával «nem jól fért meg». (Napló IV. 412. l.). Lamartine 1848-ban a februári forradalom után, mely Petőfi lelkét annyira föllelkesíti, egy darabig a provizórius kormány élére kerül, ami Petőfi előtt költőtársának tekintélyét s a költők politikai nagy hivatásába vetett hitét még csak növeli. A fiatal, de konzervatív Lónyay Menyhért, noha a forradalmaktól rettegő Széchenyinek benső bizalmasa s a szélső irányzat ellenfele, maga is a februári forradalom sugallata alá kerül. Naplójában (1848 márc. 8.) ezt írja: «Lamartine cselekvényei igen szépek. A Hôtel de Ville-ből való hazakísérése, a halálos büntetés eltörlése elragadó jelenetek. Vajjon sikerülni fog-e a jeles költőnek, ki most nem írja, hanem csinálja a legújabb francia forradalmat, a republicanus intézményeket a demokratia, socialismus, communismus minden rendet felzavaró vészes következményeitől megóvni?» (Lónyay Menyhértnek 1847/8-diki naplója. Budapesti Szemle. 1896. 86. köt. 40. l.). Lónyayt aggasztja, hogy az ideiglenes kormány tagjai között van Louis Blanc, Marras; sőt Cabet is, a kommunisták feje, készségét nyilvánítja az

együttműködésre. A párizsi magyarok üdvözlő küldöttsége előtt Lamartine 1848 márciusában a magyarságot ilyen költői retorikával magasztalja : «Ha Franciaországnak szüksége volna, hogy értesítsék azon erényekről, vitézségről, a szabadság és testvériség szelleméről, mely az Önök nemzetét lelkesíti, akkor szerencsés lehetnék erről magam tanuskodhatni. Én beutaztam az Önök hazáját és tanuja voltam egy nagy nemzet pásztori és egyszersmind hősi erényeinek, melyek bár más nagy szövetségi egységbe léptek, mit sem veszítettek ősi nemes nemzeti jellegükből». Ennek a hízelgő szónak híre eljut Pestre is, ahol a tüntető tömeg gyakran kiáltja : «Éljen Lamartine!» (Riedl Frigyes : Petőfi Sándor. 1923. 50. 1.). Amikor Petőfi naplójában 1848 március 17-én azt írja, hogy «a monarchia virág, a respublica gyümölcs», akkor erre a gondolatra Lamartine-nak Európához intézett március 3-diki kiáltványa sugallja, mely három nappal azelőtt egész terjedelmében a *Budapesti Híradó*-ban megjelent (márc. 14-diki szám). Lamartine ugyanis a francia köztársaság elismerését kérő manifesztumában ezt mondja : «A monarchiai, az aristocratiai, az alkotmányos és köztársasági rendszerek a nemzetek szelleme lassankénti érlelésének kifejezései.» Ezt a gondolatot visszhangozzák Petőfi fönnebbi szavai.

Széchenyi egy évvel ezelőtt olvassa a girondiak történetét. Erősen felizgatja (Napló VI. 536. 1.). A forradalom egyes alakjai idealizálásának hatása alól bizonyos fokig jómaga sem menekül : «A francia forradalomnak legnemtelenebb alakja is

nagyobb lovag, több benne a tisztességtudás és kegyelet, mint például Irinyiben, Szentkirályiban etc. Ezek előtt az emberek előtt egyáltalán semmi sem szent». (1847. ápr. 25.). Közben teljesen kiábrándul a könyvből, Petőfi «bibliájából», mert szentesíti a haramiaságot: «C'est sanctifier le brigandage!» — kiált fel 1847 szept. 2-án. A következő nap levonja a könyvnek a magyar viszonyokra vonatkozó tanulságát, amely szöge- sen ellentétes Petőfi lelkesedő értékfelfogásával: «Milyen könyv! Igen hasznos azok számára, akik belátják, hová vezet végül a fanatizmus! Erény az ajkakon és kielégíthetetlen vérszomj a szívben. Ez a könyv végtelenül káros, mert a bűnt szentesíti, a gazemberek és gyilkosok undok seregét vértanúvá magasztosítja». Lamartine műve mély benyomást tesz Széchenyire. Ennek tanusága, hogy politikai küzdelmei és aggodalmai közepett minduntalan eszébe jutnak a francia forradalomnak «a girondiak történetében» jellemzett hirtelen ellentétbe szökő fordulatai és jellegzetes alakjai. Kossuthot hol Robespierrehez (június 14.), hol Marathoz hasonlítja (augusztus 29.). «Emberfölötti lény ez a Kossuth (ein übermenschliches Wesen). Az égből támadt? Nem! A pokolból! Szétszaggatja Magyarországot. Nemsokára az egész teljes kaoszba esik szét.» (Július 20.). Meg van Széchenyi győződve arról, hogy Kossuth izgatása diadalmaskodni fog. Miért? «Mert a hegypárt (*Montagne*), az erőszak (*la Violence*) mindig győz a mérsékelt párt (*la plaine*), a rettegés (*terreur*) és félrendszabályok fölött» (1847 szeptember 3.).

1848 tavaszán Széchenyi aggódó figyelemmel kíséri a francia forradalom eszméiért és véres jeleneteiért rajongó Petőfinek féket már nem ismerő izgatását s az ifjúságra mind nagyobb erővel kisugárzó hatását. Az országgyűlés az úrbér megszüntetését tárgyalja. Petőfi egy verssel akarja megfélemlíteni és siettetni, melyet Lónyay Menyhért naplójában «veszett versnek» bélyegez. Eredeti címe *1848 márc. 11.*, tehát megelőzi a *Talpra magyar*-t. Szövege Egressy Gábor szavalókönyvében maradt meg. *A mágnásokhoz* címen is közkézen forgott. Széchenyi erősen megdöbbsent rajta s gúnyosan idézte a főrendek előtt :

Dicsőséges nagy urak, hát
Hogy vagytok?
Viszket-e úgy egy kicsit a
Nyakatok?
Új divatú nyakravaló
Készül most
Számotokra... nem cifra, de
Jó szoros.

Ki a síkra a kunyhókból
Milljomok!
Kaszát, ásót, vasvillákat
Fogjatok!
Az alkalom maga magát
Kínálja,
Ütött a nagy bosszuállás
Órája!...

Állatoknak tartottátok
A népet ;
Hátha most mint állat fizet
Tinéktek?
Ha megrohan, mint vadállat
Bennetek
S körmét, fogát véretekkel
Festi meg?

Ezer évig híztak rajtunk
Az urak,
Most rajtok a mi kutyáink
Hízzanak!
Vasvillára velök, aztán
Szemétre,
Ott egyék a kutyák őket
Ebédre.

Ez a Dózsa-lázadás és a francia forradalom *terreur*-hangjának rekedt történeti vegyülete. Európaszerte forradalmak ütötték fel fejüket : a népnek ki kell most egyszer használnia a jó alkalmat. Vagy teljes egyenlőség, vagy szörnyű halál :

ezt kiáltja a forradalom lírikusa a főuraknak.

Széchenyi joggal lát Petőfiben veszedelmes agitátort Irinyivel, Irányival, Vasváryval, Jókai-val együtt, akiknek lázítását s az események folyására gyakorolt hatását kellő súllyal mérlegeli. «Fiatal emberek — írja április 17-én naplójába — harmincan, kihúzott karddal Bécsbe mentek, hogy mint ‚Nemzeti küldöttség‘ az ottani ifjúságot üdvözljék. Nemezis! Kossuth beszélt a kormány ellen a nemzet nevében — *most Petőfi és kompániája ugyancsak ellenünk a nemzet nevében*» (Döblingi irodalmi hagyaték. I. 297. l.). Három hét múltán alkalma van Széchenyinek szemtől szembe is látni a félelmetes költőt. A miniszterek május 12-ikén együtt vannak. «Népgyűlés — írja Széchenyi (i. m. 312. l.) — deputációt küld. *Petőfi a szónok*. Stáncsics, Vidoss, Pálffy, Glembai. Batthyány Lajos félvállról válaszol nekik, én békítően, szelíden, Deák nyomatékosan. Kossuth köpenyébe burkolódzik és láza van (!?)». Széchenyi naplója szükszavú: nem mondja meg, mit követelt a népgyűlés nevében Petőfi, a szónok, a kormánytól. Előzőnap a katonaság szétszórja a Lederer altábornagynak macskazenét adó tüntető tömeget. Petőfi ezért népgyűlést hív össze a Múzeum elé s hevesen izgat a minisztérium ellen: «Én a minisztériumra nem a hazát, de egymagammat, sőt a kutyámat sem bízám». Az összegyűlt tömeget a költő a minisztertanács ablakai elé tereli, maga pedig néhány társával a miniszterek elé lép s szemükre hányja a nép nevében, hogy az igazi komoly reformokkal még mindig késnek. A miniszterelnök megvetéssel (mit Gering-

schätzung) elhárítja a szemrehányást, Deák erélyesen beszél, Kossuth taktikából hallgat. És a népgyűlések mámorosan összeverődő tömegét mélyen megvető, de mindenek felett *rendet* akaró Széchenyi? Önuralmat gyakorol: engesztelő, megnyugtató, békítő hangon szól. A nemzet nagy lélek-búvára tudja, hogyan kell a hamar lelkesedő és követelődző magyarhoz szólni.

Petőfi igazságtalan Széchenyivel szemben, talán már azért is, mert túlzó demokratikus érzülete Széchenyiben eleve a mágnást látja. Nem veszi észre, hogy éppen az egyik legnagyobb érdeme, hogy főúr létére a legnagyobb hévvel és harcikészséggel a korhadt rendiséggel és feudalizmussal szemben a nép pártját fogja. Széchenyi eszméit Petőfi magába szívja a kor levegőjével, költészetével ezeket szolgálja. Amikor azonban politikailag tudatossá válik, már Széchenyi dicsőségét az eszméit szélsőségbe hajtók elhomályosítani kezdik: Széchenyi a szertelen lelkek előtt már merev maradi számba megy, sőt saját eszméi «apostatájának» bélyegzik (Napló VI. 557. l.). Ilyen Széchenyi-portrait rajzolódik Petőfi elméjében is. A legnagyobb magyart költeményeiben egyetlen egyszer sem említi, bár Kölcsey szellemének őszintén hódol. Mindössze egy lapnyi prózát szentel neki, de szemetszűrő igazságtalansággal s csakis a politikai gyűlölet torzító tükrében támadt elfogultsággal. Egy Kliegl nevű festő, aki egyben géptani találmányokon (szedő- és osztógépen, számológépen, zongorán improvizált zeneszerzeményt megrögzítő készüléken) törte fejét, megjelenik Petőfi Radikális Körében és előadást

tart vasúti tervéről. Petőfi azonnal lelkesedésre gyullad: minden szakértelem híján a feltalálót «nagy gépésznek» magasztalja s vele szemben a közlekedésügyi minisztert, Széchenyit, éles kritikával sújtja. 1848 április 29-én ilyen naplójegyzetet ír: «Nevezetes, nagyszerű találmány! Egy véghetetlenül tökéletesített vaspálya, melyen hegynek völgynek utazhatni, kanyarodhatni jobbra balra, s elkészítése csak felényibe kerülne, mint a mostani vaspályáké, s így az utazási költség is a mostaninak csak fele lenne. Milyen nyereség! Kliegl a közlekedési miniszterhez ment új találmányával. A közlekedési minister Szécsényi István! (A történeti nevet Petőfi cs-vel írja, hogy az egyenlőség eszméjét itt is diadalra juttassa.) Ezt tudni elég, hogy az eredményt is tudjuk. Szécsényi olyan ember, ki a fogpiszkálót is Angliából hozatja magának, élvén azon szent meggyőződésben, hogy a magyar ember hatökör az effélékhez. Meg sem nézte Kliegl gépeit, hanem küldte őt találmányával egyetemben nem tudom kihez és kihez. No de a nagy emberek ilyen kis gyöngeségein ne akadjunk fönn. Nem is Szécsényi itt a hibás, hanem Kliegl uram maga, mért volt olyan együgyű, hogy Magyarországot választotta születése helyéül. Ha valahol Boroughbridgeben született volna, s a neve valami Percy Bysshe Krokszenbrokszen volna, akkor aztán majd másképp fogadta volna Szécsényi. Ha tehát ennek utána megint föltalál valamit, legyen annyi esze, hogy szülessék Angolországban, vagy menjen az Alföldre fakilincseket és kulacsokat csinálni, és ne törje a fejét olyan

hiábavalóságokon, amelyekért nálunk egy fityinget sem dug a zsebébe.»

Micsoda hetyke tudatlanság és hálátlanság lakozik ezekben a gúnyos szavakban s homályosítja el a költő szemét Széchenyi érdemeivel szemben. A könnyen hevülő poéta nem tudja, hogy mindazt a modern technikát, amely akkor bontogatta az országban szárnyait, Széchenyi, a nemzetnek ez az igazi «nagy gépésze», teremtette meg. Angliából ő csempészi ki azt a gázgép-modellt, amelynek kivitele halálbüntetéssel járt. Az ő cselekvő szelleme indítja el a gőzhajót a Dunán, a Tiszán s a Balatonon s ereszti útjára az első vasúti mozdonyokat, amikor még 1839-ben Deák Ferenc az országgyűlésen «a mesék és álmok országába» utalja a Bécs és Pest, Pest és Debrecen közt járó vonatot; az ő fáradhatatlan génusza az atyja a Lánchídnak, az Alagútnak, a pesti és fiemei kikötőnek, az első hengermalomnak, az Alduna és a Tisza, meg a többi folyó szabályozásának, az óbudai hajóépítő műhelynek; ő követeli a legerélyesebben a műegyetemnek s a reáliskoláknak felállítását, hogy a magyar ifjúság a technikai pályákra képezhesse ki magát, jogász helyett mérnök legyen, mert a gyakorlati célú tudás jó összhangban van a magyarság nemzeti sajátságaival.

S a költő politikai elfogultságból túlbuzgó lírai lendületével letép minden technikai babért Széchenyi homlokáról — egy fantaszta festőgép-szerkesztő kedvéért, aki a radikális klubba menekül szépenhangzó, de terméketlen tervével. Anglomanikusnak bélyegzi, holott Széchenyi

európai látóköre a nyugati kultúrát magyar ízre akarja átformálni s nem az angolokat utánozni. Már fiatal korában teljes tudatában van a nemzetek jellemének sajátzerű szerves történeti fejlődésével, amiért is egyik nemzet a másikat kár nélkül mindenestül nem másolhatja. Széchenyi politikai alapelve azoknak a törzsökös eredeti magyar nemzeti sajátságoknak megőrzése és fejlesztése, amelyeket éppen a népben talál meg, ahonnan éppen Petőfi is költői ihletét és formáit meríti. Széchenyi kétségkívül számos sugallatot kap Angliától, többek között az urat és a szolgát, a birtokos nemest és a parasztot elválasztó társadalmi és jogi választófalak lebontására, a demokráciára, amelyért Petőfi is oly nemes hévvel rajong. Petőfi vádjaira «a gőgös gróf» még huszonnégy éves korában megadja a választ, amikor Londonból 1815 november 1-én ilyen nemzetkarakteriológiai s politikai bölcseséggel ír édesapjának: «Milyen kevés boldogtalan embert találok ebben az országban, ahol a nép a nemes-séggel keveredik, ahol a legközönségesebb, utolsó szolgának is ugyanazok a jogai és igényei vannak, mint a legnagyobb, a leggazdagabb embernek. Ez az egyenlőség nagy boldogság. Eddig ezt csak *lehetségesnek* tartottam, most azonban látom, hogy itt *valóságos*. A szolgának és az úrnak erre a viszonyára, amelyen minden egyes individuum joga alapszik, más országokban aligha lehet még törekedni. Ezt a sziget, a nemzet jelleme és még egyéb száz ok, melyeket csak az ismer, aki egyszer Angliában volt, lehetetlenné teszi. *Ezért azt gondolom, hogy az angolok utánzása (Imitation*

der Engländer) a nemzetiség iránt való szeretetből a legfonákabb dolgok egyike, amit csak tehetünk. Ezen model szerint semmi más nemzet nem formálható». (Levelei szülőihez. 1896. 173. l.).

Ha Petőfi Széchenyit félti az angломániától, Széchenyi nagyobb joggal féltheti Petőfit a politikai frankomániától, mely szinte rajongással kéjeleg a francia forradalom alakjainak és aktusainak tudatos utánzásában.

És a költészet s világnézet terén : ha Széchenyi sötéten látó lelke oly lelkesülten vonzódik Byronhoz, vajjon nem Byron ihleti-e Petőfi *Felhőit*? Nem anglomanikusak mindketten Byron kultuszában? Vajjon nem ez a lelki rokonság teszi-e lehetővé, hogy Széchenyi Döblingben a költőt szellemi «fiául» fogadja, mint aki örökösen gyötrődő, a megőrüléshez közelálló s önmagát megátkozó lelkének képét a legszebben s a leghívebben festette meg? Vajjon *Az utolsó ember* vérfagyasztó tárgyára s apokaliptikus jelenetezésére nem Byron *Darkness*-e adta a sugallatot a költőnek? S a csodaszép *Tündéralom*-ban «a legmagasabb hegy tetejére» a csalódott szerelmest nem Byron manfrédi keze vezeti-e föl? S vajjon nincs-e része az ugyancsak angol Shelley *Fragment*-jeinek a *Felhők* töredékdarabjainak pesszimista hangulatában, s politikai költészete zsarnokok ellen mennydörgő szabadsághimnuszának abban, hogy Petőfi mint költő a politikai apostol és próféta hivatását hangoztatja? S van-e lelkesebb híve Shakespeare-nak, mint a Coriolanus fordítója?

Széchenyi is, Petőfi is mind a költészetben, mind a politikában kétségtelenül erős angol hatás

alatt áll. S mégis mindketten a legigazabb és leg-hívebb magyarok, akik életüket áldozzák nemzetükért. Petőfi büszkén kiáltja, hogy magyar. Hazáját az öt világrész legszebb országának tartja; lelkesen szemléli a mult tengerén az egekbe nyúló kősziklákat, nemzete nagy bajnokait. Szégyenli azonban magát a jelen sivársága miatt, mert nem fejt ki a magyarság a benne szunnyadó hatalmas erőket :

De semmi kincsért s hírért a világon
El nem hagynám én szülőföldemet,
Mert szeretem, hön szeretem, imádom
Gyalázatában is nemzetemet!

(*Magyar vagyok.*)

Széchenyi szemében is a magyar nemzeti jelleg minden : hozzá képest minden egyéb jelentéktelen. Éppen két héttel Petőfi lekicsinylő s idegenimádattal vádló szavai előtt, április 3-án, azt fejtegeti Széchenyi a maga nagyszerű politikai realizmusával az országgyűlés nagy izgalma közepezt, «*hogy előtte a magyarság kifejtése annyira a legfőbb dolog, hogy a nélkül neki a szabadság, alkotmány, felelős ministerium sem kell, mert a nem szabad nép egy kulcsfordítással szabad lehet, alkotmányt csinálni könnyű, de a nemzet, ha nemzetiségét veszti, egyenesen annihiláltatik, s a szellem öletik meg, habár a test megmarad is.*» (Beszédek. II. 574. l.)

Széchenyi is, Petőfi is életük egy-egy szakaszában népszerűtlenné válik. De egyikük sem törődik vele. Ezek az abszolút őszinte, szóki-mondó, egyenes lelkek elveikhez ragaszkodva,

tovább mennek a maguk útján és tovább szeretik népüket. Miért? Mert hivatásuk szilárd tudatában *eszköznek* érzik magukat népük boldogítására. Széchenyi a magyart gyermeknépnek tartja, melynek «csak két ellensége van : az előítélet és elbizottság» s amelynek «a természet örök szent törvénye szerint bizonyos krízisen át kell esnie.» Ebben akar segíteni neki ébresztő szavával, nevelő munkájával s alkotó tetteivel, bármennyi követ dob is rá nemzete. «A jövő nemzedék — írja — hadd menjen egy lépéssel közelebb a világozshoz. *Ebben akarok én eszköz lenni.*» Széchenyi tiszta lelkiismerettel örökösen dolgozik, alkot, ellenfeleivel hadakozik s közben a népszerűséggel nem törődik. Sokan irigylik, féltékenykednek rá, félreismerik, gyanúsítják — ő pedig megelégszik a munka és a jószándék öntudatával. Népszerűsége annyira megfogyatkozik, hogy 1847-ben a követválasztáson Sopronban megbukik. A népszerű politikus gyanús előtte. Mert «felkarolja őt ama roppant erő, t. i. a népszerűség s viszi és sodorja őt, de *nem ám azon képzeleti mennybe*, melyet a forró vér oly szép színekkel fest, hanem azon ki nem gázolható tévutakba, melyekbe eddigelé minden féket szakasztott, szenvedelmeit követő és az ész körébe vissza nem tért nép okvetlen eljutott, s mely tévutakba ennél fogva az oly kevésbé kifejtett magyar is minden bizonnal eljut és szaporábban, mint gondolnók».

A *Kelet Népe* e szavainak igazságát pár esztendő mulva a népszerű Petőfi is érezheti, amikor kiskúnsági szülőföldje nem választja meg követül. A népért küzd s a nép cserbenhagyja s önfeláldozó

munkájáért hálátlansággal fizet. A kiskúnoknak mint követjelölt úgyszólván ugyanazt mondja, amit hivatástudata Széchenyinek súgott: «Igazság szerint nem is magamért, hanem itt értetek szólok, legalább azon jó szándékból, hogy előmozdítsam a javatokat. *Én szerszámnak ajánlom magamat* a ti kezeitekbe, semmi másnak. Magyarország az utóbbi időben sokat tett, de még koránt sem tett eleget arra, hogy boldog és szabad legyen.» A nép először melléje áll, de aztán felbőszítik ellene, úgy hogy a tömeg majdnem agyonveri. S mit mond Petőfi a szeszélyes népről? «De én azért — írja — nem a népet kárhoztatom, hanem ámitóit, félrevezetőit. *A nép előttem szent*, mert gyöngé, mint az asszony s mint a *gyermek*.» S a költő megírja *Az apostol*-t, amelyben a maga eszméit, ezek robbantó erejét, a tömeghangulatnak ellene fordulását, az ő népszerűtlenségét s ennek ellenére a nép iránt való változatlan szeretetét rajzolja meg. Szilveszter-Petőfi mint apostol a nép közé megy, hogy felvilágosítsa jogairól s boldogságának eszközéről, a szabadságról. S a nép, mely hozsannával fogadja, a pap bujtogatóására elpártol tőle. De mégsem lobban gyűlöltre a nép ellen, amelyet hite szerint «épen mert *gyermek*, gyámolítani kell». S tovább harcol érte élete feláldozásáig.

Ha Széchenyi és Petőfi politikájának nem konkrét *eszmei tartalmát* nézzük, amely szögesen ellenkező: amott a fokozatos fejlődés, emitt a forradalom, hanem az eszmékért való önfeláldozás, odaadás, szívós kitartás, a magát eszköznek, szerszámnak tartó szent hevület *formai lelki*

jegyeit, akkor a szellemi struktúra hasonlósága a két nagy lelket mindjárt közelebb hozza egymáshoz. Amikor a dicsőség fényes ormáról a népszerűtlenség sötét völgyébe esnek, nem haragszanak a népre s nem fordulnak el tőle, hanem tovább rendületlenül dolgoznak érte. Miért? Mert mind a ketten szeszélyes, könnyen lobbanó, a fantázia világában élő *gyermeknek* tartják a népet, amelyet egyébként határtalanul szeretnek. Széchenyi többször hangoztatja, hogy a magyarság még gyermeknép, «hogy arány nélkül több költői sajátsággal és tehetséggel bír, mely a képzelet forrásából fakad, mint az ítélet komolyabb tulajdonival, melyek inkább régibb nemzeteknél fejlődtek már ki». (*Világ*. 7. l.) Széchenyi higgadt esze a magyar népnek ezt a természetét már előre belekalkulálja politikai tervébe és taktikájába. A fiatal költő politikája azonban maga is «a képzelet forrásából fakad» s ezért a népben való csalódása meglepetés számára.

Széchenyi 1848 május 14-én egy újságcikk vezérszavait veti papirosra, még pedig egy nem magyar ember tollára adva, aki régen él Magyarországon s őszinte rokonszenvvel kíséri a magyarság nemzeti megújulását. «Soha sem tudott egy néptörzs sem — írja — ekkora eredményeket ilyen rövid idő alatt elérni, mint a magyar, oly néptörzs, amely az *ifjúságnak* minden jegyét magán viseli.» (Gr. Széchenyi István írói és hírlapi vitája. II. rész. 1930. Vízota Gy. szerkesztésében. 1028. l.) A nemzetet Széchenyi ifjúnak tartja, de a nemzet akkori ifjúságát az öregedő, a forra-

dalom menetét aggódva kísérő államférfi nem tudja megérteni s ezért radikalizmusát nem tudja megbocsátani: a forradalmi érzületű fiatalságban az ország szerteüллésének, rothadásának okát látja, vezetőjüket, *Petőfit pedig «dühöngő örültnek» bélyegzi.* Főnnebbi sorai mellé oldaljegyzetbe ezt írja: *«Jugend — Fäulnis. Wirft so einen Wüterich wie Petöfi heraus.»* A fiatalság a fogalmakat összezavarja, nem tud indulatai miatt világosan gondolkodni, csak folyton tüntet. «Azok a gaz taknyos fatyúk!» — szalad ki Széchenyi tollából a megvető szó. A nemzetét és alkotásait a forradalom és anarchia rémképétől féltő államférfit megrettenti a Petőfi-szabású fiataloknak csak az indulatoktól hajtott lelki dinamikája, kíméletlen bátorsága, fölfokozott önérzete és politikai becsvágya, melyet az élet tapasztalata még nem hűtött le óvatossá; hamvas és hetyke, tudatlanságból fakadó idealizmusa, melyet a korlátnélküli szabadságvágy és a társadalmi reformok után való sóvárgás beleűz a politikába, de a valóságos életnek és erőhálózatának alapos ismerete híján. Ő is kíméletlenül bírált, a hagyományos rend ellen lázadozott, reformokat akart, nem félig, hanem egészen és gyökeresen, mint a mostani fiatalság, de nem érzelmi fellobbanás tüzeként, hanem sok komoly tanulmány, észbeli megfontolás, a feltételek reális mérlegelése alapján. Ez a hirtelen reformokért örökösen tüntetést rendező és lázadó fiatalság csak azért idealista, mert naív racionalista: azt hiszi, hogy a valóság az ész, helyesebben szabad képzelet alapján tetszés szerint formálható. Ennek az ifjúságnak még mun-

kás, valamit alkotó multja nincsen, a reformok forradalmi sürgetésére egyedüli jogcíme fiatal-sága. A fiatal titánoknak a *lehetőség* a legfőbb kategóriájuk: potencialiter most még mindent képviselnek, de egy emberöltő múlva ideáljaikkal együtt már elavult régiségekké válnak. Széchenyi érzi, hogy a körülte felnőtt fiatal nemzedék őt is már csak nemzeti antiquitásnak, a kortól elmaradt s ennek lendületét csak fékezni akaró maradinak nézi. S valóban, az új «korszellem» fiatal-sága ennek is nézte: Petőfi egyenest a «világ-szellem» nevében, melynek útját «biztosan» látja. A forradalom pillanatnyi útját a költő valóban helyesen pillantotta meg, de ugyanakkor a maradinak hitt államférfi a századokban gondolkodó Történet igazi útját járta.

Bár Széchenyi kora magyar fiatalságának, élükön Petőfinek politikájától félti nemzete sorsát, mégis éppen az *ifjúságnak* eszméje az egyik híd, amely az ő és Petőfi szellemét átíveli és egybekapcsolja. Széchenyinek a magyar sorsot átfogó történetmetafizikai alapgondolata: *fiatal nép vagyunk* a fiatalság hibáival, csak most gyűjtjük és gyakoroljuk be erőinket a nagy munkára. Ujjong a *Hitel*-ben azon, hogy «köztünk inkább a fiatalság jelei és hibái láthatók s hogy még távol tőlünk a vénség és a koporsó». Boldogan kiált fel a *Világ*-ban, hogy «a magyar egy gyermek-nép, most semmi, de minden lehet, mert lelki és testi erő rejtezik fiatal keblében; minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi.» Nemzeti multunk nagyságát és értékét is lefokozza, csakhogy minél fiatalabbnak tüntethesse föl faját: «Nekünk

nem fénylik a mult, ellenben más nemzeteknek nincs jövőjük : kik szerencsésebbek?» A jelen súlyos bajait látva, a *Kelet Népe*-ben azzal vigasztalja magát, hogy a nemzet ifjú s ezért nevelésének nemes hajlító munkájában részt vehet : «Fiatal a nép, s mind inkább erőre virul, melynek tagjai vagyunk s így a legnemesb, a legdicsőbb dologban, egy nemzet felemelésében vehetünk munkás részt».

S kicsoda Petőfi? A megifjodott, megújított nemzetnek lelkéből lelkezett költője, érényeiben és hibáiban az erőtől duzzadó és hévvel kicsattanó fiatalság lantosa. Petőfi eszményei, idealista világfelfogása, szenvedélyessége, örömeinek és fájdalmának, optimizmusának és pesszimizmusának szeszélyes váltakozása, hetykén fellobbanó önérzete, forró szabadságszeretete, jobbra-balra nem néző őszintesége, naív szeretetreméltósága, képekben dúskáló képzelete mind a fiatalos önerő tudatának kitörése. Mindez Petőfit, az üstököst, anélkül, hogy tudná, az eszme és érzés gravitációjával a reformkorszak Napjának szférájába vonja : hisz eredetileg Széchenyi lángelméjéből sugárzott ki a magyar nemzettest fiatalságának és teljességének gondolata. Ez őlt lázongó testet Petőfiben.

5.

Nemzet és emberiség.

Széchenyi és Petőfi a nemzeti eszme tüzes harcosa, de egyben az egyetemes emberiség gondolatának buzgó képviselője : mindkettő izzó nacionalista, de egyúttal lángoló

humanista. Széchenyi hajlama a filozófiára. Vallásos érzése és a keresztény *universalis humanismus*. A keresztényi «tökéletesedés» s a Herder-féle profán «humanitás-eszme». A nemzet és az emberiség erkölcsi kapcsolata Széchenyi történetfilozófiájában: a magyarság hivatása az emberiség egyetemes keretében. A romantika történetfilozófiai eszméinek hatása. Petőfi hajlama a filozófiára. Hogyan viaskodik benne a racionalizmus és az ösztönszerű intuicionizmus? A francia radikális politikai irodalomból szívja magába a *l'humanité* kultuszát. A «világszabadságért» azért rajong, mert nemzetének szabadsága is. Ezért akar érte meghalni. Az «emberiség» elvont, sápadt fogalmi szkémája Petőfi lelkében mélyen átérzett, szemléletes, perzselő élmény. «Piros zászlók» alatt akar elesni, de nem világpolgár. Széchenyi és a kozmopolitizmus. A nemzet és az emberiség haladása: Petőfi és Condorcet. Petőfi lelkében a haladás szenvedély, vallásos hit tárgya. Célja a szabadság és boldogság, eszköze a forradalom. Csalódása: a «Szörnyű idő» hattyúdala. Petőfi csak a forradalmat jósolta meg: Széchenyi pontosan előre azt is megmondta, ami ezután következett. Mikor a szabadságharc elbukik s a véres megtorlás dühöng, a döbblingi remetében nagyobb a fajszeretet, mint a dinasztikus hűség: megvédelmezi a szabadságharc vértanúit. Erősebb és maróbb hang szakad föl lelkéből a *Nagy Magyar Szatirá-*ban, mint Petőfi rekedten lázító költeményeiben.

A magyar szellem történetének meglepő paradoxona: Széchenyi is, Petőfi is a nemzeti eszme legtüzetesebb harcosa s mégis az egyetemes emberiség gondolatának odaadó és buzgó képviselője. Mind a kettő heves lelkű nacionalista s ugyanakkor univerzális humanista.

Széchenyinéél a *nemzet* és az *emberiség* úgyszólván ikerszóként jelentkezik. Nemzetének javát mindig az egész emberiség javának érzi. Naplójában Istenhez gyakran fohászkodik s ezekben az imádságaiban hazáját és az emberiséget többnyire együtt ajánlja az Úr oltalmába. «Töltsd

meg, Uram, szívemet határtalan szeretettel az egész emberiség iránt» — suttogja az Ég felé 1820 karácsonyán. Nemzetének létjogát lépten-nyomon történeti érdemességében keresi: mikép járul hozzá az egész emberiség tökéletesedéséhez? Egész nemzetmegújító hivatásának végső feladatát ebben látja: «Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait, mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen mineműségében kifejtteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig ismeretlen alakokban kiképezve, *végcéljához*, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden keservtől tisztább érzés?» Amikor nemzetéért dolgozik, úgy érzi, hogy egyben az egész emberiségért dolgozik. Mégis egyik beszédében, félretolva a többi nemzet fejlődési érdekét, így kiált fel: «Nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit: én minden kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyűlölök; előttem a nemzetségszerű hűség, magyarországhoz tántoríthatatlan hűség alapja mindennek». (Beszédék. 358. l.). De azért mégsem «gyűlöli» a többi nemzeteket: jogos igényeiket elismeri, békés összhangban együttműködve akarja őket látni. A «népek csatáját» a lipcsei harctéren megélt s a világnak művelt és műveletlen népeit utazásaiból ismerő Széchenyit keresztény vallásos érzése is egyetemes felebaráti szeretetre sugallja: ezért imádkozik Istenhez az egész emberiség üdvéért. Mély, nemzeteken felülemelkedő egyetemes emberi szolidaritásérzés hatja át. Amikor a touloni kikötőben és arzenálban az agyondolgoztatott gályarabszolgák ezreit pillantja meg, he-

ves fájdalom szorítja össze szívét : «Ennyi boldogtalan embert egyszerre látni, akik az emberiség legszebb ajándékától, a szabadságtól meg vannak rabolva, valóban szomorú látvány». Elborzad őszinte részvéte a rosszul táplált és beteges külsejű emberek láttára, akiknek arckifejezésében fekete lelket és alattomossgot vél fölfedezni, mert hiányzik belőlük a jellemet megedző szabadság. Ha tőle függne, valamennyit mindjárt szabadon bocsátaná, mert emberek. (Napló. II. 579. 1825 aug. 10.) Széchenyi bensejében örökösen forrong a vágy, hogy az emberiség haladásában, «tökéletesedésében» cselekvő részt vegyen. Megváltó szenvedését nemzetéért egyben «az emberiség feldicsőítésének» is érzi.

Petőfi is nemzetén keresztül emelkedik az elnyomott népeket, majd az egész emberiséget átölelő egyetemes szeretetig. Ugyancsak a megváltó szenvedés odaadásával ajánlja fel magát áldozatul hazájáért s vele együtt az egész emberiségért. Az ő szemében is hazája szabadsága és boldogsága egyben az emberiség «világszabadsága» és «világboldogsága». Könyörög a Sorshoz, hogy adjon alkalmat neki az emberiségért való önfeláldozásra :

Sors, nyiss nekem tért, *hadd tehessek*
Az emberiségért valamit !
 Ne hamvadjon ki haszon nélkül e
 Nemes láng, amely ugy hevít.

Láng van szivemben, égből eredt láng,
 Fölforráló minden csepp vért ;
 Minden szívütésem egy imádság
 A világ boldogságaért.

Oh vajha nemcsak üres beszéddel,
De tettel mondhatnám el ezt!
*Legyen bár tettemért a díj egy
Új Golgotán egy új kereszt.*

*Meghalni az emberiség javáért,
Mily boldog, milyen szép halál!
Szebb s boldogítóbb egy hasztalan élet
Minden kéjmámorainál.*

Mondd, sors, oh mond ki, hogy így halok meg,
Ily szentül!... s én elkészítem
*Saját kezemmel azon keresztjét,
Amelyre fölteszítetem.*

(Sors, nyiss nekem tért...)

Mi az oka annak, hogy Széchenyi és Petőfi egyszerre rajongnak a nemzetért és az emberiségért, egy lelki síkon a magyar forró nacionalizmusnak és az elvont egyetemes humanizmusnak és az elvont egyetemes humanizmusnak odaadó képviselői? A látszólagos ellenmondás zárát egy szellemi kulcs nyitja ki: ennek a két komplex léleknek *állandó hajlama a filozofálásra*, melyet folytonos önálló gondolatmunkájuk mellett olvasmányaik is táplálnak és irányítanak. Egynemű szellemi alkatukból a nemzet és az emberiség viszonyára nézve hasonló idealista felfogás sarjad ki. Mindkettő nem idillikus, nyugalmat szerető, hanem tragikus, mindenben problémát megpillantó izgékony lélek, aki örökösen szemben találja magát az emberi lét végső hydra-kérdéseivel. Ilyen az emberiség s ennek keretében a nemzet rendeltetése.

Széchenyiben ifjú korától kezdve erős a hajlam az étellel való tudatos és elvszerű állásfoglalásra, az élet kicsiny és nagy dolgainak mindjárt egyete-

mes szempontokból, magasabb kategóriák szögéből való megpillantására. Ez a filozofáló hajlandóság, mely a magával örökösen küzködő Széchenyit haláláig kíséri, már fiatalkori naplójában minduntalan megszakítja konkrét, az egyes esetekhez kapcsolódó élményeinek leírását: folyton általános szempontok alapján értékeli is, élményeit világnézeti háttérbe illeszti. Ha szerelmi epekedését rögzíti meg akár versben, akár prózában, ha a nápolyi katakombákba száll alá, ha keleti útján az antik világ nagyszerű romjait vagy a hanyatló törökség nyomorát szemléli, ha Anglia hatalmas technikai alkotásait pillantja meg s demokratikus társadalmi szerkezetébe mélyed, egyhamar ráfordul lelke az ilyen kérdésekre: mi is az életnek végső értelme? mi az emberiség rendeltetése a földön? érdemes-e élni? mi az Isten, az emberiség, a nemzet s önnönmagunk iránt való kötelességünk? mi a haladásnak, a tökéletesedésnek útja az egyén, a nemzet, sőt az egész emberiség számára? Ilyen kérdőjelek még könnyelmű kalandjai vagy jelentéktelen életeseeményei közepett is lépten-nyomon elékígyóznak s hosszas töprengéssel, mélyenjáró elemzéssel iparkodik őket valamely megnyugtató felelettel kiegyenesíteni. Már fiatalkori írásaiban és költeményeiben minduntalan bölcselkedik: élményei tartalmának sokszor egyetemesebb nézőpontból való megformulálására, mintegy fogalmi behütésére törekszik. Nyugtalan lelke nem tud a kis dolgokban sem mindent boldogan egyszerűsítő elmé maradni, hanem az élet és történet jelenségeit folyton magasabb elvi álláspontból s a maga

bonyolult mivoltában iparkodik szemlélni. Persze nem önmagába falazottan s elvont rendszerességgel filozofál, mint valami szobatudós, hanem a körülte zajló valóságos élet folytonos megélése szolgáltatja gondolatának serkentő indítékait és irányát. Nem az elvont gondolatoknak hidegen logizáló, hanem a konkrét életnek élményszerű filozófusa. Később tanulmányai alapján összefüggőbb s rendszeresebb az elmejárása, bár végig erősen rapszodikus, mintegy zseniálisan fel-felvilanó marad. Eleinte még inkább csak világos foltookban gondolkodik, de ezek a filozófiai tisztások iratainak sűrűjében mind gyakoribbá válnak. Nyughatatlansága azonban sohasem engedi meg a teljes rendszerbe foglalt és végiggondolt harmonikus világfelfogás kialakulását: gerjedelmeiből támadt ellenmondások mindig tapadnak hozzá. Világnézetének gerendázata azonban állandó marad, mert eredeti egyéniségének az elvek síkjára vetített tükörképe.

Nemzetreformáló hivatásának felébredése természetyszerűen indította annak a kérdésnek tisztázására, vajjon mi is a nemzet, hogyan fejlődik, mikép illeszkedik be az egyetemes emberiség keretébe? Ezért buzgón és igazi élményszerű érdeklődéssel olvas államelméleti és történetfilozófiai műveket. Bacon, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Burke, Franklin, Bentham, Chateaubriand, főképp pedig Herder sok anyagot szolgáltatnak neki az elmélkedésre.

Széchenyi szemében először azért oly felsőbbrendű és magasztos az emberiség fogalma, mert mély és élő vallásos érzéssel hisz a kereszténység-

ben, melynek egyik alaptana az univerzális humanizmus. Annak tudata, hogy az emberiség, mint ilyen, a maga egészében a történet és a kultúra alanya, a rabszolgatartó és a többi népeket alacsonyabbrendű lényeknek, barbároknak tekintő görögöknél csak történeti fejlődésük végső szakaszában, a hellenisztikus korban, a stoikusok elméjében merül fel. Ezek már minden embert faji, rangbeli és vagyoni különbség nélkül testvérnek tartanak: mindenkit szeretni kell azért, mert ember. Mivel az antik világból az emberi nem belső egységének és szolidaritásának tudata hiányzik, történeti felfogása is szűkkörű: az emberiség életének és történetének, mint egységes egésznek, gondolatát nem ismeri. A zsidóság az emberiséget egy emberpártól származtatja, hite szerint az emberi nem történeti sorsa elé az isteni bölcsesség egységes célt tűz ki. A legvilágosabbban és egyben történetileg leghatékonyabb módon a kereszténység emelkedik a nemzeti különbségek fölé s hirdeti az emberiség egységét: minden ember bünt követett el már Ádámban, Krisztus minden embert megváltott s meg fog ítélni az utolsó napon. Az egész emberiség szolidaritásának, az egyetemes humanizmusnak gondolatát tükrözi a keresztény történetfilozófia: a történetnek és a tökéletesedésnek alanya az egész emberiség. Csakis az egyetemes emberinek elvi alapján emelkedhetett a kereszténység világkultúrává, egyben a világtörténet legfontosabb tényezőjévé. Széchenyi már vallásos hite alapján is az egyetemes humanizmus híve: a kereszténység az emberiség elé azt a célt tűzi ki, hogy lehetőleg már e földön a kinyilat-

koztatott isteni parancsok teljesítésével elérje az «Isten országát», a *civitas Dei*-t. Ebben a törekvésben minden embernek és nemzetnek részt kell vennie.

Az újkori gondolkodás az emberiségnek ezt a túlvilágra célzó, transzcendens rendeltetését e világivá, immanenssé alakítja át: földi létünk célja az emberiségben rejlő erőknek, a *humanitas*-nak, kibontakoztatása. A humanitásnak ezt az eszméjét Herder avatja a történetfilozófia sarkfogalmává. «Az egész emberi történet — mondja — az emberi erők, ösztönök és cselekvések térben és időben lefolyó természeti története.» Az emberi történetben a *haladás* törvénye uralkodik s ennek célja az észnek és a szeretetnek, e sajátságos emberi tulajdonságoknak, azaz a humanitásnak uralma, a tudománynak, a művészetnek és az erkölcsnek, vagyis mai szóval: a kultúrának lehető kifejlesztése. A föld számunkra «gyakorlótér», az igazi humanitásra való előkészület. A humanitásra való törekvés, avagy kultúra csak társadalomban fejlődhetik: az egyes csak mint történeti lény fejlődhetik a hagyomány, nyelv, nevelés útján igazi emberré, hasonlóképp az emberiség egységes történeti egészszé. Az emberiség, számos visszaesés ellenére, folyton halad a végső cél, a teljes és tiszta humanitas, mint eszmény felé. A humanitást tehát Herder mint értékfogalmat fogja fel, melynek megvalósítása minden embertől megköveteli az általános emberi szolidaritás erkölcsi érzését és tudatát, a testvériséget, az embercsoportok, a nemzetek békés együttműködését. A különféle nemzetekben és kultúrákban

megnyilvánuló emberiség sokrétűsége ellenére a humanitás, a kultúra felé való fejlődésnek mégis bizonyos egységes vonása húzódik végig. A «tiszta emberiség» a történet folyamán mindjobban önmagának tudatára ébred. A humanitás eszméje az emberiségnek mind átfogóbb és nemzetközibb szervezetében valósul meg, bármily sok akadályt és visszaesést kell leküzdenie. Az emberiséget teremtő önfejlődése mindinkább a puszta «természet» fölé emeli, a nélkül, hogy az emberiség élete természetellenessé, mesterkéltté alakulna át. A humanitás értékeszméjéből következik az az erkölcsi kötelesség, hogy «az emberséget», az emberi mivoltot mindeniben tisztelni és fejleszteni kell, mindeniben az «emberi méltóságot» mint öncélt s nem mint eszközt kell nézni. Az általános ember-szeretet az ész segítségével az emberi jogoknak és kötelességeknek mind célszerűbb rendezése útján halad.

Herdernek ezek a történetfilozófiai eszméi mélyen hatnak Széchenyire s nyomaik munkáiban minduntalan föllelhetők. A humanitás eszméjét ő is az emberi élet és fejlődés céljának tartja, csak hogy ezt a célt vallásos hite bevonja «a keresztény tökéletesedésnek», az Isten után való sóvárgásnak transzcendens zománcával. «A keresztény vallással — így korigálja Herder profán humanitás-eszményét a keresztény metafizikával — azt a hitet is átvettük, hogy a halandó virtusai és esze által mindig magasabbra emelheti magát az Istenség felé.» (Lovakrul. 1828. 208. l.) A vallásos égi eszmény azért jól megfér a gyakorlati érzékű Széchenyinek humanizmusában a földi-

természeti világban folyó étellel és munkával: «A jobb ember minden cselekedetének egybevonátja, élete munkájának végcélja, tenger bajainak egyedüli reménysugara, végre is csak azon halhatatlan vágy, *e földön inkább-inkább tökéletesített lelkével visszatérni egykor szebb honába...* Ó mikép lehetne oly vaknál vakabb, kőnél eltompultabb, soha nem látni, mily szép hazát nyitott a Mindenható *még e földön* is az embernek, ha csak a természet s örök igazság azon szembetűnő írásából tanulni akarna, melyet minden ember könnyen olvashat, ki gyermeki ártatlan keblét szep-lőtlen tisztaságában megőrzé». (Hunnia. Írta 1835-ben. 1858. 156—157. lk.) Utóbbi szavaiból már kedves Rousseauja naturalizmusának föllengző szava hangzik ki.

De hogyan tudja «tökéletesíteni» mindinkább az ember a maga lelkét e földön? Talán elszigetelten, egymagában? *Széchenyi az egyes emberek és nemzetek individualizmusát az emberiség eszméjének univerzalizmusával szerves egységbe olvasztja.* Az egyes ember és egyes nemzet annak, ami az emberi típus szellemi alkatában rejlik, csak egy-egy részét tudja napfényre hozni: a szellemi élet, a kultúra valamennyi oldalának kifejtésében az *egész emberiség, valamennyi nemzet történeti élete* szükséges. Az emberi species lényege nem jelentkezik egy emberben, egy nemzetben, a történet egy nemzedékében; oly gazdag, hogy csak sok egyénben, sok nemzetben, sok nemzedékben, sok évezredben juthat napfényre. Csak hosszú fejlődés tudja megmutatni, vajjon mi rejlik az emberiségben, miben áll szellemi lényege: a *huma-*

nitas. Az egyes ember s nemzet csak bizonyos területen alkot maradandót, abban, amire sajátos egyéni képessége van. Az *egész* emberiség azonban a maga történeti életében valamennyi tehetséget magába zár. Ha a kultúra javainak egyik ágát az egyik nemzet vagy egyik történeti nemzedék csonkán hagyja, akkor a másik kiegészíti, folytatja s továbbfejleszti. A humanításban rejlő eszményi értékrendszer végtelen: ennek megközelítésére az egész emberiségnek, valamennyi nemzetnek *együttesen* kell törekednie. «Mily kimondhatatlan jótéteménye a gondviselésnek — kiált fel lelkesülten a *Nagy Magyar Szatira* első lapján — az, hogy az emberiséget több nemzetekre szakítja.»

Széchenyi a nemzet és az emberiség mély etikai összefüggését, történetmetafizikájának ezt az alapeszméjét, amelyben egész nemzetmegújító hivatástudatának és munkájának lényege és főindítéka tükröződik, sehol sem fejt ki oly világosan, mint a *Hunniában* (200. l.): «*Egy nemzet, mely sajátosságainak kifejtésében valami egészre kiképezheti magát, oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része, és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a 'tökéletesülés' felé.*» A magyar nemzet minden kis előmenetelében az egész emberiség haladását pillantja meg. Azért is követeli a magyar nemzeti nyelvnek hivatalossá tételét a közéletben s az iskolákban, mert ebből «nemcsak Magyarországra és kormányára, de még az egész austriai birodalomra, sőt az egész emberiségre is háramolhatnék haszon.»

A humanitás eszményének megvalósítására, a kultúra fejlesztésére a nemzetekben különböző fokú fogékonyság rejlik. De ezt a fogékonyságot, főképp fiatal népekben, kellő nevelés útján ki lehet fejleszteni. Ezt a gondolatot 1819-ben Nápolyban tüzetesebben fejtegeti naplójában. Már 1835-ben mélyebb történetfilozófiai háttérbe állítja: «Nem bontakozik ki ugyan minden nép a földi lét salakiból elegendőleg ily egészre, ily föl-emelkedési lépcsőre, s mint a legtávolabb időktől mai napig tett tapasztalás mutatja, *csak kevés nép idomult nemzetté*, csak kevés nép érte el a férfúkor szakát, s a legtöbb alig született s eltűnt már, vagy gyermekorból egyenesen gyermekaggságra süllyedt. De ha ilyest bizonyít is mult és jelen, megvan azért *minden népben* azon kifejlődhetési lehetőség, azon életszakra, mely ily kiképződésre bírhat». (Hunnia. 200. l.) Így csitítja Széchenyi aggodalmát: vajjon fejlődésre képes-e még a magyarság? hozzá tud-e járulni az egész emberiség «tökéletesüléséhez» és «feldicsőítéséhez». A dinasztíát is egyéb okok mellett azért kéri a magyar nemzet szabadságának és jogainak tiszteletére s ezzel fejlődési lehetőségének biztosítására, mert, ha más nem, erre kötelezi az emberiség tisztelete és magasabbrendű érdeke, ami a fejlődési hatalom forrása is: «Mai időkben, midőn az emberiség férfú korát elérte már, semmi erő nem emelheti a fejedelmek hatalmát magasabra, *mintha az emberiséget tisztelik*». (Hunnia. 198.)

Mindezen történetfilozófiai eszmék alapján sűrítette bele Széchenyi a magyarságnak a művelt emberiség keretébe beillesztett világtörténeti kül-

detését és erkölcsi feladatát a *Kelet Népe*nek híres szavaiba: «A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőz, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsök fajnak, mely bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva bizonyára annyi jót s nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátsági árnyéklatokban a korlátlan tűznek nemes hévvé, a vad erőnek bajnoki szilárd-ságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, fölemelkedni».

Széchenyinek a nemzet és az emberiség viszonyára vonatkozó felfogására kétségtelenül nagy hatással van kora romantikus történetfilozófiája is. Széchenyi a maga költészetének szellemében vérbeli romantikus. A magyar költők romantikájában nem rokonszenves előtte a mult dicsőségét örökösen visszaálmodó történeti irány, mert félti nemzetét a meddő történetieskedéstől: a nemzet ne a szép multat sirassa, hanem hívó lélekkel a szebb jövő terveit kovácsolja és cselekvésre feszüljön. Ezt a jövőt azonban a multtal való szerves folytonosságban, ne eruptív, forradalmi úton formálja ki. Nem hisz a lökésszerű, hirtelen haladásban. Csak az az egészséges és üdvös a nemzetek s az emberiség életében, ami szerves folytonosságban történetileg fejlődik. Széchenyinek egész nemzet-fogalma, a magyarság őseredeti sajátságainak vizsgálata, ezek megőrzésére és fejlesztésére irányuló törekvése a *történeti elv kul-*

tusza. Ez pedig kora romantikájának alapelve. Nemcsak Herder, hanem romantikus kortársai történetfilozófiájának szellemi éghajlata alatt is alakulnak ki Széchenyinek történeti eszméi. Ezeket a történetfilozófus kortársakat, mint Schlegel Frigyest és Müller Ádámot, személyesen is ismeri, de mint Metternich szolgálatában álló diplomatákat nem szereti (Napló. II. 100. l.). Mégis eszméik önkénytelen hatása alatt áll. Mert ő is azt hirdeti, amit a hisztorizáló romantikusok: az emberi társadalom kérdéseit nem a felvilágosodás mintájára racionalista módon, hanem a történeti fejlődés folytonosságának gondolata alapján kell megoldani, mert a történetben egy belső, immanens szerves összefüggés nyilatkozik meg. A mult tényeiből kell a jövőnek alakító principiumát elvonni. A romantika hisztorizmusa szerint az egyes emberek, a nemzetek, az egész emberiség lényege csak történetükből érthető, mint egy folytonos levésfolyamatnak, fejlődésnek eredménye. A felvilágosodás a világot elemek racionális rendszerének fogta fel, egy világformulán törte a fejét, mint Laplace, hogy ebből a világ összes jövőendő állapotait levezethesse: most a romantika a világot folytonos történetnek tekinti, mely szerves és teremtő módon olyan újat alkot, ami észből ki nem számítható: «A világ nem *systema*, hanem *historia*» — mondja Schlegel. A nemzeteknek s az emberiségnek újat és sajátyszerűt teremtő fejlődése van — gondolja Széchenyi.

A romantika dolgozza ki a meleg nacionalizmus eszmerendszerét. Ebben a korabeli társadalom ösztönös visszahatását szemlélhetjük a nagy forrada-

loms Európa nemzeteinek Napoleontól való leigázása ellen. A romantikának jelentékeny része van a nemzeti öntudat és szellem felébresztésében, a nemzeti nyelv és történet, a népi erkölcsök és szokások, a népelet, a népköltészet és a népművészet tanulmányozása föllendítésében. A romantika szemében ugyanis az egyes ember életét formáló eleven közösség nem az általános emberiség, amelynek vértelen és hideg eszméjéért a felvilágosodás racionalizmusa rajongott, hanem a nemzetnek, a népnek konkrét közössége, amelyet a közös történeti sorsnak tudata, a közös nyelv és szokások kapcsolnak egybe. Az emberi történet célját a romantikus történetfilozófia nem abban látja, hogy a nemzeti kultúrák egybeolvadjanak, közös nevezőre jussanak, uniformizálódjanak, hanem abban, hogy valamennyi nemzet bontakoztassa ki a benne lakozó sajátos erőket, a kultúra spektrumába mindegyik nép vigye bele a maga külön színét. Minden nemzet létjoga és történeti méltósága abban áll, hogy sajátos módon kifejleszti a maga jellemét és kultúráját. Ezzel szolgálja egyszersmind legjobban az egész emberi nemnek történeti feladatát is. A romantika hangsúlyozza először nagyobb eréllyel minden egyes nemzetnek és államszemélyiségnek egyszerűségét, a többtől elütő, különös voltát s ennek az emberi fejlődésbe szövődő történeti jelentőségét. A romantika teremti meg a felvilágosodással szemben a nemzeti államéletnek első elméletét. Ebbe a romantika, melynek igen finom szenzóriuma van a nemzeti fejlődés irracionális erőinek és dinamikájának irányában, belemunkálja

a történeti folytonosság eszméjét. A romantikus társadalombölcselek, mint Müller Ádám, különös erővel hangsúlyozzák a társadalom szerves jellegét: a társadalom organizmus, amelyet belső, egymást kölcsönösen kiegészítő életerők szabályoznak. Az egyes ember a szerves közösségbe van beágyazva s tőle korlátozva, azonban az egyén a közösséget is megtermékenyíti. Vajjon nem ismerünk-e rá itt egy sereg eszmére, amelynek Széchenyi is lelkes híve és agitátora, a történeti és népi elvtől a nemzeti jellem sajátosságán keresztül egészen a «nemzettest», mint szellemi organizmus gondolatáig? Széchenyi a német romantika történetfilozófusainak eszméit a magyarságra, ennek történetére s fejlődési lehetőségére eredeti módon kritikával alkalmazza.

Így a romantikusok «népszellem» (Volksgeist) fogalmát is. Széchenyi szerint is minden nemzetnek legfőbb hivatása és kötelessége saját szerű egyedi szellemét megőrizni és kifejteni. Enélkül vége történeti missziójának: «Jaj azon nemzetnek, mely *nemzeti géniuszát* elárulja és meggyilkolja — írja szorongó szívvel Döblingben az abszolutizmus germanizáló erőszaka láttára — mert ha ezt cselekszi, — és egyedül saját maga képes erre, mert minden külmegetámadás inkább csak edzeni fogja a nemzeti önérzést, megtörni soha, ha hogy *physical* erő által egytől-egyig minden tagját ki nem irtja, — mert ha valami nemzet maga cselekszi ezt, akkor előbb-utóbb, de minden bizannyal az elaljasodás szurkaiba süllyed s ebbe örökre eltemeti magát.» (Döblingi irod.

hagyaték. II. 23.) Ez a nemzet létét védelmező *Nagy Magyar Szatirájának* kiinduló pontja.

Petőfi fajszeretetének is egyik főproblémája : mi a magyar nemzet és az emberiség viszonya? mikép felelt meg a magyarság eddigi ezeréves történeti hivatásának? mi az emberiség egészének szempontjából tettei alapján a jogcíme arra, hogy ezt a csodaszép földet birtokolja? ha most elpusztulna, miről tudná a jövő világ, hogy itt hajdan a magyar nemzet élt? Széchenyi mint a szerves történeti fejlődés gondolkodója, ha nincs is távolról sem megelégedve a nemzet fejlődésének fokával s ezért szemére is lobbantja hátramaradottságát, a nemzet ifjúságában bízva, meg van győződve, hogy a jövőben ki fogja bontakoztatni a benne szunnyadó erőket. Ezt az erkölcsi és politikai feladatot tűzi elébe a nemzet és az emberiség javára. A költő, a történetfilozófia lírikusa, máról-holnapra többől meg akarja változtatni a magyarság lelkét, nem szerves fejlődést, de forradalmat akar, mely hirtelen behozza századok mulasztásait, a nemzetnek nem transformációját követeli, hanem egyenest transzfigurációját, hogy egyszer már méltó tagja legyen *az emberiségnek*. S minthogy erre a forradalmi átváltozásra való készséget nem látja a jelen nemzedékben, nemcsak minden történeti-művelődési, hanem vitézi érdemességet is megtagad tőle s a világtörténet könyvébe csak ezt jegyezteti föl róla : «Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán, gyáván». (*A magyar nemzet*. 1846.) Természetesen ez csak az ellentét fokozását szolgáló költői nagyítás : a nemzeti önérzetre riasztás eszköze s poétai

műfogása. Petőfi, mint nagy sereg költeménye tanúskodik róla, befelé nagyon is meg van győződve a magyarság történeti hivatásának méltó betöltéséről, nemzeti képességeiről, történeti érdeimeiről, az egyetemes emberiségnek tett nagy szolgálatairól. Ezek költői megtagadásával csak almából öntudatra akarja ébreszteni a jelen nemzeteket.

Petőfi is olyan túlságosan érzékeny, sokat szenvedő, mindenben problémát látó, tehát filozófus-lélek, mint Széchenyi. Ő sem rendszeres, hanem intuitív gondolkodó, aki elsősorban szívével érzi meg a létezés, az emberi élet és történet nagy kérdéseit s csak aztán okoskodik eszével rajtuk. Beleszöve érzi magát a környező természetbe, társadalomba, nemzetbe, sőt az egész emberiségbe s énjét a történeti fejlődés felelős láncszemének tudja. Az egyetemes lényeglátás úgy egyesíti benne a költészetet és a filozófiát, mint minden nagy, igazi klasszikus költőben. Konkrét, szemléletes, költői módon fejezi ki a világgal és élettel szemben elfoglalt elvi állásfoglalását, melyet a filozófus fogalmilag igazolt és rendszeres alakba önt. Ikertestvére a filozófusnak, csakhogy míg ez a különöst, az egyest általános fogalmakba és elvekbe sűríti, addig a költő az általánost, az elvit éppen a különösnek, az egyedinek szemléletes formájában ábrázolja. Petőfi veleszületett filozófáló hajlamának maga is tudatában van, éppúgy, mint Széchenyi. Bölcselkedő vénájának szívósságát szelíd humorral maga tréfálja ki a *Bolond Istókban* :

Leáztathat rólam
 Az eső minden ruhát,
 De nem áztathat le egyet, a
Philosophiát.

Sokat viaskodik benne az észnek magát mindenhatóvá feltolt ereje s a közvetlen, érzelmi tónusú lényeglátásnak ösztöne: a racionalizmus és az intuicionizmus. Többször megveti az ész, amely a létnek, életnek és történetnek éppen a legizgatóbb végső kérdéseire nem tud neki világos feleletet adni (*Világosságot!*). Az ésszel szembezegezi az életösztönnek helyesen látó irracionális erejét, a cselekvésnek alogikus lendületét, a töprengő okoskodás terméketlenségével ellentétbe állítja az életnek gyakorlati, magatudatlan fölényét (*Bölcselkedés és bölcsesség.*). Közben azonban nyugtalan esze mégis örökösen bölcselkedik. Szenvedéseit, csalódásait, az emberek gonoszságát, társadalmi és politikai sérelmeit, nemzetének hibáit és erényeit, a magyar és a világtörténet kanyargós menetét az ész okoskodásában iparkodik feloldani: világfelfogása főképp a XVIII. század felvilágosodási és forradalmi irodalmának olvasása alapján lényegében a racionalizmus terméke. Racionalista, mert túlzó és türelmetlen idealista: azt hiszi, hogy a tiszta észből kiagyalt szép társadalmi-politikai tervek mindenestül egy csapásra a valóság talajába ültethetők. Ő is, mint Széchenyi, olvassa Montaignet, Montesquieut, Condorcet-t, Herdert, Lamartinet s a negyvenes évek francia szocialista irodalmát, de részben más, sőt ellentétes eszményeket szűr le belőlük.

Főképp a korabeli francia radikális politikai

irodalomból szívja magába, izzó nacionalizmusa ellenére, a *l'humanité* rajongó kultuszát. Fiatalos, az eszméket végig nem gondoló idealizmusával lángoló képzelete áttüzesíti az emberiségnek, az elvont nemzetköziségnek eszméjét. A francia forradalom rajongó emberei abban a hitben éltek, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméinek francia diadala egyben az egész világnak, magának az emberiségnek megváltása: Petőfi is azt hiszi, hogy nemzetének szabadsága a világ szabadsága is. Ez a hite oly erős és forró, hogy nagyszerű rapszodiában (*Egy gondolat bánt engemet...*) tör ki belőle, mint valami tűzhányó lávája, amelyben indulat és gondolat elemi erővel röpül együtt az ég felé: az önfeláldozó egyén beolvad az egyetemes emberiségbe, a dicső harc átsötétlik a hősi halálba, a költemény proféciává emelkedik, a politikai ideológia a legművészebb zenei ritmusú lírává finomul. Az individualizmus és a humanizmus önzetlen frigyének ez valóban páratlan és varázslatos himnusza. Ha majd minden rabszolga-nép, jármát megúnva, pirosuló arccal s a «Világszabadság» piros zászlóival a zsarnokság ellen indul, akkor a költő ott akar elesni a harc mezején: ott folyjon ki a vér ifjú szívéből, s ha ajka végső örömszóra zendül, hadd nyelje el ezt az acéli zörejt, a trombita hangja, az ágyúdörej, s holttestén át fújó paripák száguldjanak a kivívott diadalra s hagyják őt ott összetiporva. Az egyenlőség eszméjéhez híven közös sírban akar pihenni:

Ott szedjék össze elszórt csontomat,
Ha jön majd a nagy temetési nap,

Hol ünnepélyes, lassú gyász-zenével
 És fátyolos zászlók kíséretével
 A hősoket egy közös sírnak adják,
 Kik érted haltak, *szent világszabadság!*

Az egész emberiségért, valamennyi nemzet szabadságáért lángoló versét a költő 1847 január 1-én, születésnapján írja. S 1848 március idusán ujjong, hogy jóslatát teljesezésbe indulónak látja: a forradalom, a politikai földrengés, Európa-szerte hatalmas lökésekben tör ki. Arra is büszke, hogy nem az ész okoskodása, hanem költői intuíciója sugallta neki a jóslatot: «*Nem okoskodás után* — sercegi diadalmasan tolla március 17-én — *de azon prófétai ihletből*, vagy ha úgy tetszik, nevezzük állati ösztönnek, mely a költőben van, világosan láttam, hogy Európa naponkint közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázkódáshoz». Határtalan optimizmus fogja el a társadalmi haladás eruptív menete iránt. Lelkében nem a Széchenyinek vallásos hittől sugallt emberiség-szeretete s humanitás-eszménye lakozik, melyet a fejlődés fokozatosan van hivatva megvalósítani, hanem a XVIII. századi francia felvilágosodás és forradalom elvont emberszeretete tüzesedik át benne meleg, szemléletes, konkrét élménnyé. A francia filozófusok absztrakt, sápadt jelszóvá merevedett «emberiségének» fogalmi skémája Petőfi elméjében már nem okoskodás útján szerkesztett racionalista fogalom, hanem a legmélyebb bensőséggel, az élénk szemléletnek szinte érzéki fokán megélt lelki tartalom. A maga nemzetének szabadságvágyát izzón átélve, minden nemzetnek ugyanezt a szabadságot akarja. Így jut el a szabadság érzelmén keresztül az emberi-

ség egyetemes eszméjéig s a piros zászlók világszabadságáig. Ez a csodálatosan szemléletes, magát mindig az egyedinek legkisebb, mástól észre sem vett részeibe befűrő szellem most nem az egyes embert vagy egyes nemzetet nézi, hanem az embert általában s az emberiség *idea*-ját a maga egyetemességében. Túláradó érzelme és szárnyas fantáziája az absztrakt emberiséget is, mint valami egységes konkrét lényt szemléli és éli meg. Ő, a lángoló nacionalista, közben nem veszi észre, hogy a világszabadság, amelynek alanya az egész emberiség életegysége, csak az egyes nemzetek szabadságából, mint elemekből összeragasztott halvány fogalmi absztrakció. Az igazi valóságos élet- és értékközösség, egyben kollektív történeti tényező, mindig csak a nemzet, mely nem észből szerkesztett valami, hanem a hagyomány, érzület, értékelés közösségén, tehát szerves történeti alapon nyugszik, első-sorban irracionális-érzelmi tényezők talajából sarjad. Az emberiség mint egység csak messze-fénylő ideál, de a valóságban egyáltalán nem egységes értéktudatú történeti alany. Az ember igazán csak egy nemzet tagja lehet, de nem a világ polgára. Petőfi, mikor a «világszabadságért» akar elesni a harcnak mezején, nemzetéért akar meghalni, melynek szabadságát azonban csak úgy véli kivívhatónak, ha egyszerre a többi nemzet is, az egész «világ» kiküzdi szabadságát. Ilyen értelemben, mondhatnók, alkalmi okból rajong Petőfi az «emberiségért», különben az «emberiség» számos tagja, mint nemzet, főképp az osztrák-német felé a gyűlölet hegyes nyilait szórja.

A «világszabadságért» rajongó s életét az

«emberiségért» több versében felajánló Petőfi éppúgy elképzelhetetlen a piros zászlók alatt mint világpolgár, ahogy Széchenyi sem gondolható kozmopolitának, bármennyi szép szót halmoz is az «összemberiség» egyetemes humanizmusára. Petőfi egész hazafias költészetében a nemzet az irracionális érzelemnek lobogása, nem észszerű fogalomnak sápadt konstrukciója. S Széchenyi is a nemzet igazi alkotó tényezőjét a titokzatos ösztönben és érzelemben látja. A «nemzettest» az ő szemében a történeti hagyomány és sorsközösség érzelmeitől összetartott *corpus mysticum*. «A nemzetiség — így bölcselkedik a *Hitel*-ben — ha mélyebben tekintjük, nem egyéb, mint az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekébe szótt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon többé élni nem lehet. S nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét *valami édes érzelm*, mely egész létünket előzönlí, ha kérdés forog magyar honunk díszé s boldogsága felől? S mindezek után hány dicsekedik mégis azzal, hogy *cosmopolita*! Gyengeség, hiba, halandótul elválhatlan; de azokkal kérkedni az elromlottság legmélyebb lépcsője; hol a szemérem eltűnt, ott az élet minden bájainak vége. Szerencsére sok olyast beszél, amit maga sem ért, s olyannal dicsekedik, ami gyalázatjára válik.» Ezek a világpolgárságot dorgáló kemény szavak nem illethetik Petőfit, noha a világszabadságért lelkesedik. Miért? Mert ebben a költő biztosítékát hiszi a maga nemzete szabadságának.

Ez egyszersmind a határ, ameddig elmegy a nemzetköziségben, a «piros zászlók» lobogtatásában; különben a magyar nemzeti jelleg és öncélúság leghevesebb óre. Széchenyi komolysága és felelősségtudata a szavakban is válogatósabb és szabatosabb. 1848 márciusában a Pozsonyba jövő magyar küldöttség hajójára a mámoros ifjúság vörös lobogót tűz ki. Széchenyi komoran megjegyzi: *«Nem kell nekem a sárgafekete zászló, de a vörös sem».*

Széchenyi politikájában és alkotó munkájában, Petőfi költészetében számos eszmét és értékmotívumot kölcsönöz a többi nemzetektől, amelyek összessége az emberiség. De mindkettő az átvett elemeket magyar ízre formálja, új színben, hangban, stílusban tárja a világ elé: a maga őseredeti egyéniségének prizmáján szűri át az idegen kultúrák kincseinek fényét. De maguk is jól tudják, hogy ugyanez a folyamat megy végbe a nemzetek kollektív lelkében is s ezért minden nemzet hálás lehet a többi művelt nemzetnek, «az emberiségnek». Bár valamennyi, nagy és kicsiny nemzet tanul a másiktól, mind valami új, csak nála található, értékes szellemi saját-ságot visz bele az emberiség kultúrájának polyphoniájába. Mindegyik nemzet többé-kevésbé megőrzi a maga szellemi stilusegységét, értékfelfogásának külön színezetét. De éppen azzal, hogy a nemzet magát szellemileg így saját-szerűen építi ki, egyben az emberiségnek, mint egésznek, kultúráját is gyarapítja és gazdagítja. A tiszta humanitás eszményéhez tehát, azaz a világkultúrához csakis a nemzeti kultúrákon kereszt-

tül közeledhetik a történeti út. Csak a nemzeti kultúra az igazi valóság: a teljesen egységesült, tartalmában mindenestül uniformizálódott világkultúra csak eszme, messze ragyogó gondolat-szkéma, nemcsak utópia, de uchronia is. Csakis a doktrinér internacionalizmus meddő bölcsesége előtt lebeghet az elvont emberiségnek, mint önálló lénynek, homályos, vértelen, s igazi vonzóerő nélküli ábrándos fogalma. A konkrét emberek, akik családban, bonyolult sokrétű társas környezetben élnek, elsősorban mindig csak annak a konkrét értékközösségnek tagjaként érzik magukat, melynek érületi kerete a nemzet. S csak akkor gyarapítják az egész emberiség közös szellemi javát, ha a bennük szunnyadó nemzeti sajátságokat s szellemi erőket hozzák napfényre.

A nemzet és az emberiség viszonyának ezt a gondolatát fejti ki világosan Széchenyi s teszi meg reformrendszerének, mint nagy nemzetnevelési tervnek, alapjává. S ugyanez a történetfilozófiai eszme hatja át Petőfi lelkét is, amikor nemzete történeti méltóságát és érdemességét, a kultúra fejlődésében való részességét vizsgálja s amikor az emberiség egyetemes keretében biztosítani akarja nemzete szabadságát, hogy ez lehetővé tegye erőinek korlát nélküli kibontakozását s ezzel az emberiség kultúrkincseinek szaporítását: a «haladást».

Széchenyi is, Petőfi is nem a multban él, hanem a szebb *jövendő* képéről akarja leszakítani a fátyolt: a haladás útját kutatja. A romantika korában, mikor Széchenyi föllép, mindenben a

hagyomány uralkodik, a multba való hátratekin-
 tés s a sötét jelenen való sopánkodás hangulata
 üli meg a lelkeket. Széchenyi a jövőnek, a nem-
 zeti megújulásnak eszményképét szövi ki. Ehhez
 mérve korholja a jelent. Ugyanígy, a hang fel-
 fokozott erejével, a negyvenes években Petőfi.
 Széchenyi a jobb jövőt hirdeti, Petőfinek a francia
 racionalizmuson nevelődött optimizmusa a sza-
 badság beköszöntével egyenest a nemzet és az
 emberiség paradicsomát jósolja. Mintha csak
 Condorcet-nak, a «haladás» forradalmi filozófu-
 sának szelleme támadna fel a magyar költőben :
 fanatikusan hisz a szabadság és egyenlőség, azaz
 boldogság megvalósulásában, a nemzetek közti
 egyenlőtlenség megszűnésében, azaz a világ-
 szabadságban s az ember igazi tökéletesedésében.
 Condorcet-nak ez a hite : «A nap a földön csak
 szabad emberekre fog sütni, kik belátásukon kívül
 más urat nem ismernek el». Petőfi *Az Apostol*-
 ban ezt mondja : «A világ célja boldogság! s erre
 eszköz? a szabadság». A szabadság a boldogság-
 nak egyedüli termőföldje : ez a gondolat, mint
 az utópia forrása, nem fogalmi szerkesztmény Pe-
 tőfinél, hanem forrón perzselő élmény. Condorcet
 a forradalom ajándékának hiszi a jövőben a
 vagyon egyenlőtlenségének, a birtokos és a mun-
 kás egyenlőtlenségének s végül a művelt és a
 műveletlen egyenlőtlenségének megszüntetését.
 Petőfi a jövő társadalmát ugyanígy képze-
 li, ha egyszer kivívja a forradalom a szabadságot.
 Vége lesz a vagyon kiáltó egyenlőtlenségének :
 annak az állapotnak, hogy a gazdag héja a kis
 madarak vérén hízzék, vígan lakmározzék, ami

kor a szomszéd bokor fészkében madárfiúk éhesen zokogva várják anyjukat :

Ne féljeteK, szegény jó emberek,
Jön rátok is még boldogabb idő ;
Ha mult s jelen nem a tiétek is,
Tiétek lesz a végtelen jövő.

(Palota és kunyhó.)

De vége lesz a szabadságot megtermő forradalom után a munkásnép jogtalanságának is :

A nép hajdan csak eledelt kívánt,
Mivelhogy akkor még állat vala ;
De az állatból végre ember lett,
S emberhez illik, hogy legyen joga.
Jogot tehát, emberjogot a népnek!
Mert jogtalanság a legrútább bélyeg
Isten teremtményén, s ki rá süti :
Isten kezét el nem kerülheti.

(A nép nevében.)

De Condorcet társadalmi víziójának harmadik jövőbeli pontja is Petőfi forradalmi álma : a művelődésbeli különbség megszűnése, a népnek a kultúra szintjére való emelése. *Az apostol* a nép közé megy, felvilágosítja, tudatlanságából kiemeli, megtanítja elsősorban jogaira. A kultúra teljes demokráciája lebeg Petőfi szeme előtt : mindenki kifejthesse a maga szellemi erejét.

Petőfi lelkében azonban a haladás eszméje nem pusztá filozófiai gondolat, mint Condorcetnél, hanem a szenvedély, a vallásos hit formáját ölti : a szabadság nyomán támadt társadalmi boldogság képe neki remény, vigasztalás, cselekvésre lökő elszánt erő : a mennyei örömök helyett a földi paradicsom. Forradalmi lázában a hala-

dás eszméjének nemcsak költője, de vértanúja akar lenni. A jelentől való undora a fényes jövőt bálványoztatja vele. A haladás hite már maga is haladás, mert sarkalló erő arra, hogy a meglévőnél jobbra és szebbre törekedjünk. De a haladásnak túlzó magasságokba felcsavart jövőbeli eszményképe nagy veszedelem és pusztulás forrása is lehet. Ugyanis a jövő ideális képétől megszállott lélek csakis a rosszat látja abban, ami van, és csakis a jót abban, ami még nincs, de amit a rajongó fantázia előre varázslatosnak fest. Az ilyen lélekben az utópia szelleme ver szállást a maga racionalista optimizmusával: le akar rombolni minden történeti hagyományt és intézményt, jót-rosszat egyaránt, romot romra halmoz, hogy a tiszta ész és képzelet követelményei szerint rendezze be újra a társadalmat. A pusztá racionális eszmék azonban tehetetlennek bizonyulnak, érzelmi velejárójuk fokozatosan kihűl s a hagyományban gyökerező érzelmek jutnak ismét uralomra: a forradalom füstje elszáll s mindenki visszavágyik, ha módosított formában is, a régi rendre. A tiszta ész a hagyományos érzelmekkel vívott harcában csődöt mond, túlmerév ahhoz, hogy az élet ráncaihoz tartósan simuljon. Néha Petőfiben is fölcikázik a merőben racionalista társadalmi-politikai eszmények hatóerejét kikezdő kétely:

Szerelmem istenasszonya!
 Te egy magad voltál valóság;
 A többi? az emberiség, szabadság,
 Ez mind üres szó, pusztá ábránd,
 Melyért bolondok küzdenek.

Ezeket a szavakat adja a börtönben fetregő apostolnak, lelki másának, ajkaira. Élte szakadta előtt keservesen látnia kell, hogy forradalmi optimizmusa összeomlott: mégsem virul föl a szabadság s nem segít az emberiség, sőt kétszázezer orosz szuronyt villant nemzetére. Aggodalmak szállják meg a jövőnek rejtélyes távolából: mint denevérek, lelkében el-elvisítják magukat, hogy lélekezése is elakad (*Vesztett csaták, csúfos bukások!*). Nyugtalanul bolyong: «tétova röpdös, mint fecske a viharban» (Voinovich Géza). Utolsó költeménye már a «magyar enyészet» hattyúdala. A képzeletből szőtt fényes utópiát a legsötétebb kiábrándulás pesszimizmusa váltja fel, a *Szózat*tól megénekelt «nagyszerű halál» angyala már ott lebeg a tömegsír felett, ahová a költőt «a fél világnak kardja» taszítja.

Egy szálig elveszünk-e mi,
Vagy fog maradni valaki,
Leírni e
Vad fekete
Időket a világnak?
S ha lesz ember, ki megmarad,
El tudja e gyászdolgokat
Beszélni, mint valának?

S ha elbeszéli úgy, amint
Megértük ezeket mi mind:
Akad-e majd,
Ki ennyi bajt
Higyen, hogy ez történet?
És e beszédet nem veszi
Egy örült, rémülésteli
Zavart ész meséjének?

(Szörnyű idő.)

A valóság irracionális : nem illeszkedik hozzá az ész tervéhez, szépen megrajzolt utópiájához. A valóság kicsúfolja az észt és a képzeletet : olyan, mint a «zavart ész meséje». Széchenyi, akit optimista kortársai «zavart» eszűnek tartottak, a negyvenes években előre látta ezt a véres, esztelen valóságot, örökösen róla «mesélt». A sötét zavú vatesre a fiatalabb nemzedék már rá sem hederített, legkevésbé az ifjú másik vates, Petőfi. A saját eszméi «apostatájának» bélyegezték. Mindkét próféta megjósolja a forradalmat. A költő *csak* a forradalmat : az államférfi azt is pontosan előre megmondja, ami ezután következik. S amikor bekövetkezik, mindenért magára veszi a felelősség szörnyű gyötrelmét. Nem hibáztatja már a vérért kiáltó költőt : Döblingben «fiának» fogadja.

S amidőn látja a szabadságharcot követő esztelen és kegyetlen megtorlást, a sok kiváló magyar és névtelen hős elfakult arcát a bitófán és golyótól elhullva a sáncárkokban, fajszeretete föllázad, legyőzi a dinasztia iránt való hűségét, megvédelmezi a szabadságharc vértanúit és sokkalta erősebb és maróbb hang, kegyetlenebb gúny szakad fel fölháborodott lelkéből *Nagy Magyar Szatírájában* (1857), mint Petőfinek gyűlölettől rekedten lázító költeményeiből. Mindjárt elüljáróban egész himnuszt zeng a magyarságnak a szabadságharcban tanúsított hősiességéről : «Személyesen több csatában vettem részt, de még többen voltak azok, kik még mást is láttak, mint én (a szabadságharcra céloz), és kik számtalanszor tanúsíták, mily mágusi erőt fejt ki ily alkalom-

kor a nemzetek által hűn megőrzött nemzeti szellem és érzés» (Döblingi irod. hagyaték, II. köt., 24. l.). Hatalmas művének valamennyi lapján a legkeserűbb gúny marólúgjával fecskendezi be az «apostoli császárt», aki azt képzei, hogy a magyarság már elfeledte a szörnyű megtorlást: «A magyarokat, kiknek 1000 évig fennálló honát irgalmatlanul szétszakítá, legjobb fiait minden jog ellen oly kegyetlenséggel lemészároltatá, mi-kép Nero hozzá állítva fehér galamb — és mi-után hírét-nevét s jövődjét elrabolta, elmérge-síté, semmivé tette a magyart, és a leggyűlö-letesb és haszonvehetlenebb beamterek által betű szerint elfullasztá a szerencsétlen hont, valjon mi által fogja engesztelni, lekenyerezni, kiket kése még el nem ért, tán azzal, hogy magya-rul szól és jól megüli a lovat?»

És Széchenyi, aki azelőtt a gyűlölet hevével támadta azokat, akik hite szerint a forradalmat előkészítik, most ugyanilyen nemes buzgalom-mal követel nekik szabadságot és kegyelmet: «Minden csepp vér, mely a lesujtott ellenszegülés után öntetik, azon bosszúálló gyilkosnak fejére száll, ki ily iszonyatnak szerzője. És e tekintet-ben hogy folytak 1848 után a dolgok, mikor már tökéletesen le volt verve a nemzeti felgyulladás és csak itt-ott reszkettek még elvágott véres tagok és a világ eliszonyodására annyi jeles egyén hurcoltatott vesztőhelyre, mint e világon sehol és soha ez előtt, — valjon volt-e általános amnes-tiáról szó? Igen és csak erről volt szó egész Euró-pában — csak egyetlen egynek szájába nem akart jutni e kis, milliókat boldogító szavacska, — és

ezen száj Ferencz Józsefnek incontestabilis tulajdona, — akkor húsz éves volt, az életnek azon favens korában, mikor a közönséges embernek szíve még dobogni szokott s rothadásnak még nem indult» (u. o. 36. l.). Hogyan felejthetné el ezt a magyar, hogyan mutathatna jó képet a császár felé? Széchenyi, a nagy nemzetkarakterológus, siet megállapítani, hogy «ki párducot nem játszhatik, az vagy bárány-alázatosságra süllyed vagy róka-szerepet fog viselni; *bárány pedig magyarbul soha nem lesz*» (39. l.).

Ahogy a gyakorlati esze és valóságérzéke riadtan háritotta el a negyvenes évek vérmes magyar politikai utópiáit, ugyanúgy bélyegzi meg most az osztrák birodalom új szerkezetét megállapító s a magyarságot erőszakkal pacifikálni és germanizálni törekvő elméleteket: «Ezer-szer kellemetlenebb mindennél az, ha valami nemzet és ország ábrándozó theoretikusok státustudomány-experimentálgatásaik officinájává süllyed. Ennek eltűrésére különös philosophia kell.» Az ilyen, az eszmék légüres terében politizáló *bölcsényt* (szójáték a bölénnyel) kegyetlenül ki-figurázza, miután ezt a típust jól ismeri a negyvenes évek magyar közéletéből. Az utópiákat valóságérzéke most is ostromozza: bukásukat éppoly pontosan megjósolja, mint a magyar politikai légvárakét 1848 előtt.

Mélyen megható, hogy Széchenyi, aki oly heves szenvedéllyel küzdött népszerűtlensége árán is a forradalom emberei ellen, most éppen alkotmányjogilag védelmezi meg őket: «Ferenc József a magyar nemzetnek átellenében — írja (u. o.

164. l.) — vagy semmi, vagy magyar király, vagy hódító. Ha semmi, akkor nincs joga Magyarorszáiban macskát, de csak patkányt is elítéltetni; ha magyar király, akkor ítéltesse magyar törvény szerint; ha pedig hódító, akkor senkit sem idézhet felségsértés bűnébe, mert az, ki ellene kardot ránt, nem felségsértő, de hazavédelmező. Az auditorok azonban, nem tudhatni, mily inspiratio következtében — Haynau nem lehetett az inspirator, mert ezen hosszúfülű, vagy inkább hosszúbajszú tigrisnek voltak legalább jószívű pillanatai, — az auditorok tökéletesen meg voltak arról győződve, hogy uruknak kezére dolgoznak, ha elég dolgot adnak a hóhérnak, ki már kisdéd korában — nem a hóhér, de a *császár* — mint nedves- és szárazdajkái és nevelői mesélik, kimondhatatlan szenvedelemmel ette a cseresznyét, a setétebb színűt és pedig nem azért, mert édes, hanem mert vérszínű! Sokszor egy kis Missverständniss elégséges arra, miszerint függetlenből függő nemzet váljék» (célzás az akasztófára).

A nemzet mivoltára vonatkozó régi felfogásához híven, most az a legfőbb aggodalma, hogy az abszolutizmus a magyarságot a tűzzel-vassal végrehajtott germanizáció útján kiforgatja eredeti szelleméből és nyelvéből s akkor megszűnik mint külön nemzet. Ezt a szellemi gyilkosságot szörnyűbbnek tartja, mint Haynaunak, ennek «a kegyetlen mészárosnak» minden hóhérmunkáját, aki annyi helyet «a legnemesebb vérrel irtózatosan bepiszkolt». A Bach-kormány tagjai által, akik a germanizálást, a magyarságnak ősi szellemi mivoltából való kivetkeztetését, kíméletlenül vég-

zik, így szólíttatja meg a császárt : «Mindig számíthatunk felséges császárunk generositására, ki a jutalmat accurate ki tudja mérni minden szolgálathoz, miszerint ha 400 ezer pengővel fizettetett ki például Haynau, mert megölte sok magyarnak testét, vajjon mit várhatunk mi, kik a magyar nemzetnek spiritusát már majdnem kioltottuk, kérdem, nemde milliókat? Mert hiszen Felséged császári családjának soha nem volt kifogása magyarnak teste ellen, mely Kanonenfutternek elég jó, de egyedül spiritusát gyűlölte, minthogy ettől minden időben rettegett» (u. o. 235. l.).

Ezt a sajátyszerű, «ázsiai törzsökű» szellemet akarja megmenteni Széchenyi, mert legbensőbb hite szerint a nemzet nem biológiai, hanem mindenekfelett szellemi principium. S amikor ezt görcsösen védelmezi, miben különbözik szatirikus hangjának maró ereje, fehéren izzó gyűlöletéből kilövellő gyilkos kifejezésmódja attól, amely Petőfinek dinasztia-ellenes költeményeiből sístereg ki? Nagy Magyar Szatírájából mintha csak Petőfi szörnyű gúnyját hallanók, de nem 1848 diadalmámos tavaszán, hanem az abszolutizmusnak nyolcadik fekete évében, az ellenkező előjellel :

Szabad a magyar nép... lejárt napod, német!
Nem táncoltatod te többé ezt a népet,
S pióca módjára nem szívod a véréd,
Megfizette isten gonoszságod bérét.

Bécs újra szívta a magyar véréd s vele a lényegét :
szellemét. Csakhogy a megdicsőült költő lázító hangja most a régebben a lázadástól rettegő

Széchenyinek ajkáról mint átok harsog. Ebben a hangban hegyin-hátán kavargó a fönséges és a hétköznapi, a tragikus akasztófahumor és a sértő gorombaság, az érzelem mélysége és a csípős gúny démoni ereje, a hazafias benső pátosz és a bohózatossá átmenő kegyetlen humor, a gátlás nélküli drámai indulat és a finom lírai ellágyulás.

VI.

Költészet és politika.

1.

Idealizmus és realizmus.

A költők szerepe a nemzet életében. Széchenyi sereg-szemléje a «feldicsőült» magyar költők felett: Petőfi is már sorukban áll. Az idealista «költőnek» és a realista «okosnak» lelki alkata. A nemzet nem állhat fenn s nem fejlődhetik költői lelkület nélkül, különben az anyagiasság és függő lelkőség mocsarába süllyed. A csupa «okos» minden költészet híjjával: «pökedelem». A csupa-költők egymagukban nem tudnak államot szervezni és fenntartani, de a csupa-okosok sem, mert csak pénz, haszon, nyereség a szentháromságuk. Költői és okos lélek egyaránt szükséges: az ember sem nem angyal, sem nem állat. Széchenyi szemében idealizmus és költészet, realizmus és politika egyet jelent. Széchenyi és Petőfi felfogása a költő hivatásáról. A költészet és politika viszonya a nemzeti jellem tükrében. A költői hajlam s a nemzetek életkora. Az ifjú népekben legnagyobb a költői hajlam, azaz idealizmus. Így a magyarban is. Az öreg Széchenyi nosztalgiát érez a magyar történeti romantika iránt.

Széchenyi még politikai pályája elején, 1830 november 7-én, azt írja Berzsenyinek, hogy köz-

életi küzdelmeiben szüksége van a költőre, mert vele dicsőbb hazába emelkedik, ahol gúny, irigység, ellenségeskedés idegen: «Önérzéssel mondhatom: rokonok vagyunk.» A költészet és a politika viszonya Döblingben is élte fogytán mélyen érdeklő: amabban pillantja meg a nemzet életében az idealizmusnak, emebben a realizmusnak képviselőjét. A költészet eszményi szárnyalása és intuitív ereje nélkül a nemzete szíve kiég; a politika reális gondolkodása nélkül viszont a nemzetnek nincsen kenyeré és jóléte. A kettő egyensúlya biztosítja a nemzeti élet egészségét.

«Minden ember — írja a *Por és Sár*-hoz írt második bevezetésében 1858-ban — nem lehet költész. És ez helyes, mert soha mennyekbe ragadó költészet nélkül, igen is agyagos, poros és sáros volna az emberi nem és mi magyarok büszke örömmézzel mondhatjuk, magas lelkületű, isteni szikrátul túláradozó hazafiak és lantosok híjával soha nem voltunk és most sem vagyunk.» A döblingi ház szomorú lakója, aki maga is költő volt, majd alkotó politikus, most külsőleg nyugalomra kényszerített, de a nemzeti lét kérdésén továbbtöprengő államférfi, szinte eposzi seregszemlét rendez a magyar költők során, akik a szó szívbekapó hatalmával juttatták kifejezésre azt, amit a nemzet érez, ébren tartották benne a lelket s megvigasztalták, amikor a nemzet csillaga lehanyatlott. «*Berzsenyi, Kisfaludyak, Vörösmarty, Horváth Endre, Kölcsey, Petőfi, Bajza* és számtalan már feldicsőült honi, kinek említésénél, vajjon ki azon szerencsétlen, szánakozásra méltó magyar, kinek vére nem lüktetne sebesebben.

Ezek már tökéletesen kimondták, elrebegették mindazt, amit a magyar érez, sejt, sőt tán nem is igen tudja, mi minden rejlik még benne: azon bús, édes remény, melyhez képest az anyagi kényelmek és kéjek közepette is bizony csak sírva tud vigadni a magyar. Mert *több benne a lélek, mint az anyag* és csak nemzete dicsőségében lelhetné igazi nyugtát, mikor aztán tudom mosolyra fakadna eddigelé jobbadán csak sírni szokott ajka. És mindig voltak, most is vannak és mindig lesznek a honnak magaslelkületű és aranyszájú lantosai, kik ébren tartandják a magyart, hogy rabláncok közt legalább meg ne hízzék, mint számtalan másfajúak. Ez igen helyes, mondom és elcsenevészesedéstől nincs mit rettegnünk.» Íme, már a forradalom lantosát, *Petőfit* is az abszolutizmus szomorúságának búsan opalizáló hangulatában a legnagyobb «feldicsőült» költők sorába állítja. De most sem óhajtja, hogy a nemzet sorsát csakis a költők irányítsák. Most is fél az érzelem és a fantázia túlcsapongásától, mint egykoron. Ezért a költők nemzeti jelentőségének magasztalásához a szívet mindig az ész alá gyűrni akaró bölcs siet hozzácsatolni: «Ámde nem költők, de egyedül az 'okosak' nagy száma képzi a nemzetnek eldönthetetlen sarkalatát». (Döblingi irod. hagyatéék. III. köt. 858—859. l.)

De hogyan szerkeszti meg Széchenyi a költővel szemben az «okosnak» pszichológiáját? Úgy, hogy a költőre szoruljon. Ki az okos? Az, aki bensejében csak észszerű oknak enged s csak azt szereti, ami számára hasznos, kedvére szolgál. Okos-e az az ember, aki kedveli házát, noha ez

nedves, átfúj rajta a szél s átázik az eső? Mi okból szeresse hazáját az, akinek kurta ingén és bő gatyáján kívül kerek e világon semmi egyebe sincs ; akinek mindenki parancsol, mert nem egy, de száz ura van ; akit sokszor vasraverve hurcolnak el katonának s megeskettetik, ha nincs is kedve hozzá s ha odébbáll, agyonpuskázzák, mint az ebet ; aki nagyobb élvezetben soha nem részesül, mint néha-néha egy-egy üveg savanyú borban és a cigány valami keserű nótájában : miért szeresse az ilyen istenadta kegyetlen honát? Szeretetre alig van oka, gyűlöletre éppen elég. S mégis hány ilyen magyar van, aki szereti, sőt bálványozza hazáját. Miért? *«Mert több benne a költészet, mint az okosság, a költő pedig magasabb sphaerákban lakik, midőn az ,okos', ha kivetkezettette vagy ki hagyta vetkeztetni magát minden költészetbül, csak a földön mászik s közelebb áll az állatok csordáihoz, mint égi tisztább lényekhez.»* (U. o. 861. l.)

A lelki életnek nagy tapasztalatú öreg bűvára mint tényt állapítja meg, hogy a pusztá gyomor emberek sivár, mindig csak az okokkal kalkuláló seregének realizmusa, azaz ,okossága' alapján nem lenne nemzet, nem állana haza. Ehhez a léleknek ösztönös odaadása, szemének magasabbrendű célokra szegezése, idealizmusa kell, melyet Széchenyi a költői hajlammal, a költészettel azonosít. *«Költész — jelenti ki velős stílusában — minden okosság nélkül nem gyaláztatja a nagy természetnek, midőn az ,okos' minden költészet hijjával : pökedelem! Így érzem, így tudom legalább én!»* De nem kellene-e bizonyos vegyi

arányban összekapcsolni a költészetet és okos-
ságot, az egekben szárnyaló idealizmust és a föld-
höz ragadt realizmust? Nincs-e szüksége az egész
embernek éppúgy lelki, mint testi eledelre? Sem
a csupa-költők, sem a csupa-okosak nem bizto-
sítják egy nemzet s állam életének egészséges
menetét: «A tiszta költők soha nem fognak al-
kotni álladalmat, a csupa okosak pedig megvet-
hetik ugyan alapját valami társadalmi kompakt-
nak, ebből azonban minden magasabb lelkület-
nek lassan-lassan legkisebb jele is száműzve leend
s pénz, haszon, nyereség fogja alkotni szent-
háromságát. És a lelkesb, magát és emberi létét
kellőleg megbecsülni tudó egyén inkább kuncso-
rog sivatagban szabadok közt, kik elértik lelki
nyelvét, mintsem hízni szeret az élet minden kényel-
meitül körülvéve törzsetek során, kik nem tudják
mit szól, mit akar, mit érez, ha bennlakó szelleme
néha magasb szférákban röpdös és valami ma-
gasabb után vágyik, mint arany és ezüst». Szé-
chenyi ezek alapján mintegy az államelméleti
idealizmus megalapítójának, Platonnak, lendüle-
tével kérdi: vajjon, ha a halandó ember sem
nem angyal, sem nem állat, mi felé vonzódják in-
kább: föl az angyalok felé, vagy le az állatok
sora felé? Szinte már érzi, hogy a technika és a
kapitalizmus nagyrafejlődése a következő korban
az anyagi javak óriási előtérbe tolulásával még
súlyosabbá teszi a problémát az idealizmus, a
költészet rovására.

Széchenyi a költő eszményalkotó küldetését
a nemzet életében a legmagasabbra becsüli: az
anyaggal szemben a költészet képviseli legméltób-

ban a szellemet. Ezért az ő szemében idealizmus és költészet egyet jelent. Ugyanebben a szellemenben fogja fel Petőfi is a költészet hivatását. Ebben a kalmárkorszakban pénzdarabnak nézik a világot. S ha a világ pénz : mi a költő rajta? Egyesek szemében csak a hangtalan penész. Másokéban a királyi kép a világ tallérján. De ez sem! A költő a tallérnak csengő, tiszta hangja, «szép szellemrésze a hitvány anyagnak». Büszke lehet az, ki költőnek született (*A. B. emlékkönyvébe*). Menyire összhangban van Petőfinek a költői fantázia működéséről való dithirambusa Széchenyinek idevágó nehézkes fogalmi elemzésével! De a lényegét együtt látják. Petőfi szelleme előtt nincs tér- és időbeli távolság : mint a bűvár, süllyed a legmélyebb tenger, a szív fenekére, majd felszáll a lébe s mint pacsirta énekel ; aztán rendre megkergeti a sasokat, s amikor ezek elfáradnak, egy utat kezd a legmagasabb felhővel, majd ezeket is túlszárnyalva, az ég boltjáig tör, s ha napfogyatkozás van, megkerülve a nap elveszett pompáját, a legfelsőbb csillagzaton terem : s itt «új világot alkot mindenhatósága». (*Képzetem.*) A költő fantáziájának hivatása, hogy eszményeket, mint messze tündöklő csillagokat tűzzön ki az emberiség égboltjára, hogy az emberek ezeket megközelíteni törekedjenek. Széchenyi a költőnek ezt az *általános* eszménykitűző emberi és nemzeti hivatását elismeri s a legnagyobbra értékeli. A *konkrét* politikát azonban mégis félti a költői képzelet érzelemhajtotta viharos erejétől.

Széchenyi a politikus, a magyar költők nemzeti érdemét főnnebbi soraiban lelkesen magasztalja.

Nem azok közé a politikusok közé tartozik, akiket Petőfi dorgál, hogy semmibe sem veszik a költőket, noha ők csak múlandó «pásztortüzek» a költőkkel, ezekkel az állandó fényű csillagokkal szemben (*A magyar politikusokhoz*). Széchenyi már régen úgy becsülte meg a költők nemzeti szerepét, mint ahogy Petőfi jóval később követeli a politikusoktól:

S habár más nemzet föl se venné
A költőket, ti magyarok,
Költőitek előtt, ti nektek
Illő, hogy fejet hajtsatok.
Oh, a magyar költőknek vajmi
Nagy honfi-éremök vagyon...
Szégyen, ha elfelejtettétek!
Még nincsen túl félszázadon.

Nyelvünk, egyetlen kincsünk, melyet
Apáink örökségiből
El nem rabolt még az enyészet,
Az ellenünk eskütt idő,
Nyelvünk is veszendőben volt már,
Hozzája közel volt a vég,
Az országútra kítaszítva
Halálos bajban fekvék.

Egyik régi kedves gondolatát is alkalmazza Széchenyi a költészet és az okosság, az idealizmus és a realizmus arányára: milyen változatot mutat ez a *nemzetek életszaka szerint*? Kiindulópontja a fiatal egyén és a fiatal nemzet lelki alkatának hasonlósága, amelyet egykor műveiben oly gyakran vett szemügyre s amelyből optimista hitet merített a fiatalnak tartott magyarság jövőjére. Az egyes embert élete tavaszán gyakran elfogja a költői hajlam, «az égbe röpülési vágy» s hiány-

zik belőle a higgadt meggondolás és egyedül az ,oknak' engedő elhatározás. Hasonlókép: «Fiatal, kezdő, nemzetté csak most alakuló népek rendszerint bővebben pezsgenek költészeti szellemtől, mint okossággal el vannak látva.» Az idealizmusnak ez a nagyobb mértéke természetes és szükséges az élet kezdő szakában: az ifjúságnak ez a jellemző jegye. Ha hiányzik, ez a koravénység és hanyatlás jele: «Mely egyén vagy nemzet fiatalsági évkorában nem hordott bizonyos valamit keblében, vérében, mit halandó tökéletesen kimondani még nem tudott, de *Schiller, Alfieri, Moore, Berzsenyi, Vörösmarty* és még több minden bizonnal érzett, vagy legalább megihletve gyanított, sejtett, az ily nemzet későbbi korában kalkulistagéppé süllyed s habár ki is fejt ezer anyagi kényelmeket, lelkesedése csakhamar megtörik.» A költői hajlam felébredésének tipikus életkorát forgatva elméjében, úgy látszik, saját multjának elsüllyedt Atlantis-világából felmerül előtte a maga költői kísérlete is, amelyhez viszonylag későn, a férfikor küszöbén fogott: «Az, kiben 16, 20, 24 éves korában nem lakott, vagy legalább nem lappangott költészet, az mint megérett, okos, sőt ildomos férfiúság faraghat ugyan verseket, de belőle égből inspirált lantos bizony soha sem válik többé.» E sorokban Széchenyi önigazolása rejlik, miért szakított férfikorában a költészet Múzsájával.

Széchenyi fajszeretete büszke arra, hogy nemzetében egyelőre nagyobb számmal vannak az idealizmusnak, mint a realizmusnak képviselői, több a költői lélek, mint az ,okos' lélek, bár az

utóbbinak sem vagyunk híjával. «Sőt azt hiszem, — teszi hozzá lelkesen — nincs faj, nincs nemzet s egyet sem veszek ki, mely annyira bővelkedne szabad szó és eszmecsere által, higgadt és mély gondolkozásban váltig gyakorlott, okos egyéneken, mint a magyar hon.» Persze ezt a szomszéd népek nem hiszik el, mert egy részük csak azt tartja ‚okosnak‘, aki élire tudja verni a pénzt, másik részük pedig úgy van meggyőződve, hogy az, aki sokat nem tanult s nincsen teletömve tudománnyal, az nem lehet okos. Valóban igaz: a magyar eddigelé nem tüntette ki magát «tőzséri kvalifikációval», másrészt nem szívott magába oly iszonyú mennyiségű tudást és teóriát, mint kivált a német szokott bekapni. Ámde esze és szíve nem is szomjazott minden egyéb előtt aranyra és anyagi kincsekre, másfelől inkább az életből és szabad vitákból szedegette fel okosságát, mintsem könyvekből és professzori előadásokból préseltette volna magába a bölcseséget. De ha a magyar egyszer a pénzcsinálásra adja majd a fejét, biztos benne Széchenyi, hogy kincseket fog egymásrahalmozni, másrészt ha a tudomány válik becsvágyává, a szétpattanásig fogja megtömni agyát erudícióval. Ezekben éppúgy túlszárnyalja majd a többi fajokat, «mint ahogy sokkal jobban meg tudta óvni szabadságát, alkotmányát és nemzetiségét századokon keresztül, mint mindazon fajták nagyobb része, melyek minden tehetségüket pénzhajhászatra pontosíták össze vagy bibliotékákkal és szoros erudícióval árasztották el a világot... Már pedig a népek legnagyobb kincseit (alkotmányt, szabadságot,

nemzetiséget) megmenteni tenger baj közt tán súlyosb feladat, mint pénzt csinálni, teoriákat, dictionáriumokat etc. írka-firkálni, versecskéket faragni, komédiákkal ellátni az emberi nemet». (U. o. 864. l.)

Széchenyi egész nemzetmegújító politikájának sarkalatos elvévé tette meg a magyarság gazdasági fölemelését, a reális érzék fejlesztését, a 'közértelmesség', a kultúra, a tudományosság fokozását s nem óhajtotta mélyebben bolygatni az alkotmányjogi kérdéseket, amelyek megoldására még nem tartotta nemzetét elég erősnek és amelyektől féltette reformterveit. Most, az abszolutizmus szörnyű nyomása alatt, mind ennek értéke elhalványodik előtte a magyarság vitézi volta, alkotmányáért, szabadságáért és függetlenségeért vívott harcainak dicsősége mellett. Fiatalkorában küzdött a folyton a mult dicső tetteit megénekelő, örökösen a hajdankor magyar vitézségén mélázó történeti romantika ellen : most élte alkonyán ő is ebben pillantja meg a magyar fajnak legfölemelőbb történeti érdemét, más fajokkal szemben legkiemelkedőbb sajátságát és érényét. De felcsillannak előtte a magyarságnak egyéb lappangó lelki kincsei is : érteni tud majd a gazdasági élethez s a tudományhoz is, ha kedvé támad rá és akar.

A politikai jóslat lélektana.

A költői ihlet lelki tényezői. A költészet illúzió, képzelet, álmodás. Viszonya a szerelemhez, amely szintén illúzió s képzeleti eszményítés. Szerelem és költészet egy. Széchenyi a képzelet jogos szerepét a tudományos gondolkodásban tagadja, mert szemében a képzelet csak a költőnek eszményítő, a valóságot deformáló lelki tevékenysége. Ezt a gyakorlati politikában kárhoztatja. Innen tagadó álláspontját átviszi a tudományba, főképp a státustudományba is. A magyar politikai élet nagy vatese tüzetesen vizsgálja a jó sok, *clair-voyant*-ok lelki működését. Csakis az lát komolyan a jövőbe, aki a jelennek bonyolult szövedékét jól ismeri. Ez a látnok. Néha költő és látnok egy személyben is egyesül: Berzsenyiben, Vörösmartyban, Petőfiben.

A fiatal Széchenyinek ábrándja és becsvágya, hogy költő legyen. A Múza azonban nem csókolja homlokon. Nemzetreformáló tevékenységében a költőket munkatársainak érzi s nagyrabecsüli őket. Érthető tehát, hogy a költői alkotás titka, a költői teremtő erő lelki tényezői iránt sokoldalú szelleme állandóan érdeklődik: milyen lelki folyamatok támadnak akkor, «mikor a gyarló ember költészeti szárnyakon egek felé röpülni iparkodik?» Öregkorában az *Önismeretben* (1856) ezt a kérdést tüzetesebben vizsgálja (Döblingi irod. hagyaték III. köt. 663—667. l.). Figyelme elsősorban az ihlet indítékaira irányul. Schillerről hallja, hogy inspirációját borral indította meg és fokozta. Széchenyi ezt nem akarja elhinni. De ha valóban a bor ihlette a költőt Posa marki alakjának megfestésére, akkor Széchenyi az egész emberi-

ség hallatára a legharsányabban az egekbe akarja kiáltani: «Oh keressétek fel azon szőlőt, hol ez a bor termett, műveljétek legszentebb kegyelettel, — és igyatok azon borból, mennyit csak elbírtok, mert annak varázsereje titeket okvetlen mennyekbe emel!» Jean Paulról az a hír járja, hogy a meleg lábfürdő nyitotta fel neki költői erének csapját. Ezt a mesét Széchenyi már hihetőbbnek tartja, mert a költő néha oly triviális és visszariasztó, hogy számos sora valóban arra vall, mintha lappangana bennük egy kis lábvíz okozta inspiráció.

Széchenyi megengedi, hogy a költői ihletre bizonyos külső ingerek is előnyösek. Miért? «Egyszerűen azon okból, mert *a költészet alapja sokszor, sőt rendszerint nem egyéb, mint illusio, képzelet, phantasia, álmodás*, miket sokaknál, mint a tapasztalás mutatja, az ingerlő szer, a szeszes ital, nemcsak el nem fojt, de inkább elősegít, sőt szül.» Meglepő az a finom pszichológiai elemzés, melynek során Széchenyi a szerelmet és a költészetet a legszorosabb kapcsolatba forrasztja: «*A szerelem is, éppen mert vak, nem egyéb, mint költészet, minthogy egész varázsereje phantasián és illusió alapul s tüstént prosára süllyed, mikor ezek megszűnnek.*» A szerelem éppen a képzelet útján idealizáló természete miatt valóban a költészetnek leghatalmasabb forrásvidéke.

Széchenyi párhuzamba állítja a fantáziának a költészetben s a tudományban játszott szerepét, de egészen téves úton, mert megtagad a képzelettől a tudományos gondolkodásban minden értékes funkciót. «Minél fényesb illusio, elevenebb

képzelet, tündöklőbb phantasia és édenibb álom tart valakit fogva, ő annál kitűnőbb költő lehet, ha e mellett egyszersmind azon ritka természeti ajándékban is elég bőven részesült, melyhez képest ő mindazt kijelenteni, kellő szavakba illeszteni és így másokkal is éreztetni tudja, mit bármily inspiratio varázsa által, legyen ez földi, legyen tán isteni, saját maga sejt, érez, lát és bámul. Ámde mindezen most elősorolt költői kellékek ugyan lehetnek-e legkisebb hasznára annak, ki például a bolygó csillagok eddigelé még nem ismert törvényeit iparkodik kifejteni? vagy veheti-e azoknak hasznát a chemicus, ki teszem a magyarországi borvizek analysisát tűzi ki magának célul? Épen nem, sőt ha Galilei, Newton, Leibnitz, Kepler etc. költői sajátságoktól pezseg, sokban az emberiség még ma is világosság helyett csak „sötétet” vagy legfeljebb „homályost” látna.»

A teremtő tudományos gondolkodásnak azonban éppoly szüksége van a feltételeket kombináló képzeletre, mint a költőnek. A különbség csak a cél természetében rejlik. A tudományos fantázia céljának valóságértéke van: a gondolkodás a valóság megismerésére, az igazság elérésére irányul; a költői-művészi fantáziának célja viszont a valóság körén kívül esik. A tudományos teremtő gondolkodás és fantáziatevékenység át-és átszövik egymást. Még a száraz Herbart szerint is nagyon kétséges, vajjon Newtonnak vagy Shakespearenak volt-e több fantáziája? Mindazok, akik a tudomány történetében a legmagasabbra emelkedtek s akiket a régiek közül Széchenyi is felsorol, mind hatalmas fantáziával ren-

delkeztek. Az igazi természetbúvár — s ezt Kepler, mint koronatanú mondja Kopernikusról — *animo libero*, azaz képzelettel van megáldva. Csak a képeket kombináló képzelete segítségével tudja a kutató a tünemények föltételeit és lehetőségeit együtt szemléletesen maga elé gondolni és a következmények képét anticipálni. Csak fantázia útján tudja először a tapasztalatban meg nem közelíthetőt megszerkeszteni: az igazolás logikai munkája csak ezután következik. A csillagász, akitől Széchenyi a képzelet munkáját megtagadja, fantáziájával a tér és az idő mérhetetlenségében él, világokat lát keletkezni, melyek először csak egy ködtömeg halvány fényében csillognak, majd mint napok ragyognak, aztán kihűlnek és megsűrűsödnek. S nincs-e szüksége fantáziára a geológusnak, aki Földünk fejlődését a különféle kataklizmusokon keresztül egész messze jövőbeli teljes kihüléséig kíséri s a paleontológusnak, aki a megkövesült növény- és állatmaradványokból szerkeszti újra a legtávolabbi korok flóráját és faunáját, melyet senki sem látott? A tudományos fantáziának az a szerepe, hogy lát-szatra egészen különböző és össze nem tartozó ismert adatokat mint valóban összetartozókat, belső rokonságban állókat pillant meg. A költői fantázia is ugyanezt teszi, csak hogy a valóságot kevésbé vagy egyáltalán nem veszi figyelembe.

Fonák dolog, hogy Széchenyivel ebben a lélektani kérdésben a tudomány mai fokán vitába szállunk. Azonban csak így lehet megérteni az ő sajtószertű fantázia-fogalmát. Fantázián ugyanis csak a valóság fölött lebegő, ezt többé-kevésbé

deformáló és eszményítő lelki tevékenységet ért, amelynek túlcsapongásától félti a politikát. Ezt az aggodalmát viszi át a tudományra is. Pedig sem gyakorlati politika és státustudomány, sem egyéb tudomány nem lehetséges a fantázia kombinatív és szemléletes erejének jelentékeny mértéke nélkül. Az a politikus és tudós, akiről azt mondjuk, hogy nincsen fantáziája, a lelki szegénység és terméketlenség típusát képviseli. S megszerkeszthette volna-e maga Széchenyi is nagy nemzetújító terveit, a meglevővel szemben a jövőnek szemléletes és plasztikus képét, megjósolhatta volna-e látnoki szemével a forradalmat valamennyi végzetes következményével, ha nincsen a valóság fölött fenn lebegő fantáziája? Helyes és időtálló valóságformáló munkája, azaz komoly társadalmi és gazdasági reformja nem lett volna lehetséges hatalmas és élénk, a valóság feltételeit mindig újszerű képbe összekapcsoló képzelete nélkül. Azért óv annyira a politikai életben a fantáziától, mert rajta csakis az irreális költői képkapcsolást gondolja: «Jaj azon nemzetnek — így kiált fel az *Önismeretben* (i. m. 665. l.) — mely nem a létező realitás s nem a tapasztalás útmutatása után kormányoztatik, de valami képzelet s phantasia súgta emésztetlen theoriák és experimentumok szerinti zsarnokoskodásnak esik martalékul!»

A fantáziával kapcsolatban Széchenyi tüzetesen elmélkedik a látnoki, a jósló tehetség természetéről is. Erősen hiszi, hogy régen is voltak s ma is vannak jóslók, *clair voyant*-ok, kik messze látnak a jövőndőbe, bár sokszor nem világosan

s nem minden balfogás nélkül. A kérdés lélektani háttere azért is ingerelheti, mert maga is sok mindent előre látott. Helyesen állapítja meg, hogy «a jóslás tisztasági s pontossági grádusa legfőképp attól függ, hogy vajjon mily élesen s mily mélyen bírja a jósló a *jelennek* titkait felleplezni. Az idő nem mozog darabosan, de mindig legszorosabb nexusban folyik, úgy hogy valamint a mai napnak legbizonyosb következménye a holnap és a holnapután, és az idő hétfőről nem ugrik szombattra : úgy foly egy hó, egy év, egy század, egy ezred a másikba minden szakadás nélkül. És ha az emberek általán véve igen keveset látnak előre, annak oka az, hogy nem képesek a *jelennek* igazi voltát gyökeréig felfogni». (U. o. 668. l.) Széchenyi, aki kitűnően látja az idő folytonosságának problémáját, itt jósláson nem valami intuitív, titokzatos sugallatot, hanem a jelenből a jövőbe feszülő okláncolatnak meglátását, azaz logikai következtetést ért. Társadalmi-politikai jelenségeknél ennek a láncnak szemei rendkívül bonyolultan kapcsolódnak egybe. Összefüggésüket tehát csak a lángész tudja szemlélni, azaz a jelenbe, sőt némileg a jövőbe is látni : ez az igazi látnok. S e ponton fedezi fel Széchenyi a «költő» és a «látó» lelki különbségét : az előbbi ösztönszerűen fantáziával, az utóbbi az idő folytonosságában jelentkező okviszonyok látásával pillant a jövőbe : «A költő álmodik, a látó méléz, sokszor a két szerep egybefoly, így például *Berzsenyi és Vörösmarty nemcsak költő, de látó is volt*. Az első mikor a magyarokhoz szólott, a másik mikor Szózatát jövendőlkéleg elmondta.» (U. o. 666. l.) Titkárához

1851-ben írt levelében *Petőfit* is látnok-költőnek tartja, mert sokat megjósolt.

A magasrendű költői hivatásba tehát Széchenyi beleszövi a prófétai vonást is. Ugyanazt, amit Petőfi is a költő leglényegesebb és legszen-
tebb küldetésének tart, amikor az Isten «láng-
oszlopainak» nevezi őket, akik nemzetüket a
pusztaságból kivezetik (*A XIX. század költői*);
akik az Istennek a gyarló emberekhez leküldött
szent levelei, amelyekbe saját kezével írja meg
örök igazságait (*A magyar politikusokhoz*). Petőfi
magát ilyen jövőlátó prófétának érzi:

Látom fátyolodat, te sötét mély titku jövendő,
És, meggyujtván a sejtés tündéri tüzét, e
Fátyolon átlátok, s attól, ami ott van alatta,
Borzadok, iszonyodom, s egyszersmind kedvre derülök.

(*Az ítélet.*)

A döblingi remete a politika és a költői hivatás
viszonyát egész mélységében szemléletes élnék-
séggel látja, amikor Petőfiben a költői «látnok»
(Seher) megtestesülését érzi. De ő, a nagy poli-
tikai «látnok», a forradalmat előre látva, nem
«derül kedvre», hanem a jövő rémképeinek gyöt-
relmeit érzi:

Majd elborulni kezdé láthatára:

Kik műve által lettünk magyarok,

Nem ügyelénk többé vezérnyomára,

Mi napba néző szárnyas Ikarok.

Oh, hogy riadt fel *intő jós-ajakkal!* —

S midőn a harc dúlt, mint vérbősz Kain,

Hogy álla tört szívvel, merev hajakkal —

Egy új Kasszándra Trója lángjain!

(*Arany János: Széchenyi emlékezete.*)

TARTALOM.

Lap

Bevezetés. Az örök Széchenyi.

Széchenyiben nem egy kor lelke, hanem a nemzet örök szelleme szólal meg : korának és a mának magyar problémái. Nemzet-megváltó történeti hivatása. Fajszeretete. A magyar jellem legnagyobb lélekbúvára. Önismeret és nemzetismeret. A nemzet tipikus hibái : az érzelmek uralma, széthúzás, gyűlölködés, szalmaláng, önhittség és hiúság, örökké opponáló szellem. «Tényhazafiak» és «szájhazafiak». Széchenyi alkotó nagysága : emberfeletti ember. Reformpolitikája nagy nemzetnevelő rendszer. Nemzet és művelődés. Saját művelődési szomszárja. Nemzeti nyelv. Gazdaságpolitikája és alkotásai. Népi irányú társadalmi politikája : jobbság, kisnemesség és polgárság sorsa. Fejlődés és forradalom : Széchenyi és Kossuth

5

Széchenyi és a magyar költészet.

I. Széchenyi, a költő.

Lelki alkata és a költészet. Világirodalmi műveltsége. Pesszimizmusa és filozofáló hajlama Byronhoz vonzza. Szerelmi bánata és lírája. Költői becsvágya. Regény- és drámatervezetei. Fantáziájának kivételes ereje. Fantázia és politika : költő és államférfi

43

II. Széchenyi és a klasszicizmus.

Felismeri a költők nemzeti és társadalmi szerepét. Nemzeti pesszimizmusa és Berzsenyi. «Rokonok vagyunk» — írja Berzsenyinek. A hazaszeretet metafizikai háttere. Gazdaságpolitika és költészet. A neohumanizmus bírálata. A haladás történetfilozófiája. Modern nyugati költészet és Kelet népe

64

III. Széchenyi és a romantika.

Lap

Kazinczy Széchenyiben még csak a nyugati kultúra átültetőjét látja. Romantika és nemzeti fájdalom. A *Hitel* a mult alkonyati hangulata ellen: hagyjuk abba a dicső multba való «visszaszomorkodást», nézzünk és feszüljünk a jövőbe. Hisztorizmus és nacionalizmus. A jövőbe vetett hit húrjait Széchenyi rezdíti meg költőink lantján. Széchenyi és Kölcsey

84

IV. Széchenyi és Vörösmarty.

A nemzeti nyelv kultusza. A *Hitel* és *Az úri hölgyhöz*. Széchenyi eszméi sugallják az *Elhagyott anyát*. A «nemzethalál» *A hontalanban* és *Az élő szoborban*. Széchenyi a romantika ellen a dráma terén is. Nemzeti bánat és remény hullámmása a *Szózatban*: Széchenyi optimizmusa. Széchenyi fél a «nagyszerű halálnak» a nemzetet a forradalom kockázatára ingerlő pátoszától: a «temetkezési cerimónia» nem lehet gyakorlati politikus eszméje. A szabadságharc bukása és a «nagyszerű halál». Vörösmarty a *Kelet Népevel* szemben Kossuthot védi. Széchenyi elhidegül tőle: benne is radikális lázítót lát. A döblingi «Romisten»: ő a *Hontalan* és az *Élő szobor* is. A *Vén cigány* és a *Nagy Magyar Szatira*. — Fáy András, Széchenyi «szövetségese».

101

V. Széchenyi és Petőfi.

1. *A két lélek rokonsága*. Széchenyi és Petőfi lelkének egynemű vonásai: őszinteség, természetesség, szókimondás, rohamozó modor, a társadalmi konvenciók megvetése, a képzelet fergeteges ereje, a retorikai dagállal s a költői cikornyával szemben ellenszenv, heves vérmérséklet. Mindkettő tűzhányó lélek. Széchenyi észbeli önuralma, Petőfi korlát nélkül kitörő szenvedélye. Széchenyi és Petőfi érzékenysége, szenvedésre való fogékonysága és pesszimizmusa. Karolina és Etelka. A megőrülés kínzó félelme Széchenyiben, az örültség költői átélése Petőfiiben. Széchenyi a *Felhők* átkozódó örültjében Döblingben magára ismer: Petőfi az ő «fia», ki arcképét híven megfestette. Széchenyi és Petőfi anyja. Crescencia és Júlia: a házaselet költészete

127

2. *Az Alföld szépsége.* Széchenyi és Petőfi fedezi fel az Alföld szépségét: a magyar róna szeretete. Széchenyi naplójegyzete az Alföldről s Petőfi *Az Alföld* c. költeménye. Az Alföld mint a lelki nyíltság és egyenesség szimbóluma. A róna sík, mint a tenger; látványa a földi határokon túlragadja az elmét; az arab érezhet ilyet a sivatagban. A Tisza, Széchenyi és Petőfi lelki tükrében . . . 150
3. *Népi politika és népi költészet.* A magyar népiség kultusza: a magyar főúrbán s a népi gyökerű költőben egyformán izzik a magyar paraszt szeretete. Széchenyi, a népdalgyűjtő. Széchenyi a népet «a szabad ég alól» az alkotmány fedele alá akarja hozni, a jobbágyságot a nemzet testébe betagolni: Petőfi a népnek ki akarja nyitni az irodalom «szentegyházának» kapuit. Széchenyi nemcsak a nemességnek, hanem az *egész* nemzetnek politikusa: Petőfi nemcsak a művelt rétegnek, hanem az *egész* nemzetnek költője. Széchenyi a politikai-társadalmi korlátokat, Petőfi az irodalmi korlátokat akarja lerombolni. Petőfinél a politika az irodalomban az irodalom politikája is. Széchenyi a magyar politikai életnek, Petőfi a magyar költészetnek legnagyobb realistája: az *élészerűség* mindkettőjük alkotásainak fő vonása. 157
4. *Szabadság és forradalom.* Széchenyi és Petőfi szabadságkultusza. A fiatal Széchenyi szerint az igazi szabadság «csak tiszta piros vérrel» vásárolható meg. Később fokozatosan óhajtja kivívni: a szabadság önkorlátozás nélkül anarchia. Széchenyi Istenhez fohászkodik, hogy «ne hagyja veszni puha ágyban vagy meleg kályha mögött»: Petőfit egy gondolat bántja: «ágyban, párnák közt halni meg». Az öregedő Széchenyi a munka, az ifjú Petőfi a csata mezején akarja életét befejezni a nemzetért. Széchenyi: fékező önuralom; Petőfi: lobogó láng. Petőfi, a politikai lírikus s Kossuth, a lírai politikus. Petőfi egyetlen versében sem említi Széchenyit, pedig az ő szellemében korholja a nemzetet, főképp a nemességet, követeli a közéletben a független és bátor embereket, támadja a meddő

történeti romantikát, a mult helyett a jövő képét vágyik megrajzolni. 1847 elejétől végkép elszakad Széchenyi szellemétől: a forradalom pátosza lobog benne: a költő már nem énekelni, de cselekedni akar. Széchenyi és Petőfi tettvágya. Hogyan tükröződik Széchenyi és Petőfi szemében a francia forradalom? 1848 márciusában Széchenyi: *Finis Hungariae*, Petőfi: «Szabad vagy magyar nép, szabad valahára». Mind a ketten «a tiszta erkölcs» rajongói, de ellentétes politikai eszmények szolgálatában. Széchenyi érzülete monarchikus, Petőfié republikánus. A *haladás* eszméje Széchenyi és Petőfi történetfilozófiájában. Széchenyi Istenre, Petőfi a «világszellemre» épít. Széchenyi gyakorlati valóságérzékű, Petőfi utopista-doktrinér gondolkodó a politika terén. Petőfi is a lassú társadalmi fejlődés teoretikusa (a világ oly lassan érik, mint a szőlőszem), de a forradalomnak praktikusa, Széchenyi «eszköz», Petőfi ugyancsak «szerszám» akar lenni a fejlődésben. Széchenyi az ész logikájából s a történeti tapasztalásból, Petőfi indulatiból és vágyaiból meríti politikai elveit és jóslatait. Mindketten egy időben olvassák az *Histoire des Girondinst*, de más szemmel: Széchenyi megveti, Petőfi bálványozza és a gyakorlatban utánozza. Széchenyi «Petőfi és kompániája» ellen 1848 áprilisában. Széchenyi és Petőfi szemtől-szembe: Széchenyi szelíden békíti a néptribúnt. Petőfi igazságtalan Széchenyivel szemben: támadja, hogy anglomanikus és semmi érzéke az új technikai találmányok iránt, pedig Széchenyi valóban a nemzet «nagy gépésze», minden nagyszabású magyar műszaki alkotás kezdeményezője. Széchenyi is, Petőfi is népszerűtlenné válik, de továbbra is szeretik a népet, mert «gyermek». Széchenyi és a forradalmi ifjúság: Petőfit «dühöngő örültnek» bélyegzi. Széchenyi a magyarságot ifjú népnek tartja: Petőfi a megifjodott nemzet költője.....

164

5. *Nemzet és emberiség.* Széchenyi és Petőfi a nemzeti eszme tüzes harcosa, de egyben az egyetemes emberiség gondolatának buzgó képviselője: mind-

kettő izzó nacionalista, de egyúttal lángoló humanista. Széchenyi hajlama a filozófiára. Vallásos érzése és a keresztény *universalis humanismus*. A keresztényi «tökéletesedés» s a Herder-féle profán «humanitás-eszme». A nemzet és az emberiség erkölcsi kapcsolata Széchenyi történetfilozófiájában: a magyarság hivatása az emberiség egyetemes keretében. A romantika történetfilozófiai eszméinek hatása. Petőfi hajlama a filozófiára. Hogyan viaskodik benne a racionalizmus és az ösztönszerű intuicionizmus? A francia radikális politikai irodalomból szívja magába a *l'humanité* kultuszát. A «világszabadságért» azért rajong, mert nemzetének szabadsága is. Ezért akar érte meghalni. Az «emberiség» elvont, sápadt fogalmi szkémája Petőfi lelkében mélyen átértett, szemléletes, perzselő élmény. «Piros zászlók» alatt akar elesni, de nem világpolgár. Széchenyi és a kozmopolitizmus. A nemzet és az emberiség haladása: Petőfi és Condorcet. Petőfi lelkében a haladás szenvedély, vallásos hit tárgya. Célja a szabadság és boldogság, eszköze a forradalom. Csalódása: a «Szörnyű idő» hattyúdala. Petőfi csak a forradalmat jósolta meg: Széchenyi pontosan előre azt is megmondta, ami ezután következett. Mikor a szabadságharc elbukik s a véres megtorlás dühöng, a döblingi remetében nagyobb a fajszeretet, mint a dinasztikus hűség: megvédélmezi a szabadságharc vértanúit. Erősebb és maróbb hang szakad föl lelkéből a *Nagy Magyar Szatirában*, mint Petőfi rekedten lázító költeményeiben 225

VI. Költészet és politika.

1. *Idealizmus és realizmus.* A költők szerepe a nemzet életében. Széchenyi seregszemléje a «feldicsőült» magyar költők felett: Petőfi is már sorukban áll. Az idealista «költőnek» és a realista «okosnak» lelki alkata. A nemzet nem állhat fenn s nem fejlődhetik költői lelkület nélkül, különben az anyagiasság és függő lelkűség mocsarába süllyed. A csupa «okos» minden költészet híjjával: «pöke-

delem». A csupa-költők egymagukban nem tudnak államot szervezni és fenntartani, de a csupa-okosok sem, mert csak pénz, haszon, nyereség a szentháromságuk. Költői és okos lélek egyaránt szükséges: az ember sem nem angyal, sem nem állat. Széchenyi szemében idealizmus és költészet, realizmus és politika egyet jelent. Széchenyi és Petőfi felfogása a költő hivatásáról. A költészet és politika viszonya a nemzeti jellem tükrében. A költői hajlam s a nemzetek életkora. Az ifjú népekben legnagyobb a költői hajlam, azaz idealizmus. Így a magyarban is. Az öreg Széchenyi nosztalgiát érez a magyar történeti romantika iránt 260.

2. *A politikai jóslat lélektana.* A költői ihlet lelki tényezői. A költészet illúzió, képzelet, álmodás. Viszonya a szerelemhez, amely szintén illúzió s képzeleti eszményítés. Szerelem és költészet egy. Széchenyi a képzelet jogos szerepét a tudományos gondolkodásban tagadja, mert szemében a képzelet csak a költőnek eszményítő, a valóságot deformáló lelki tevékenysége. Ezt a gyakorlati politikában kárhóztatja. Innen tagadó álláspontját átviszi a tudományba, főképp a státustudományba is. A magyar politikai élet nagy vatese tüzetesen vizsgálja a jóskok, *clair-voyant*-ok lelki működését. Csakis az lát komolyan a jövőbe, aki a jelennek bonyolult szövedékét jól ismeri. Ez a látnok. Néha költő és látnok egy személyben is egyesül: Berzsenyiben, Vörösmartyban, Petőfiben 270